

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra politologie a evropských studií

Lenka Thérová

**Meziválečný autoritářský režim a jeho vliv na charakter exekutivy po
přechodu k demokracii v 90. letech 20. století.**

Případová studie Polska a Litvy.

Bakalářská diplomová práce

Vedoucí práce

Mgr. Radomir Sztwiertnia

OLOMOUC 2015

Prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou prací na téma „Meziválečný autoritářský režim a jeho vliv na charakter exekutivy po přechodu k demokracii v 90. letech 20. století: Případová studie Polska a Litvy“ vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucího práce na základě uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne .....

Podpis .....

Na tomto místě bych ráda poděkovala především Mgr. Radomirovi Sztwiertniowi za odborné vedení práce, vstřícný a ochotný přístup, cenné rady a podnětné připomínky. Dále bych též chtěla poděkovat Archivu Ministerstva zahraničních věcí České republiky za umožnění nahlížení do dobových pramenů, které mi dopomohly k získání důležitých a zajímavých informací, jež se v sekundárních zdrojích běžně neobjevují.

OBSAH

Úvod.....	5
1. Teorie autoritářských režimů.....	12
1.1. Autoritářské režimy v pojetí Juana Josého Linze.....	12
1.1.1. Linzovo definování autoritářských režimů.....	12
1.1.2. Linzova typologie autoritářských režimů.....	15
1.1.2.1. Byrokraticko-militaristické autoritářské režimy	15
1.1.2.2. Organicko-etatistické autoritářské režimy.....	16
1.2. Autoritářské režimy v pojetí Wolfganga Merkela.....	17
2. Historický institucionalismus	22
3. Meziválečné autoritářské režimy	26
3.1. Litevský případ autoritářského režimu.....	26
3.1.1. Okolnosti vzniku režimu a historický kontext	26
3.1.2. Charakter Smetonova režimu, jeho vývoj a fungování	30
3.1.3. Klasifikace režimu podle Linzovy a Merkelovy teorie	35
3.2. Polský případ autoritářského režimu.....	38
3.2.1. Okolnosti vzniku režimu a budování postavení vůdce.....	38
3.2.2. Charakter Piłsudského režimu, jeho vývoj a fungování.....	42
3.2.3. Klasifikace režimu podle Linzovy a Merkelovy teorie	48
3.3. Srovnání litevského a polského autoritářského režimu.....	51
4. Přechod k demokracii, ústavní konsolidace a odrazy dob minulých	54
4.1. Litevský případ.....	54
4.1.1. Stručný náhled do historického kontextu	54
4.1.2. Utváření demokratického politického systému a vznik ústavy	55
4.1.3. Kontinuita, odkazy na meziválečný režim a projevy „ <i>path dependency</i> “	57
4.2. Polský případ.....	60
4.2.1. Stručný úvod do historického kontextu.....	60
4.2.2. Utváření demokratického politického systému a vznik ústavy	61
4.2.3. Odkazování na meziválečný režim, kontinuita a projevy „ <i>path dependency</i> “ ..	64
4.3. Srovnání odkazů na meziválečné režimy při restaurování nezávislých států	67
Závěr.....	70
Seznam informačních pramenů a literatury	74
Literatura	74
Prameny.....	79
Seznam použitých zkratk.....	81
Abstrakt.....	82
Abstract.....	83

Úvod

Tématem této bakalářské práce jsou na jedné straně meziválečné autoritářské režimy v Polsku pod vedením Józefa Piłsudského a v Litvě pod vedením Antanase Smetony a na straně druhé polský a litevský semiprezidencialismus, tak jak byl zaveden první ústavou po přechodu k demokracii v 90. letech 20. století.

V období mezi první a druhou světovou válkou nebyly autoritářské režimy ve středovýchodní Evropě ničím ojedinělým, s výjimkou Československa se totiž nějaká forma nedemokratického režimu vyskytla ve všech zemích nacházejících se v této oblasti, a to včetně dvou spolu sousedících zemí, Polska a Litvy. Dnes je možno považovat obě země za poměrně úspěšně konsolidované liberální demokracie, které v posledních 25 letech prošly úspěšnou transformací, svým vstupem do NATO a EU se dokázaly začlenit mezi vyspělé demokratické země západního světa a jejich nedemokratická minulost, ač poměrně nedávná, je pokládána jen za součást historie, která je sice v paměti stále přítomna, avšak její vlivy na pozdější institucionální uspořádání jsou na první pohled těžko znatelné. Málokdo se zamýšlí nad tím, že aktuální stav se zde nevyskytl jen tak sám od sebe, nýbrž je výsledkem interakcí mnoha procesů a událostí, jež se odehrály v dobách dávno minulých. Utváření nových demokratických režimů po pádu železné opony bylo ovlivněno nejen elitami vzešlými z bývalých vládnoucích komunistických stran, ale neslo si své pozůstatky i po režimech fungujících v meziválečném období. Stopu své minulosti si každá společnost nese s sebou. A to zdaleka nejen jako pouhou vzpomínku v novinách či kapitole v učebnicích dějepisu.

Hlavním cílem práce bude v první řadě analýza obou zkoumaných meziválečných autoritářských režimů s důrazem na zkoumání vlivu hlavních protagonistů těchto režimů, J. Piłsudského a A. Smetony, na fungování obou výše zmíněných režimů. Dalším cílem práce pak bude pátrání po odkazu obou vůdců v procesu budování nového režimu po přechodu k demokracii v 90. letech. Zde dojde k zaměření pozornosti jednak na přímé důkazy související s explicitním odkazováním se na daný režim v procesu utváření nových států, respektive ústavních listin, jednak na důkazy nepřímé, jež se dají vypořádat až na základě hlubšího bádání.

Tato bakalářská diplomová práce je založena na dvou hlavních výzkumných otázkách, které jsou následující: *Jaké pozůstatky po meziválečných autoritářských*

režimech můžeme nalézt v demokratických režimech ustavených po tranzici v 90. letech 20. století? V čem můžeme spatřovat kontinuitu mezi meziválečnými režimy a demokratickými režimy vznikuvšími v post-socialistickém období na území obou zkoumaných zemí?

Mezi specifické výzkumné otázky patří v případě meziválečného období tyto: *Jak se projevoval faktický vliv Józefa Piłsudského na fungování tzv. sanačního režimu ve druhé polské republice v letech 1926–1935? Jak se projevoval faktický vliv Antanase Smetony na fungování Litevské republiky v období 1929–1940? Jaké byly zásadní rozdíly mezi autoritativním režimem v Polsku a Litvě?*

K novodobým demokratickým režimům se pak budou vztahovat otázky následující: *Jaké faktory přispěly k rozhodnutí ustavit silnou exekutivu v první ústavě po přechodu k demokracii v 90. letech 20. století v Polsku? Co bylo důvodem ustavení silné exekutivy v první ústavě po přechodu k demokracii v 90. letech 20. století v Litvě?*

Důvodem výběru tohoto tématu byla především skutečnost, že koncept „*path dependency*“, tedy teorie založená na tvrzení, že všechny současné či budoucí procesy jsou do jisté míry závislé na tom, co se událo v minulosti, není v českém politologickém prostředí dostatečně zpracována, a pokud, tak se omezuje téměř výhradně jen na teorii evropské integrace. Za výběrem polského a litevského případu pak stál fakt, že ani tato problematika není v českém politologickém prostředí významněji zpracována, zejména tedy z komparativního pohledu, ačkoliv se jedná o země nám velmi blízké, s nimiž zejména kvůli bipolárnímu rozdělení světa během studené války a následnému přechodu k demokracii a snaze začlenit se do vyspělé demokratické Evropy sdílíme značnou část novodobé historie. K volbě těchto dvou zemí pak konečně přispěl i fakt, že v litevské, a ještě více pak polské společnosti, jsou lídři meziválečných autoritářských režimů, tedy A. Smetona a J. Piłsudski dodnes uznávanými osobnostmi národní historie a odkaz na jejich režimy, potažmo na potřebu silné osobnosti v čele státu, se silně projevil i při tvorbě demokratických režimů v 90. letech 20. století.

Z metodologického hlediska je práce pojata jako komparativní explanační případová studie. Jejím cílem je tedy na jedné straně prozkoumat jednotlivé jevy a procesy podílející se na formování zkoumaných režimů, na straně druhé pak porovnat, nakolik byly v obou zemích stejné či podobné, popřípadě jak a čím se odlišovaly. Na základě obsahové analýzy dokumentů a aplikace používaných politologických či sociálně-vědních teorií (teorie autoritářských režimů a historický institucionalismus) na zkoumané jevy se práce

snaží dosáhnout komplexního porozumění historicko-politickým faktům z polské a litevské reality 20. století.

Literatura zabývající se historií meziválečného Polska je všeobecně poměrně rozsáhlá, co se však politologického zpracování této etapy týče, významnějších studií vycházejících z českého prostředí není mnoho. Pokusy o zpracování tohoto období můžeme nalézt především u předního českého politologa, odborníka na Polsko, Michala Kubáta. M. Kubát stejně tak zpracoval i novodobé demokratické polské dějiny, včetně historie a vývoje postavení polského prezidenta. Pokud se podíváme na Litvu, české politologické zpracování je zde snad ještě omezenější než v případě Polska, jedinými autory stojícími za zmínku jsou zde Luboš Švec a Břetislav Dančák, a k problematice litevského semiprezidencialismu pak přispěla též Zuzana Řiháková, tím však výčet autorů končí. Co se komplexně pojatého tématu této práce týče, tedy vlivu meziválečných režimů střední a východní Evropy na politické systémy současnosti, takový typ prací v českém prostředí zcela absentuje. Stejně tak se zde téměř neobjevuje podrobný komparativní výzkum Polské a Litevské republiky, a to jak z pohledu meziválečných autoritářských režimů, tak také z pohledu přechodu k demokracii nebo postavení prezidenta v rámci současného či nedávno minulého politického systému.

Co se členění práce týče, zcela zásadním je pomyslné rozdělení do dvou hlavních částí – části teoretické a části analytické. Na samém počátku budou představeny základní teoretické koncepty vztahující se k tématu práce. V tomto ohledu bude pozornost zaměřena v první řadě na vymezení autoritářských režimů, které jsou výchozím bodem celého tohoto bádání. Zde dojde k představení teorie a klasifikace J. J. Linze a následné navazující, respektive zpřesňující teorie Wolfganga Merkela, s nimiž bude posléze v analytické části pracováno v zájmu komplexnějšího pochopení charakteru obou zkoumaných autoritářských režimů a následné možnosti jejich zařazení do širšího kontextu. Druhá podkapitola teoretické části pak bude věnována historickému institucionalismu, potažmo konceptu „*path dependency*“, což je možno považovat za vůbec nejdůležitější teoretický rámec pro tuto práci.

Pomyslnou analytickou část pak bude možno rozdělit do dvou hlavních okruhů. V tom prvním, z něž práce vychází, bude pozornost směřována k výše zmíněným meziválečným autoritářským režimům, ve druhém pak dojde k přesunu o více než padesát let dopředu, kde se ústředním bodem stane období konce nedemokratických režimů

a přechodu k demokracii v obou zkoumaných zemích. Specifická pak bude podkapitola mající za cíl propojení obou těchto období, potažmo nalezení kontinuity mezi nimi.

V první, meziválečné části, se zaměříme v případě Polska na období faktické vlády J. Piłsudského trávající od květnového převratu v roce 1926 do května 1935, kdy Piłsudski zemřel, v případě Litvy to pak bude především období počínající začátkem roku 1929, kdy byl od moci odstaven Augustinas Voldemaras a role vůdčí osobnosti státu se ujal A. Smetona, a končící v červnu roku 1940 sovětskou anexí Litvy. Fáze meziválečných autoritářských režimů pod vedením Voldemarase v Litvě (1926–1929) a Edwarda Rydze-Śmigłého v Polsku (1935–1939) nebudou v této práci záměrně zahrnuty, neboť jejich charakter, a zejména pak osobnosti v jejich čele stojící již na první pohled nesplňují atributy silného charismatického vůdce, jenž by zásadně ovlivnil institucionální směřování, což je pro tuto práci podstatnou náležitostí. V první řadě se budeme zabývat obecnými historickými okolnostmi, jež předcházely vzniku těchto režimů, a okrajově zde dojde k rozboru působení hlavních protagonistů v období předcházejícím vzniku těchto režimů, což je pokládáno za důležité pro pochopení následného postavení obou osobností v oněch režimech, potažmo v celé tehdejší polské a litevské společnosti. Dále přistoupíme k nejdůležitějším záležitostem týkajícím se těchto režimů, jako jsou základní aspekty jejich fungování, působení vůdců, rozbor klíčových událostí atd. Následně bude důraz věnován na klasifikaci zkoumaných režimů na základě typologií autoritářských režimů podle Juana J. Linze a Wolfganga Merkela, jak budou uvedeny v teoretické části. V samotném závěru meziválečné části dojde k porovnání základních znaků fungování obou zkoumaných režimů, pochopitelně včetně postavení lídrů v nich.

V druhé části si nejprve stručně představíme hlavní historické okolnosti vedoucí ke kolapsu komunistických režimů v obou zemích a v případě Litvy též cestu k samostatnosti. Dále budou zkoumány okolnosti vzniku ústav obou zemí. Cíl zde bude mimo jiné spočívat v hledání motivů vedoucích k ustavení silné pozice prezidenta. Následně se podíváme blíže na ústavy obou zemí, tedy malou polskou ústavu a řádnou ústavu litevskou, obě z let 1992, především pak tedy na části týkající se exekutivy, kde se zaměříme na prezidentské pravomoci. Vzápětí přejdeme ke zkoumání zdrojů semiprezidencialismu v těchto režimech (jelikož předpokládáme, že oba analyzované režimy ve zkoumaném období můžeme za poloprezidentské považovat).

Nejdůležitějšími informačními zdroji pro tuto práci byly v první řadě publikace zahraničních autorů poskytující teoretický rámec pro celé mé bádání. Zaprvé je nutno

ocenit publikaci Juana J. Linze nazvanou „*Totalitarian and Authoritarian Regimes*“, ve které autor přichází s ucelenou teorií autoritářských režimů a představuje zde též typologii, na jejímž základě je možno jednotlivé režimy klasifikovat. Faktem nicméně je, že Linzovo rozdělení není zcela dokonalé a jeho prostřednictvím není možno některé režimy přesně a jednoznačně zařadit. To však není nutno považovat za závažný problém, jelikož na teorii J. J. Linze navazuje Wolfgang Merkel, jehož koncepce představená v díle „*Systemtransformation: Eine Einführung in die Theorie und Empirie der Transformationsforschung*“ původní teorii rozšiřuje a napravuje některé její nedostatky. K tématu historického institucionalismu pak nejlépe přispěl článek Paula Piersona a Thedy Skocpol „*Historical Institutionalism in Contemporary Political Science*“, v němž autoři popisují základní způsoby využití tohoto přístupu v současném politologickém výzkumu a představují jeho výhody a nevýhody oproti jiným teoretickým přístupům. Za další přínosný zdroj k tomuto tématu je možno považovat článek Svena Steinma nazvaný jednoduše „*Historical Institutionalism*“ publikovaný v knize *Approaches and Methodologies in the Social Sciences*, který přináší široký pohled na historii a kořeny vzniku tohoto přístupu, na jeho základní funkční znaky a způsoby a limity jeho praktického využití v politologii.

V analytické části pak byly nejdůležitějšími zdroji v případě meziválečného období informační prameny z Archivu Ministerstva zahraničních věcí České republiky (dále jen AMZV). Tyto je potřeba ze všeho nejvíce vyzdvihnout, neboť jejich prostřednictvím bylo možno získat informace jinde nezveřejněné, popřípadě obtížně dohledatelné, které zároveň přinesly detailní, mnohdy velice zajímavý a ve srovnání s některými autory také odlišný pohled na jednotlivé skutečnosti. Ze sekundární literatury je nutno pokládat za velice přínosnou publikaci editovanou Jerzym Borejszou a Klausem Ziemerem „*Totalitarian and Authoritarian Regimes in Europe: Legacies and Lessons from the Twentieth Century*“, kde je představeno základní fungování nedemokratických režimů v několika zemích, včetně Litvy a Polska. Za užitečnou pro pochopení problematiky litevského autoritarismu v komparativní perspektivě s dalšími baltskými zeměmi je nutno pokládat též monografii Piotra Łossowského „*Kraje bałtyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury (1918–1934)*“. Z českého prostředí pak mezi nejhodnotnější zdroje patří nepochybně monografie Luboše Švece nazvaná „*Československo a pobaltské státy 1918 – 1939.*“ Ze sousedního Slovenska je pak ještě nutno zmínit článek Juraje Hanuliaka „*Litovský autoritarizmus*“ publikovaný v časopise *Slovak Journal of Political Sciences*,

který se věnuje jednotlivým fázím litevského meziválečného autoritářského režimu, ale též příčinám, jež zemi k autoritářskému režimu dovedly, a následně též dochází poměrně zajímavých závěrů v případě aplikace teoretických konceptů na litevský případ. K porozumění problematice Polska pak byly velmi přínosné historické publikace polských autorů Jana Małeckého a Andrzeje Garlického nazvané „*Zarys dziejów Polski, 1864-1939*“ v případě Małeckého, respektive „*Józef Piłsudski 1867-1935*“ v případě Garlického, které podrobně popisují vývoj polského státního zřízení, politického systému i postavení maršála Piłsudského v armádě, politice a společnosti. Neméně přínosnými zdroji se staly též články českých i zahraničních historiků a politologů publikované v odborných periodikách, jako např. článek Michala Kubáta „*Politický systém Druhé polské republiky*“ zveřejněný v Politologickém časopise, kde autor představuje jak výchozí situaci před nastolením režimu, tak rovněž režim jako takový a pracuje též s teoretickými politologickými koncepty, nebo také příspěvek historika Jerzyho Kochanowského „*Polsko v době autoritativního režimu Piłsudského*“, který vyšel v časopise Historický obzor a kde autor představuje režim zase především z historického úhlu pohledu.

V druhé polovině analytické části věnující se utváření nových demokratických režimů po dlouhém období socialistické nadvlády a analýze postavení prezidenta v těchto režimech bylo nejpřínosnějších několik publikací jak českých, tak i zahraničních autorů, ale pochopitelně je nutno zmínit též samotné ústavní listiny, tedy polskou malou ústava z roku 1992 a řádnou Ústavu Litevské republiky z téhož roku. Pro komplexní pochopení ústavního nastavení politických systémů v Polsku a Litvě pak byla největším přínosem společná publikace Michala Kubáta a Břetislava Dančáka s názvem „*Politické a ústavní systémy zemí středovýchodní Evropy*“ a publikace Ladislava Cabady a kolektivu nazvaná „*Nové demokracie střední a východní Evropy*“. K otázce období přechodů k demokracii, respektive utváření nových demokratických systémů včetně příslušných ústavních listin je za nejcennější zdroj v případě Litvy možno pokládat monografii Anatola Lievena „*The Baltic revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence*“ a Břetislava Dančáka „*Pobaltí v transformaci*“. V případě Polska byly pak velice užitečnými zdroji zejména článek Marka Brzezinského s názvem „*Constitutional Heritage and Renewal: The Case of Poland*“, monografie Michala Kubáta „*Demokracie v Polsku: politický systém Polské republiky (1989–2005)*“ a „*Vývoj a proměny státního zřízení Polska ve 20. století: institucionálně politická studie*“ a v neposlední řadě také článek Tomasze Błaszczaka „*Changes in Polish Historical Memory after 1989 and the Image of the Interwar Period.*“

K tomuto tématu byla rovněž nedocenitelným zdrojem publikace Juana J. Linze a Alfreda Stepana nesoucí název „*Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*“, kde autoři konceptualizují jednotlivé typy nedemokratických režimů a nastiňují možnosti úspěšné tranzice a následné konsolidace ve zkoumaných zemích, včetně zemí střední a východní Evropy, u nichž nechybí ani vzájemná komparace.

1. Teorie autoritářských režimů

Klíčovým pojmem, který můžeme považovat za výchozí bod celé této práce, je autoritářský režim. Skutečnost, že zkoumané režimy, tedy litevský režim A. Smetony a polský režim J. Piłsudského, můžeme označit za autoritářské, je širokou veřejností, včetně té odborné, všeobecně přijímaná a není potřeba o ní rozsáhle polemizovat, přesto je však nanejvýš důležité představit základní definice, teorie a typologie autoritářských režimů, abychom si přesněji vymezili, co skutečně autoritářský režim je, čím se vyznačuje, co jej odlišuje od ostatních nedemokratických režimů a také jaké může mít formy, abychom tak zkoumané režimy dokázali zasadit do širšího kontextu.

1.1. Autoritářské režimy v pojetí Juana Josého Linze

1.1.1. Linzovo definování autoritářských režimů

J. J. Linz svou typologii autoritářských režimů, tedy režimů takových, jež není možno označit ani za demokratické, ani za totalitní, poprvé publikoval v roce 1973 v příručce „*Handbook of Political Science*“. Tato událost se stala významným milníkem ve studiu nedemokratických forem vládnutí a Linzova teorie (později rozšířená) je dodnes významnou součástí takto zaměřených výzkumů. Například Stanislav Balík tento milník považuje za natolik významný, že historii zkoumání nedemokratických režimů dělí na „*období před Linzem*“ a „*období po Linzovi*“ (Balík 2004: 268), je tedy nutné představit tuto teorii na prvním místě.

Nejprve si představme definici, kterou J. J. Linz sestavil na základě odvození rysů politického režimu Francisca Franka v jeho rodném Španělsku. Podle klíčových znaků představených autorem můžeme za autoritářský považovat takový režim, kde vůdce, popřípadě též úzká skupina osob vládne ve formálně vágně definovaných, avšak poměrně předvídatelných mezích, přičemž tento režim je sice nedemokratický, nicméně se zde vyskytuje určitá forma politického pluralismu, i když omezeného. Oproti jiným typům režimů se zde neseťkáme s propracovanou vůdčí ideologií, namísto které se pracuje s typickou mentalitou a dále zde chybí rovněž i politická mobilizace charakteristická pro totalitní režimy, v tomto ohledu však autor připouští ojedinělý výskyt, a sice v souvislosti s určitými zásadními událostmi souvisejícími s vývojem režimu (Linz 2000: 159).

Za nejspecifičtější znak autoritářských režimů považuje J. J. Linz omezený pluralismus – tím se autoritářský režim zcela jasně vymezuje jak vůči klasickým soutěživým demokraciím vyznačujícím se pluralismem neomezeným, tak i vůči totalitám, kde se s pluralismem vůbec nesetkáme. Omezení pluralismu v autoritářských režimech se může v některých případech vztahovat jen na politické skupiny, ale pochopitelně též může zasáhnout i různé zájmové, náboženské či jiné organizace, jež nemají primární ambice zasahovat do politického rozhodovacího procesu. V některých případech bývá omezený pluralismus ukotven zákonem, někdy se uskutečňuje jen de facto, bez právního ošetření, a to čistě z rozhodnutí vůdce či vládnoucí skupiny, již určí, které konkrétní subjekty vyloučí z účasti na veřejném životě či politickém rozhodování (Linz 2000: 160–161).

Z fungování takovéto formy kontrolovaného pluralismu doplněné specifickým dosazováním do úřadů, a sice kooptací z organizací či skupin, jimž bylo režimem (vůdcem) umožněno aktivní působení, pak vyplývá specifičtější charakter režimu, neboť s ohledem na tento způsob fungování pak do správy režimu oproti profesionálním politikům vstupují ve velké míře osobnosti pocházející například z byrokratických či vojenských kruhů, anebo též z prostředí zájmových nebo náboženských skupin (Tamtéž: 161). Ve výsledku je však, bez ohledu na fungující pluralismus, zdrojem veškeré moci, tedy konečným aktérem všech rozhodnutí podílejících se na fungování a směřování režimu, vůdce, popřípadě jeho kolektivní obdoba (Balík, Kubát 2004: 52).

Druhým určujícím znakem, který je nutno blíže představit, je pojem mentality. Ve srovnání s ideologií, jež je považována za intelektuálně propracovaný systematický soubor myšlenek, za mentalitu bývá označováno něco mnohem méně určitého a rovněž méně uchopitelného. Spíše než o neměnný organizovaný soubor myšlenek sestavený na racionálním základě se jedná o beztvary proměnlivý a poměrně vágní způsob myšlení a cítění mající původ více emocionální než rozumový. Zatímco ideologie se uchylují k předepisování (často utopickému) a pracují spíše s věcmi budoucími, mentality se zakládají a orientují spíše na přítomnost či minulost. V definování významu mentality a jejího odlišení od ideologie si J. J. Linz propůjčuje tvrzení německého sociologa Theodora Geigera, který mentalitu nazývá subjektivním duchem (i přes to, že je kolektivně sdílená), zatímco ideologii pak duchem objektivním¹. J. J. Linz sám pak mentalitou označuje myšlenkový postoj, zatímco ideologie pro něj představuje myšlenkový obsah (Linz 2000: 162). Pro bližší a konkrétnější představení vychází mentalita z všeobecného

---

¹ V originále „subjektiver Geist“, „objektiver Geist“ (Linz 2000: 162).

základu, jakým je volání po pořádku, řádu ve společnosti, a obecné poslušnosti. Obvykle je možno ji charakterizovat základními hodnotami důležitými pro většinu společnosti, jako jsou například vlastenectví, ekonomický rozvoj, sociální spravedlnost nebo také již zmíněný řád ve společnosti (Balík, Kubát 2004: 98). Ačkoliv se v případě různých typů autoritářských režimů jednotlivé mentality liší, můžeme zde nalézt společné znaky. Tyto charakteristiky ideologie a mentality však není možno brát doslovně, neboť v uvedených znacích představují dva extrémní případy, mezi nimiž se nachází poměrně značně rozsáhlý prostor, který J. J. Linz nazývá „šedou zónou“, v níž se na různých pozicích pohybuje většina typů autoritářských režimů, jež typickou mentalitu kombinují s určitými ideologickými znaky (Linz 2000: 163–164).

Podíváme-li se na třetí definiční znak, tedy otázku chybějící extenzivní i intenzivní politické mobilizace, zjistíme, že úzce souvisí právě s předchozím definičním znakem, a sice absencí ideologie, respektive přítomností typické mentality. Právě na základě předchozího tvrzení o dvou extrémních pólech a šedé zóně mezi nimi se přítomnost či nepřítomnost mobilizace liší v jednotlivých typech autoritářských režimů. Z velké části se jedná o neexistenci vůdčí ideologie, co způsobuje nepřítomnost politické mobilizace vedoucí v některých případech až ke snaze o naprostou depolitizaci společnosti. Nepřítomnost či míra přítomnosti politické mobilizace velmi variuje v jednotlivých typech režimů s ohledem na způsoby, důvody či historické okolnosti jejich vzniku a také z důvodů odlišností mentalit využitých v jednotlivých režimech, pokud však mobilizace uskutečňující se skrze dominantní politickou stranu, potažmo organizace na ni navázané, nemá za cíl potlačit či dokonce zcela eliminovat ostatní organizace či skupiny působící ve společnosti, můžeme (v případě splnění dalších potřebných atributů) daný režim stále považovat za autoritářský. S ohledem na výše zmíněné, k tomuto bodu bude tedy vhodné říci více až v souvislosti s jednotlivými typy režimů, neboť prakticky není možno jej více zobecnit.

Jak již bylo zmíněno v úvodu, Linzova teorie není vyčerpávající, nepostihuje zcela všechny aspekty, jež by bylo možno v souvislosti s autoritářskými režimy rozlišit, a sám autor přiznává, že se jeho koncept zaměřuje jen na určité, dle něj nejpodstatnější znaky, a sice výkon a organizaci moci a její propojení se společností, dále na povahu určitých myšlenkových systémů, které právě zabezpečují ono spojení se společností a dopomáhají tak zachování tohoto režimu, a konečně na roli občanů v politickém procesu (Tamtéž: 160).

1.1.2. Linzova typologie autoritářských režimů

Na základě výše rozebraných třech klíčových definičních znaků, tedy limitovaného pluralismu, mentality a politické mobilizace, utváří J. J. Linz tři hlavní osy, podle nichž, respektive podle umístění jednotlivých případů na těchto osách dále odvozuje svou klasifikaci autoritářských režimů. V případě limitovaného pluralismu se jedná o osu pluralismus-monismus, v případě mentality je to osa mentalita-ideologie a v posledním případě je to osa depolitizace-mobilizace. Zároveň pak také zahrnuje důvody, proč vykazuje ten který režim určitou hodnotu dané proměnné, tedy určité umístění na ose. Na těchto základech pak jednotlivé kategorie pojmenovává a přichází tak se sedmi základními typy autoritářských režimů. Jsou to:

- 1) byrokraticko-militaristické autoritářské režimy;
- 2) organicko-etatistické autoritářské režimy;
- 3) mobilizační autoritářské režimy v postdemokratických společnostech;
- 4) mobilizační režimy ve společnostech nově nabyvších nezávislosti;
- 5) rasové a etnické „demokracie“
- 6) „defektní“ a „předtotalitní“ politické situace a režimy;
- 7) posttotalitní autoritářské režimy.

Pro potřeby naší práce je nicméně detailní rozbor všech představených typů režimů irelevantní, a proto zmíníme jen ty, které na základě výchozího prostředí a období, v němž se vyskytly, mohou teoreticky odpovídat námi zkoumaným režimům. Bude se tedy jednat jen o režimy byrokraticko-militaristické a organicko-etatistické².

1.1.2.1. Byrokraticko-militaristické autoritářské režimy

Podíváme-li se na první typ, základním poznávacím znakem je mocenská koalice sestávající většinou (ne však zcela výhradně) z vojenských důstojníků a byrokratů, kteří se ujímají vládní kontroly. Jejich jednání je čistě pragmatické s ohledem na byrokratickou

---

² Ačkoliv by se na základě názvu mohly zdát relevantními i oba typy mobilizačních režimů, není tomu tak. Mobilizační režimy v postdemokratických společnostech jsou typické pro vyspělé společnosti, kde došlo k rychlému politickému, ekonomickému, sociálnímu a kulturnímu vývoji, což zapříčinilo mnohé společenské krize způsobené například odporem ke změnám přicházejícím s rozvojem industrializace, rozpadem tradičních ekonomických a sociálních vzorů, nebo též nově nastupující sekularizací a krizí národního vědomí (Linz 2000: 217), což není případem ani jednoho z námi zkoumaných režimů. Existence mobilizačních režimů ve společnostech nově nabyvších nezávislosti je pak typická pro tzv. země třetího světa, které získávaly nezávislost na koloniálních mocnostech (Tamtéž: 227), což opět námi zkoumaným režimům neodpovídá.

mentalitu nezátíženou ideologickými pohnutkami. Režimy spadající pod tento typ se obvykle pohybují na samém okraji osy mentalita-ideologie u pólu označujícího přítomnost mentality. Co se participace týče, režim obvykle (ne však nutně vždy) vytváří jednu oficiální prorežimní politickou stranu, která spíše než by se snažila zapojit občany do politického procesu, usiluje o redukci občanské účasti na politickém dění, a to tím způsobem, že v podstatě sama obsadí politický prostor. Zřídka takové režimy umožní existenci vícestranického systému a pokud k tomu dojde, tak jen za současné přítomnosti manipulativních technik majících za úkol například omezení volné soutěže, podřízení takových stran vlivu dominantní (státem podporované) strany či donucení ke spolupráci s režimem (Linz 2000: 184). Co se však týče dalších společenských oblastí (např. náboženské, kulturní, profesní prostředí) ponechávají tyto režimy prostor určitému pluralismu, aby se tak vyhnuly odporu a pobouření ze strany vyloučených skupin. Dominantní roli ve společnosti však stále ponechávají armádě a byrokratům (Tamtéž: 188).

Byrokraticko-militaristické režimy se objevily především v rozvíjejících se společnostech s teprve nastupující industrializací a se zaostalým zemědělstvím, kde velkou část společnosti tvořilo venkovské obyvatelstvo pracující převážně v zemědělském sektoru. Zároveň se však takové společnosti vyznačovaly značným pokrokem urbanizace (zejména co se hlavního města týče) a rozvoje vzdělání a s tím souvisejícím nárůstem odborníků ze střední třídy usilujících o zaměstnání ve vládním sektoru, kteří se právě stali hlavními podporovateli takových režimů. Po politické stránce se takové režimy objevily především ve společnostech s liberálně demokratickými institucemi, ale zároveň s nevyvinutým stranickým systémem, jenž by dokázal efektivně mobilizovat a zavázat si široké masy včetně těch nevzdělaných, žijících na venkově a pracujících v zemědělství, což se projevilo právě velkou mírou nevole mezi těmito skupinami, jimž aktuální stav nevyhovoval a které přetrvávajícím odporem vytvořily prostředí nahrávající nedemokratickým silám (Tamtéž: 187–188).

1.1.2.2. Organicko-etatistické autoritářské režimy

Co se týče druhého typu autoritářských režimů představených Linzem, takové režimy převyšují ty byrokraticko-militaristické mírou kontroly participace a mobilizace společnosti, která probíhá skrze „organické struktury“ vytvářející politické instituce, jež mají zajistit reprezentaci různorodých zájmů objevujících se v moderních či modernizujících se společnostech. Rovněž míra ideologizace je zde oproti předchozímu

typu režimů vyšší. Ačkoliv by se jakákoliv kontrola participace mohla zdát na první pohled neslučitelnou s myšlenkou žádoucnosti zachování a prosazování různorodých zájmů, v organicko-etatistických režimech to neplatí, což si vysvětlíme vzápětí. Celá koncepce organických režimů stojí na názoru, že každý člověk je přirozeně členem určitých přirozených primárních sociálních skupin, a to na základě například pracovní pozice, profesní asociace, vzdělání, místa pobytu, ... V protikladu k takovým přirozeným skupinám pak stojí klasické politické strany v liberálních demokraciích, jež jsou podle zastánců organických režimů nepřirozeně vykonstruované a vzhledem k tomu, že je vedou profesionální politikové, mívají tendence usilovat o dosažení kompromisů ve snaze získat si přízeň většiny. Z tohoto důvodu pak nedokáží efektivně reprezentovat a hájit zájmy jednotlivých skupin, vzdalují se od života běžných občanů a zároveň tímto podněcují třídní konflikty. Organický režim proti tomu podporuje organizaci politického života na základě právě oněch primárních skupin, jež mají vytvořit přirozené volební okrsky, v jejichž rámci pak bude docházet k volbě reprezentantů jednotlivých skupin, kteří se následně dále seskupí buď v celostátní komoře korporací, anebo v samostatných specializovaných komorách (Linz 2000: 208–211).

V organicko-etatistických autoritářských režimech však korporativní uspořádání nevychází zdola ze společnosti, nýbrž je uměle vytvořeno nedemokratickou elitou. Zároveň má v takových režimech výsadní postavení jediná politická strana, která sice je napojena na korporativní strukturu, nevzniká však postupným přirozeným spojováním primárních jednotek, nýbrž je vytvořena sloučením několika antidemokratických organizací anebo je utvořena seshora režimem. Organické uspořádání pak funguje jako nástroj nebo doplněk pro vládu takové strany nebo jako prostředek pro propojení strany se společností (Linz 2000: 209–217).

Co se výskytu organicko-etatistických režimů týče, vyvíjely se především ve společnostech nespokojených s nestabilní demokracií způsobenou špatným fungováním politických stran založených na ideologickém soupeření, kde zároveň společnost dosahovala určité sociální a ekonomické celistvosti a dosáhla též jisté úrovně politické mobilizace (Linz 2000: 209).

1.2. Autoritářské režimy v pojetí Wolfganga Merkela

Jak již bylo zmíněno výše a jak je jednoznačně patrné z výše představené teorie, původní Linzovo rozdělení autoritářských režimů není dokonalé a všechny existující

autoritářské režimy není zcela možné začlenit do jediné kategorie a naopak do některých kategorií je možno začlenit množství režimů, které se vyznačují značnými odlišnostmi. Rovněž se například potýkáme (kvůli absenci operacionalizace jednotlivých proměnných) s nemožností přesného umístění režimů na jednotlivých osách, abychom je tak mohli dále zobrazit v Linzem navrhovaném krychlovém modelu a abychom byli schopni tyto režimy mezi sebou porovnávat, ať už podle finálního umístění, nebo též podle hodnot jednotlivých proměnných, a to v zájmu hlubšího pochopení jejich podobností a odlišností. Proto přichází Wolfgang Merkel se svým vlastním návrhem klasifikace, který, ač částečně vychází z původní Linzovy typologie, je v základu docela odlišný a především zjednodušením definičních kritérií odstraňuje alespoň některé nedostatky, s nimiž jsme se v Linzově teorii mohli setkat.

V monografii, která byla vydána v roce 1999 pod názvem „*System-transformation – Eine Einführung in die Theorie und Empirie der Transformationsforschung*“, (kterou v roce 2010 znovu vydal v mírně přepracované podobě), představuje W. Merkel mimo jiné právě novou, respektive precizovanou teorii autoritářských režimů. Snaží se zde vyvarovat Linzově nesystematičnosti a zbytečné snaze o vytváření ideálních typů, které nedokáží reflektovat skutečnost. Od Maxe Webera přejímá rozlišování typů vlády v závislosti na jejich legitimitě k vládnutí a jako primární kritérium pro posuzování autoritářských režimů si stanovuje ideologický požadavek pro mocenskou legitimaci (Merkel 2010: 42). S ohledem na toto kritérium pak představuje devět, v aktualizovaném vydání pak deset základních typů autoritářských režimů ve 20. století:

- 1) komunistické autoritářské režimy;
- 2) fašistické autoritářské režimy;
- 3) militaristické režimy;
- 4) korporativní autoritářské režimy;
- 5) rasistické autoritářské režimy;
- 6) modernizační autoritářské režimy;
- 7) teokratické autoritářské režimy;
- 8) dynastické autoritářské režimy;
- 9) sultanistické autoritářské režimy;
- 10) rentiérské autoritářské režimy.

Pro rozlišení podtypů si pak W. Merkel stanovuje doplňující kritérium, a sice kdo vládne, jestli vůdce, strana, armáda, lid, nebo monarcha.

První představený typ, *komunistické autoritářské režimy*, je charakteristický existencí jedné komunistické strany v centru moci, která odvozuje svou legitimitu z leninistické ideologie a „státní teorie“, na jejichž základě je považována za „předvoj dělnické třídy“. V takových režimech je moc vykonávána prostřednictvím politbyra, jež stojí na vrcholu strany a vykonává svou moc do jisté míry autonomně na vůli ostatních členů (Merkel 2010: 43).

V druhém představeném typu, *fašistických autoritářských režimech*, stojí na samém vrcholu vůdce, přičemž strana, stát a lid jsou mu zcela podřízeny a poslední slovo ve všech rozhodnutích náleží vždy jemu. Základními prvky pro to, aby daný režim mohl být pokládán za fašistický, jsou: „*antisocialismus, antiliberalismus, vůdcovský princip, korporativní ideologie a struktura organizací, stranické vojsko, reakční dosahování cílů prostřednictvím moderních prostředků mobilizace mas a podpora kapitalistického uspořádání ekonomiky za současného zachování totalitních požadavků v politických otázkách*³“ (Tamtéž: 43–44). Pro ideologickou legitimaci pak takové režimy používají odvolávání se na předmoderní mýtické vzory (Tamtéž: 44).

Podíváme-li se na třetí typ, *militaristické režimy*, jako oprávnění k vládnutí zde slouží národní hodnoty a tradiční mentalita operující s pojmy jako patriotismus, národní bezpečí, pořádek atp., které jsou nezřídka doplněny snahou o ekonomickou a institucionální modernizaci. V rámci tohoto druhu autoritářských režimů pak Merkel rozpoznává tři základní podtypy: byrokraticko-militaristické režimy, militaristické vůdcovské režimy a militaristické režimy zločinců a vojevůdců. Tyto režimy se pak především odlišují tím, kdo stojí v jejich čele. V případě prvního podtypu se jedná o necharismatickou vojenskou juntou, která usiluje o pragmatické řízení státu vedené za účelem uchování národních hodnot, prosazování vlády zákona a snahy o modernizaci. Režimy druhého podtypu pak řídí obvykle charismatický vojenský vůdce, který svou mocenskou základnu odvozuje od přímého vztahu s lidem. A ve třetím podtypu stojí v čele režimu vojevůdce (zločinec), jehož hlavním zájmem je touha po moci a snaha o vlastní obohacení (Merkel 2010: 44–45).

---

³ V původním znění: „*Antisozialismus, Antiliberalismus, Führerprinzip, korporatistische Ideologie und Organisationsstrukturen, Parteiarmee, eine reaktionäre Zielsetzung kombiniert mit modernen Mitteln der Massenmobilisierung und die Stützung der kapitalistischen Wirtschaftsordnung bei gleichzeitiger Aufrechterhaltung des Totalitärsanspruches in politischen Fragen*“ (Merkel 2010: 43–44).

V případě *korporativních autoritářských režimů* charakteristika v podstatě odpovídá organicko-etatistickým režimům v Linzově pojetí. Pokud bychom se pak měli držet Merkelova kritéria, za oprávnění k vládnutí můžeme považovat snahu o zabránění třídním konfliktům prostřednictvím sdružení velkých sociálních a ekonomických zájmů do státem kontrolovaných korporací.

Podíváme-li se na *rasistické autoritářské režimy*, tato kategorie zcela odpovídá Linzově charakteristice etnických a rasových „democracií“, a to pochopitelně včetně ideologického oprávnění, které je v tomto případě více než zřejmé.

Následující kategorií jsou *modernizační autoritářské režimy*, jejichž specifíkem je vedením režimu v dosud nerozvinutých společnostech za účelem budování státu a především za účelem jeho socioekonomické modernizace, což se rovněž stává legitimací pro držení moci. Vyskytují se opět v několika formách – nejčastěji jako režimy vedené charismatickým vůdcem, který drží v rukou veškerou moc, ale též jako režimy s dominantním postavením jedné politické strany anebo režimy s výsadní úlohou armády (Merkel 2010: 46).

Dalším svébytným typem, který J. J. Linz opominul, jsou *teokratické autoritářské režimy*. Režimy spadající do této kategorie jsou založeny na náboženském učení, jež prostřednictvím svých dogmat a předepsaných pravidel determinuje specifický světonázor a ovlivňuje všechny oblasti života lidí, kteří v těchto režimech žijí. Režimy spadající do této kategorie skýtají značné tendence k totalitarismu a svým fungováním se blíží komunistickým režimům (Tamtéž: 46–47).

V případě následující kategorie, *dynastických autoritářských režimů*, je vedení státu určováno na základě dynastického (monarchického) principu. Oproti evropským konstitučním monarchiím se liší tím způsobem, že v rukou panovníka je koncentrována jak exekutivní, tak i legislativní moc a neexistují zde žádné ústavní limity, které by moc monarchy v tomto ohledu omezovaly (Tamtéž: 47).

Další kategorií jsou *sultanistické autoritářské režimy*, jež J. J. Linz vyčlenil jako samostatný typ nedemokratických režimů vedle režimů autoritářských a totalitních. W. Merkel však v sultanistických režimech spatřuje dvě varianty, jednu autoritářskou a jednu totalitní, což mu umožňuje začlenit i tento typ (typy) režimů do dvou základních kategorií nedemokratických režimů. Sultanistické autoritářské režimy jsou specifickým typem vykazujícím určité podobnosti s dynastickými režimy. V tomto případě se

setkáváme s kombinací extrémně personalizované nadvlády a charakteristických mechanismů a struktur vlády rodinného klanu s autoritářskými systémovými prvky (Merkel 2010: 47).

Poslední kategorií, kterou W. Merkel ke své klasifikaci připojil až v druhém přepracovaném vydání, jsou *rentiérské autoritářské režimy*, jež díky rentiérským příjmům (především z ropy) osvobozují svůj lid od daní a poplatků, což poskytuje ospravedlnění nadvlády a udržuje lid v poslušnosti (Tamtéž: 47).

2. Historický institucionalismus

Snad nejdůležitějším teoretickým východiskem pro tuto práci je historicko-institucionalistický přístup, který vedle behaviorismu a teorie racionální volby platí v současné empirické politologii za jeden z nejdůležitějších a nejpřínosnějších analytických přístupů (Pierson, Skocpol 2002: 22). Jeho vznik můžeme datovat do 90. let 20. století, avšak základy institucionálního přístupu jako takového je možno vypočítávat v samých začátcích studia politiky, kdy už autoři jako Platon či Aristoteles poukazovali na důležitost vlivu politických institucí na utváření politického chování (Steinmo 2008: 118).

Obecně je institucionalistický přístup založen na přesvědčení, že instituce se významným způsobem podílejí na utváření chování. Institucemi se zde nemusí nutně myslet jen formální instituce, ale rovněž různá neformální pravidla, normy a vzorce chování, které se ve společnosti vyskytují. Tyto jsou pak velice důležité pro politiku, protože determinují, kdo všechno participuje na daných rozhodnutích, kdo má konečné slovo, a nakonec též určují, jak dané rozhodnutí bude vypadat a jaký bude mít dopad na jednotlivá odvětví ve společnosti a rovněž na společnost jako takovou. Instituce svým fungováním formují a omezují možnosti politických rozhodnutí a některým politickým volbám zcela zabraňují, a to v závislosti na rozdílnosti institucionálního nastavení v jednotlivých režimech. V tomto ohledu se může jednat o záležitosti zakotvené v ústavě, jako je dělba moci či existence veta, o neformální vliv různých zájmových, náboženských, ekonomických či jiných skupin anebo pouhou přítomnost určitých vzorců chování v dané společnosti, jež ovlivňují preference veřejnosti a elit, což se dále promítá do politiky, která má pochopitelně značný vliv na další výstupy. Záleží pak např. na přítomnosti prvků přímé demokracie, existenci korporativního uspořádání nebo všeobecně na důležitosti veřejného mínění pro to, jak velký vliv bude mít názor veřejnost na reálné výsledky politiky (Tamtéž: 122–125).

V sociálních vědách nalezneme minimálně tři typy institucionální analýzy: teorii racionální volby, sociologický institucionalismu a historický institucionalismus⁴. Jak již bylo zmíněno výše, institucionalisté vidí instituce jako pravidla, která utvářejí jednání

---

⁴ Více k novým institucionálním přístupům např. Hall, Peter A., Rosemary C. R., Taylor. 1996. *Political Science and the Three New Institutionalism*. Köln: Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung. V současnosti se však objevují i další typy institucionální analýzy jako např. institucionalismus diskurzivní. Detailněji např. Schmidt, Vivien A. 2008. „Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse.“ *Annual Review of Political Science* 11 (1): 303–326.

a chování, v čem se však rozcházejí, je porozumění tomu, jakým způsobem je ono jednání či chování (ať už společnosti, či politických aktérů) utvářeno. Historický institucionalismus pak stojí mezi oběma přístupy, když razí tvrzení, že lidé na jedné straně trvale následují přítomné existující normy, ale na straně druhé jsou racionálními aktéry, kteří jednají ve svém vlastním zájmu (Steinmo 2008: 125–126).

Co se konkrétnější definice historického institucionalismu týče⁵, jedná se o přístup, jenž zkoumá instituce v dlouhodobém měřítku a sledováním různých transformací, procesů a klíčových politických rozhodnutí poskytuje odpověď na otázky, jako například proč v určité společnosti došlo k nějaké události, zatímco jinde k ní nedošlo, ale též proč se stala v tom čase a místě, kde se stala, a ne jindy nebo jinde. Rozhodující pro historicko-institucionalistický přístup je nahlížení na historii nejen jako na situace, okamžiky z minulosti, ale jako na důležitý soubor uspořádání, procesů a rozhodujících událostí, které jsou vzájemně provázány a postupně tak utvářejí další uspořádání, procesy a rozhodující události, jež mají následně vliv opět na další nově vystávající. Slovy Svena Steinma, „*historie není jen řetězcem nezávislých událostí*“⁶, je zde potřeba dbát na to, že jedna proměnná může ovlivňovat či přímo utvářet druhou proměnnou a co je důležité podotknout, velmi často se tak také děje (Steinmo 2008: 128; Pierson, Skocpol 2002: 4–5).

Historický institucionalismus dále stojí na tom, že chování, postoje a strategická rozhodnutí se vždy konají uvnitř jednotlivých sociálních, politických, ekonomických a rovněž kulturních kontextů. V případě, že chápání historických událostí a jejich klíčových aktérů prohloubíme jejich zasazením do těchto kontextů a zkoumáme je v určitém časovém rozměru, jsme následně schopni nabídnout daleko přesnější vysvětlení těchto událostí (Steinmo 2008: 127). Pro výzkum spojený s tímto přístupem je charakteristická snaha o objevování a vysvětlování dopadu institucionálního uspořádání buď na pozdější institucionální uspořádání samotné, anebo na zásadní politické události

---

⁵ Pro podrobnější rozbor teorie historického institucionalismu kromě využitých publikací např.: Boas, Taylor C. 2007. „Conceptualizing Continuity and Change: The Composite-Standard Model of Path Dependence.“ *Journal of Theoretical Politics* 19 (1): 33–54.; Krasner, Stephen D. 1984. „Approaches to the State: Alternative Conceptions and Historical Dynamics.“ *Comparative Politics* 16 (2): 223–246.; Mahoney, James. 2000. „Path Dependence in Historical Sociology.“ *Theory and Society* 2 (4): 507–548.; Peters, Guy B, Jon Pierre, Desmond S. King. 2005. „The Politics of Path Dependency: Political Conflict in Historical Institutionalism.“ *The Journal of Politics* 67 (4): 1275–1300.; Pierson, Paul. 2000. „Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics.“ *The American Political Science Review* 94 (2): 251–267.; Steinmo, Sven, Kathleen Thelen. 1992. „Historical Institutionalism in Comparative Politics.“ Pp. 1–32 in Steinmo, Sven, Thelen, Kathleen, Longstreth, Frank (eds.). *Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.; Thelen, Kathleen. 1999. „Historical Institutionalism in Comparative Politics.“ *Annual Review of Political Science* 2 (1): 369–404.

⁶ V anglickém originále „*history is not a chain of independent events*“ (Steinmo 2008: 128).

a politické nebo celospolečenské změny. Dochází zde tedy k typickému postupu zkoumání počínajícího u jednotlivých institucí, popřípadě jejich vzájemných interakcí, pokračujícího směrem k širšímu kontextu (Pierson, Skocpol 2002: 12).

Nedílnou součástí historického institucionalismu je koncept „*path dependency*“, jehož pojetí není úplně jednoznačné, avšak nejobecněji je možné jej vysvětlit tvrzením, že instituce a politiky mívají sklony k neměnnosti a jakmile byly jednou nasměřovány určitou cestou, je poměrně obtížné se z této cesty vymanit a přesměřovat je na jiný kurs. V zásadě je to právě „*path dependency*“, co vkládá do historického institucionalismu ono základní tvrzení, že na historii záleží a odlišuje tak historický institucionalismus od ostatních institucionálních pojetí (Greener 2005: 62). Můžeme to nazvat jakousi historickou příčinností, na jejímž základě se dynamiky spouštěné událostmi nebo procesy v některých časových etapách samy reprodukují, a to i tehdy, když nedochází k opětovnému výskytu původní události nebo procesu. Celá tato příčinnost funguje tím způsobem, že následkem „*critical junctures*⁷“, tedy určitých rozhodujících okamžiků dějin, jsou později přirozeně spouštěny mechanismy zpětné vazby, které působí na opakování některých zažitých vzorů z minulosti, ať už jde o vzorce politické mobilizace, formální institucionální nastavení anebo též o základní způsoby smýšlení občanů o politickém světě (Pierson, Skocpol 2002: 6–7).

Abychom to shrnuli, teorie historického institucionalismu v zásadě stanovuje model institucionálního vývoje založený na dvou mechanismech či procesech. V první řadě se jedná o relativně dlouhá období institucionální stability (*path dependency*) a jejich reprodukce, jež jsou příležitostně narušovány krátkými etapami institucionálních změn (*critical junctures*), které mohou navodit vychýlení dřívějšího kursu a začít tak nové směřování, jež pak opět přináší další období institucionální stability založené na nových (pozměněných) vzorcích a jejich následném opakování (Cappocia, Kelemen 2007: 341).

Konkrétních strategií využití „*path dependency*“ i historického institucionalismu jako takového je celá řada a nejednotnost na přístupu k nim rozhodně neznamena oslabení potenciálu jejich využitelnosti pro empirickou analýzu, která může přinést hodnotné a někdy i ve srovnání s jinými přístupy převratné výsledky. Už jen množství zahraničních

---

⁷ Objevuje se také označení „*turning point*“, „*crisis*“ nebo „*unsettled time*“, či v češtině jako „zlomový bod“, nejrozšířenější je nicméně označení „*critical juncture*“, jehož doslovný překlad v tomto případě není možný a pro zachování původnosti teorie proto bude ponechán tento anglický výraz.

autorů, již s tímto přístupem pracují⁸, poukazuje na značnou využitelnost tohoto přístupu, a proto lze předpokládat, že i pro tuto práci bude použití tohoto přístupu nanejvýše vhodným a dopomůže tak k vypracování kvalitních a hodnotných výsledků.

V této práci bude s přístupem pracováno následujícím způsobem. V první řadě dojde v případě meziválečných etap k pátrání po okamžicích, jež mění původní nastavení a můžeme je považovat za „*critical junctures*“ a dále pak v části věnované období tranzice a ústavní (institucionální) konsolidace dojde k pátrání po vlivu těchto okamžiků ve formě „*path dependency*“, respektive reprodukce dříve zažitých vzorců a principů institucionálního nastavení. Po celou dobu bude navíc pátráno po „závislých procesech“ objevujících se ve vzorcích smýšlení obyvatel, jež přetrvávají ve společnosti.

Ačkoliv, jak bylo zmíněno na počátku, je historický institucionalismus v současné politologii jedním z nejužívanějších přístupů, k jeho využití se objevuje též kritika. Především se jedná o obavy, že se výzkumníci pracující s tímto přístupem uchylují k výběru případů, kde se zkoumaný jev (vztah mezi jevy) vyskytl, zatímco ignorují případy, kde se nevyskytl. Nejčastější výtkou je, že historicko-institucionální analýzy pracují buď s jedním případem anebo porovnáním malých počtů případů, ale jen výjimečně analyzují případy na „makro úrovni“, a proto neexistuje mnoho důkazů o tom, že koncepty jako „*path dependency*“ skutečně ve všech případech fungují a nejedná se o působení dalších faktorů, které v jednotlivých případech mohou způsobovat zdánlivou reprodukci dříve zažitých vzorců (Pierson, Skocpol 2002: 17–20). V použití tohoto teoretického a metodologického přístupu tedy nepochybně musíme spatřovat jisté limity, přesto se však vzhledem k množství autorů, již s tímto přístupem pracují, a to jak v praktické, tak i teoretické rovině, jedná o relevantní teoretický rámec, jehož relevanci je uskutečňováním dalších analýz tohoto typu možno jedině zvýšit a postupně tak eliminovat nebo alespoň zmenšit množství kritických názorů.

---

⁸ Pro příklady praktického využití např.: Downing, Brian M. 1993. *The Military Revolution and Political Change: Origins of Democracy and Autocracy in Early Modern Europe*. Princeton: Princeton University Press.; Hacker, Jacob. 1998. „The Historical Logic of National Health Insurance: Structure and Sequence in the Development of British, Canadian, and U. S. Medical Policy.“ *Studies in American Political Development* 12 (1): 57–130.; Keohane, Robert O. 1984. *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton: Princeton University Press.; Lipset, Seymour Martin, Stein Rokkan. 1967. „Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction.“ Pp. 1–64 in Lipset, Seymour Martin, Stein Rokkan (eds.). *Party Systems and Voter Alignments*. New York: Free Press.; Skocpol, Theda. 1992. *Protecting Soldiers and Mothers: The Political Origins of Social Policy in the United States*. Cambridge.: Belknap Press of Harvard.; Tilly, Charles. 1984. *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*. New York: Russell Sage Foundation.; Merkel, Wolfgang. 2010. „Are dictatorships returning? Revisiting the ‚democratic rollback‘ hypothesis.“ *Contemporary Politics* 16 (1): 17–31.

3. Meziválečné autoritářské režimy

Nestálost demokracie a parlamentních režimů byla v tehdejší Evropě poměrně běžným jevem, zejména pak v zaostalejších agrárních společnostech s nedostatkem demokratické politické kultury, minimální zkušeností s rozhodováním v rámci demokratické politiky a následnou neschopností se vypořádávat s řadou problémů, které přinesla hospodářská krize. V mnohých případech středovýchodní Evropy se konečně též hrozba rozšiřování komunismu podílela na rozhodnutí nastolit autoritářský režim, který by pomohl upevnit situaci v zemi, dokázal se efektivněji vypořádávat s mnohdy neideální zahraničně-politickou situací způsobenou spory o území v důsledku přetvoření hranic po Versailleské mírové konferenci, ale též s nestabilní vnitropolitickou situací, která byla způsobena především extrémním parlamentarismem a častým střídáním koaličních vlád.⁹

3.1. Litevský případ autoritářského režimu

3.1.1. Okolnosti vzniku režimu a historický kontext

Dříve, než přistoupíme k samotnému rozboru, analýze a interpretaci zkoumaného režimu, je nezbytné, tím spíše pak vzhledem k podstatě historicko-institucionálního přístupu konstituujícího celou tuto práci, představit alespoň základní okolnosti vedoucí ke vzniku litevského státu a meziválečného autoritářského režimu a k postavení ústřední postavy, Antanase Smetony, v litevském státě i společnosti.

V období následujícím po konci první světové války zaznamenal region Pobaltí, stejně tak jako i další evropské oblasti, mnoho změn. Už s vypuknutím války se mezi Litevci objevily požadavky po obnovení jejich státnosti, již pozbyli ve středověku, či alespoň dosažení určité míry autonomie v rámci německého státu. Na podzim 1917 se v souvislosti s touto otázkou do popředí diskusí o charakteru litevského státu dostal A. Smetona, tehdy 43letý profesor filosofie, od mládí angažovaný v národním hnutí, který byl následně 214 zástupci krajů zvolen do čela Litevské rady, nově ustaveného orgánu aspirující na to, stát se základem budoucí vlády a majícího za úkol postupné převzetí správy nad litevským územím. Toto můžeme považovat za jeden z prvních významných

---

⁹ Více k meziválečným autoritářským režimům v Evropě např. Berg-Schlosser, Dirk, Jeremy, Mitchell. *Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939*. New York: St. Martin's Press; Berg-Schlosser, Dirk, Jeremy, Mitchell (eds). 2002. *Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919-39. Comparative Analyses*. Basingstoke: Palgrave Macmillan; Borejsza, Jerzy, Klaus, Ziemer (eds). *Totalitarian and Authoritarian Regimes in Europe: Legacies and Lessons from the Twentieth Century*. Warsaw: Berghahn Books.

okamžiků, díky nimž si A. Smetona začíná budovat silnou pozici v litevské společnosti a který předznamenává jeho budoucí důležitou úlohu v dějinách samostatné Litvy. K vyhlášení obnovy nezávislého litevského státu¹⁰ došlo 11. prosince 1917 a 23. března následujícího roku definitivně uznal litevský stát německý císař Vilém II, což můžeme považovat za rozhodující okamžik pro nabytí suverenity. Po osamostatnění Litvy zůstal A. Smetona i nadále důležitou osobností litevské politiky, když se vzápětí ujal postu prezidenta republiky. Na premiérský úřad pak usednul A. Voldemaras, což předznamenalo na jedné straně budoucí silné postavení nacionalistů v meziválečné litevské politice, na straně druhé pak ale též podobu mocenského boje těchto dvou osobností na dalších deset let dopředu (Švec 1996: 154–156).

Litva byla ustavena coby demokratický stát, avšak tehdejší situaci, ať již z hospodářského pohledu, tak též zahraničně politického, ale do značné míry i z hlediska vnitropolitického, nebylo možno považovat za pro demokracii příliš příznivou. Existence výbojného souseda v podobě sovětského Ruska z východu a z jihu pak též Polsko, činícího si nárok na litevské území (vrcholící v otázce sporu o Vilnius, který připadl Polsku), s tím související neideální mezinárodněprávní postavení a navíc přítomnost společnosti vlastního nacionalismu a xenofobie demokracii příliš nepřispívaly. Když se navíc přidala nestabilní vnitropolitická situace, kdy se během pouhých šesti let vystříдалo osm vlád, začínala narůstat aktivita komunistického hnutí a zároveň také nespokojenost pravicové části politického spektra v čele s křesťanskými demokraty, kteří v roce 1926 prohráli volby, došlo k vytvoření ideálních podmínek pro státní převrat, jenž znamenal konec demokracie v Litvě a počátek nové éry litevských dějin (Dančák 1999: 80–81; Hanuliak 2013: 120; Kasparavičius 2006: 304).

Uzavření smlouvy o neútočení se Svazem sovětských socialistických republik (SSSR) a vyhovování požadavkům menšin v podobně například zakládání polských škol představovalo pro pravicovou a národně smýšlející část společnosti cestu k bolševizaci a polonizaci a v konečném důsledku též k absolutní závislosti na SSSR. Nespokojenost s aktuální politickou situací se objevovala též v církevních kruzích, jimž bylo pozastaveno vyplácení mezd, mezi studentstvem, které nesouhlasilo s prosovětskou vládní politikou, což dávalo najevo masovými protivládními demonstracemi, ale především pak v armádě. Důstojníci litevské armády byli v naprosté většině silně národně založeni a z tohoto

---

¹⁰ Tento okamžik je možno považovat za jednu z „*critical junctures*“, jelikož se podílel na celkové podobě litevského státu, smýšlení litevské společnosti a budování pozice A. Smetony, což zásadním způsobem ovlivnilo budoucí politické směřování.

důvodu odmítali jakoukoliv závislost na jiné zemi. Proto se v armádních kruzích údajně začalo hovořit o nutnosti ustavení diktatury v čele s pronárodně smýšlejícím A. Smetonou. Velení armády se nakonec v noci z 16. na 17. prosince 1926 odhodlalo zosnovat nekrvavý vojenský převrat, vzít vládu do svých rukou, aby ji pak vzápětí předali nacionálně smýšlejícím politikům. Na druhý den na funkci rezignoval dosavadní prezident Kazys Grinius, na jehož místo byl zvolen první prezident samostatné Litvy, A. Smetona, který následně do čela vlády namísto Mykolase Sleževičiuse ze strany národních socialistů (liaudininkai)¹¹ vyjmenoval prvního litevského premiéra Voldemarase, jenž následně sestavil vládu středopravých politiků a odborníků (AMZV, II. sekce 1918–1939, k. 435; AMZV, III. sekce 1918–1939, k. 624; Łossowski 1972: 104). Ačkoliv oba nejdůležitější politici pocházeli z poměrně nevelké nacionalistické strany¹², vzhledem k jejich výraznému podílu na cestě za nezávislostí Litvy se těšili důvěře nejen vojenských představitelů, ale též značné části litevské společnosti (Švec 1996: 188).

Nový nacionálně konzervativní režim opírající se o podporu armádních kruhů byl založen na odporu k politickým stranám, potírání opozičních, především levicových proudů ve společnosti (čtyři komunisté, chystající se za dob Sleževičiusovy vlády učinit bolševický převrat, byli dokonce odsouzeni k trestu smrti), všudypřítomné mediální cenzuře (po převratu většina časopisů vůbec nevyšla, anebo pouze v silně zredukované podobě), otevřeném sympatizování s italským fašismem a zahraničněpolitické orientaci na Německo (AMZV, II. sekce 1918–1939, k. 435; Švec 2001: 144). Tato fáze autoritářského režimu v Litvě byla charakteristická otevřenou diktaturou inspirovanou italským fašismem pod dominantním vedením premiéra Voldemarase¹³. Byl zde však stále prezident A. Smetona, od dubna 1928 vládnoucí pomocí dekretů, který si zachovával svůj podíl na moci, a přes snahu Voldemarase stát se hlavním a jediným vůdcem litevského státu, A. Smetona alespoň do jisté míry vyvažoval extremistické tendence, když se mu například podařilo internovat nejradikálnější členy nacionalistické strany, čímž, slovy filosofa Algirdase Juliuse Greimase, „chránil Litvu před nástupem fašismu“¹⁴ (Kasparavičius 2006: 304–305). Toto tvrzení však, jak si ukážeme v následujících dvou

---

¹¹ Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga – v diplomatických zprávách nazývání laudininki/liaudininki nebo národní socialisté, ale např. Piotr Łossowski je nazývá lidovci. V této práci bude pracováno s názvem národní socialisté.

¹² Lietuvių tautininkų sąjunga - v překladu Litevský národní svaz, stručně označování jako tautininkai/tautininkové. V této práci bude pracováno s označením nacionalistická strana/nacionalisté.

¹³ Podrobněji o poměrech v Litvě v období vlády Voldemarase např. Heingartner, Robert Wayne. 2009. *Lithuania in the 1920s: A Diplomat's Diary*. New York: Editions Rodopi B. V.

¹⁴ V anglickém znění „*protected Lithuania from Fascism*“ (Kasparavičius 2006: 304–305).

kapitolách, nelze brát příliš vážně. A. Smetona totiž sám s fašismem sympatizoval a ačkoliv deklaroval snahu o eliminaci ideologických vlivů z litevské politiky, sám se podílel na vytváření a udržování autoritářského režimu, v němž je možno jisté podobnosti s režimy fašistickými pozorovat.

Pokud se zahraniční politiky týče, je patrné, že ani zde nebyl Voldemarasův vliv absolutní, přestože kromě postu premiéra zastával i funkci ministra zahraničních věcí. Jako příklad můžeme uvést například situaci, kdy v případě jednání o Kelloggově (Litvinovově) paktu s Estonskem a Lotyšskem musel A. Voldemaras vzít zpět a přeformulovat své (litevské) stanovisko, které nebylo konzultováno s prezidentem a s nímž prezident nesouhlasil, a to dokonce i přesto, že se toto odehrálo v období, v němž podle Kasparavičiuse A. Voldemaras disponoval největším podílem na moci (Kasparavičius 2006: 305; AMZV, Politické zprávy 1918–1939, Zastupitelský úřad Kaunas, 1929, č. 9). Na základě diplomatických zpráv lze odvodit, že i na tzv. Voldemarasovský autoritářský režim měl značný vliv prezident A. Smetona a že svým působením v čele státu dopomohl existenci tohoto režimu i jeho akceptování ze strany zahraničí.

Sám A. Voldemaras postupně pozbyval schopnost racionálního uvažování a kvůli svému radikálnímu přístupu, který způsoboval konflikt nejen s prezidentem, ale i se sněmem (Seimas) a nepřímo i s litevskou společností, docházelo k neustálému oslabování jeho pozice a naopak všeobecnému nárůstu nespokojenosti s jeho politikou. V září roku 1927 došlo pak k tzv. Taurogenskému puči, který měl za cíl svržení Voldemarasovy vlády, a v diplomatických zprávách z léta 1928 jsme následně mohli zaznamenat další spekulace o záměrech odstranit Voldemarase z čela vlády, a to i z jeho vlastních řad. Československý konzul Jaroslav Galia se k tomu například vyjádřil slovy „*Voldemaras je úplně osamocen. (...) Všichni si přejí jeho pádu.*“ (AMZV, II. sekce 1918–1939, k. 435, č. 319/I/28)

Na podpoře jeho vládnutí navíc nepřidávala ani pasivní obchodní bilance a špatná situace v zemědělství v roce 1928, rovněž ani rozpuštění sněmu a nesvolání nového, přetrvávající ostrá cenzura, špatné vztahy s Polskem a udržování výjimečného stavu (AMZV, Politické zprávy 1918–1939, Zastupitelský úřad Kaunas, 1929, č. 18). Nespokojenost s působením Voldemarase v čele vlády byla natolik velká, že vedle protivládních demonstrací ze strany levice a menšin byl na něj na jaře roku 1929 spáchán atentát, což vedlo k ještě většímu zostření režimu, doprovázenému zvýšením napětí mezi politickými stranami (mj. i kvůli nařízenému zastavení činnosti sociálně-demokratické strany), ale též k ještě většímu oslabení premiérové pozice, který se, slovy diplomatického

zástupce Miloslava Niederleho, „*stal méně výbojným a hledí skrývati se za autoritu oblíbenějšího presidenta republiky*“ (AMZV, Politické zprávy 1918–1939, Zastupitelský úřad Kaunas, 1929, č. 42).

Vlna nevole se na premiéra vznesla též ve chvíli, kdy se rozhodl k nacionalistické straně přičlenit sportovní svaz (ve skutečnosti však fašistickou paramilitární jednotku) Železný vlk (Geležinis Vilkas). Zároveň bylo v této době možno pozorovat dosazování lidí blízkých prezidentu Smetonovi na vysoké stranické i státní posty a bylo zřejmé, že čas Voldemarasův na čele litevské politiky se chýlí ke konci. Přes toto všechno se však premiérovi dařilo svou pozici uhájit až do září 1929, kdy údajně ministerský předseda hodlal přinutit některé ministry k demisi, načež i ostatní ministři, kteří prý byli s Voldemarasem dlouhodobě nespokojeni, se rozhodli vynutit jeho odchod z vlády. K realizaci puče došlo tím způsobem, že 17. září, zatímco byl premiér na mítinku Společnosti národů v Ženevě, celý kabinet podal do rukou prezidenta demisi, a ten následně pověřil sestavením nového kabinetu svého švagra, dosavadního ministra financí Juozase Tūbelise, jenž měl za úkol sestavit kabinet ze stávajících členů, avšak již bez Voldemarase. Ten byl zatím postaven pod policejní dozor a nepřetržitě hlídán ve svém bytě (AMZV, Politické zprávy 1918–1939, Zastupitelský úřad Kaunas, 1929, 1930, č. 59, č. 78; Kasparavičius 2006: 305–306). Tímto pak začala nová etapa litevského meziválečného autoritářského režimu, na jehož čele v podobě vůdce národa stál A. Smetona.

3.1.2. Charakter Smetonova režimu, jeho vývoj a fungování

Ve srovnání s výrazně represivním režimem za dob vlády Voldemarase se poměry v zemi do jisté míry uvolnily. S upuštěním od tvrdého pronásledování opozice a se zmírněním cenzury došlo ke zklidnění poměrů na domácí politické scéně, ale díky méně radikálnímu přístupu nastalo i určité uklidnění vztahů na mezinárodním poli. Slovy Niederleho přinesl pád Voldemarase do litevské společnosti „*již na první pohled patrné všeobecné ulehčení*“ (Švec 2001: 148).

Ačkoliv bylo stále přísně vystupováno proti komunistům a tzv. plečkaitininkům¹⁵, nedocházelo již k jejich paušálnímu odsuzování k smrti. Strana sociálně demokratická byla

---

¹⁵ Levicové uskopení působící proti vládě, nazvané podle Jeronimase Plečkaitise, jenž organizoval tzv. Tauroginský protivládní puč ze září 1927.

opět zlegalizována a bylo jí umožněno obnovit svou činnost, začalo se hovořit též o odstranění nebo alespoň zmírnění válečného stavu a došlo k práci na přípravě zákona o volbách do sněmu, který byl tou dobou stále rozpuštěn. Tresty smrti, či jiné kruté tresty, které v předchozí fázi režimu bývaly téměř na denním pořádku, se staly spíše výjimečnou záležitostí, a když přece jen někdy došlo k odsouzení někoho na smrt, zpravidla byl tento trest prostřednictvím udělení prezidentské milosti zmírněn na trest doživotního vězení (AMZV, Politické zprávy 1918–1939, Zastupitelský úřad Kaunas, 1929, č. 77; 1930, č. 78, č. 17).

Podíváme-li se na ideologické aspekty režimu, A. Smetona jako hlavní hodnotu vyzdvihoval nacionální uvědomění státu a poukazoval na úctyhodnost některých fašistických myšlenek, zároveň však, na rozdíl od svého předchůdce, poznamenal, že ne všechny státy se skutečně mohou vydat cestou fašismu, jelikož je potřeba vždy pohlížet též na historický a kulturní kontext zemí, který je klíčový pro úspěch či neúspěch fašistické, ale i jiných ideologií či režimů v zemích, jež se rozhodnou jejich formu převzít ze zahraničí a nastolit ve svém státě. Podobný důvod ostatně spatřoval v neúspěchu předchozího demokratického režimu, když se ve slavnostní řeči k třiletému výročí prosincového převratu nechal slyšet, že „*inteligence těch dob stavěla stát podle hesel a metod cizích zemí, vzatých z Ruska, a přitom nepočítala s litevskou vesnicí, která byla vlastně jediným zdrojem sil pro stát.*“ (Tamtéž: 1930, č. 78) Takovýto postoj bychom mohli považovat za pro Smetonu typický. Na rozdíl od Voldemarase, který byl zdatný v praktickém působení, A. Smetona byl skvělým teoretikem a nad věcmi se hluboce do důsledků zamýšlel, dříve, než se uchýlil k jejich realizaci. Naopak v případě neúspěchu se pak snažil analyzovat situaci jako takovou, ale i jednotlivé příčiny nezdaru, aby pro příště bylo možno se podobným skutečností vyvarovat.

Čím se však A. Smetona do jisté míry inspiroval u italského fašismu, byl korporativismus a silná role státu, toto však pochopitelně neopomněl uzpůsobit litevským podmínkám. Základem byla tedy jakási forma stavovského korporativního státu s takovými orgány, jež měly v limitovaném rozsahu nahradit dříve fungující zastupitelské instituce (Švec 2001: 222).

Tak jako v předchozí etapě režimu, i pod vedením Smetony zůstal v zemi stále velký vliv ponechán armádě. Ostatně byla to právě ona, kdo litevskému režimu nacionalistů dal vzniknout, za což jí sám prezident vzdával hold a nešetřil pochvalnými slovy o tom, že vojenský převrat znamenal spásu celého státu (AMZV, Politické zprávy

1918–1939, Zastupitelský úřad Kaunas, 1930, č. 78). Podíváme-li se však na polovojenskou organizaci Železný vlk, která za dob Voldemarasových disponovala velkým vlivem, ta byla postavena mimo zákon a její činnost byla oficiálně pozastavena.

Ačkoliv se stále jednalo o autoritářský stát s jednou politickou stranou zaujímající monopolní postavení v politickém životě a správě země, s všudypřítomnou mediální cenzurou, omezenou shromažďovací svobodou, perzekucí nežádoucích politických vlivů a s „vůdcem národa“, jak býval A. Smetona nazýván od výročního sjezdu nacionalistů v prosinci roku 1933, jenž měl na litevskou politiku zcela zásadní vliv a podle dostupných informací většinu politických rozhodnutí vykonával on sám, přesto si země i její obyvatelé, včetně prezidenta, ponechali v sobě vědomí, že boj za samostatný litevský stát, u nějž mj. stál i sám A. Smetona, šel ruku v ruce s bojem za demokracii. Proto ačkoliv bylo upuštěno z některých demokratických zásad, demokracie, která snad byla, slovy Jana Skalického, „*usměrněna pro potřeby tehdejší doby*“, nemohla být zcela opuštěna a cesta k návratu k ní tak zůstávala stále otevřena (Švec 2001: 222). Vznik samostatného litevského státu je nepochybně možno považovat za jednu z „*critical junctures*“, které ovlivnily podobu smýšlení litevské společnosti a odrazily (odrážejí) se také na fungování politiky. Vedle litevského nacionalismu a paternalistického pojetí společnosti zde tak můžeme pozorovat další faktor, který nepochybně ovlivnil podporu Smetony ve funkci nejdůležitější osoby státu a taktéž se mohl podílet na budoucím litevském institucionálním směřování.

I přes restriktivní opatření vůči výše zmíněným nežádoucím politickým vlivům typu plečkaitininků a komunistů, ale i dalším politickým stranám, byla v Litvě vždy povolena alespoň teoretická diskuse, což můžeme považovat za jeden ze znaků, zachovávající v zemi pozůstatky demokracie. Umožněno bylo i legální fungování opozičních stran, i když jen do podzimu roku 1935. Nedlouho po svržení Voldemarase se též hovořilo o sblížení nacionalistů s křesťanskými demokraty, protože se mělo za to, že bez dohody s některou opoziční stranou nebude možno dojít k vytvoření sněmu. Přesto, že se napětí mezi vládou a opozicí do jisté míry uklidnilo a politickým stranám bylo umožněno víceméně svobodně fungovat, nikdy jim nebylo dovoleno žádné reálné zasahování do správy země. Prezident A. Smetona se všeobecně stavěl proti politickým stranám a prostřednictvím ministerstva národní osvěty též zcela zakázal mládeži účast v jakýchkoliv politických organizacích a nařídil odstranění všech politických kroužků působících na středních školách. Na výše zmíněný podzim roku 1935 ale došlo k dalšímu obratu, který život politickým stranám ještě ztížil. Došlo totiž nejprve k pozastavení

činnosti a posléze i kompletnímu rozpuštění opozičních stran křesťanských demokratů a národních socialistů z důvodu jejich požadování obnovení fungování sněmu, usilování o spolupráci vlády s dalšími stranami a také kvůli jejich podpoře hnutí nespokojených rolníků (Švec 2001: 222–223; Švec 1996: 189; AMZV, Politické zprávy 1918–1939, Zastupitelský úřad Kaunas, 1930, č. 36, č. 46, č. 59). Smetonovo vedení režimu tedy zjevně směřovalo k úplné depolitizaci společnosti a v tomto období též můžeme hovořit o jistém utužení autoritářského režimu.

Nespokojenost opozice v druhé polovině 30. let postupně narůstala. Spolu s nimi se bouřili též rolníci a katolíci (v důsledku neutěšené situace mezi litevskými katolickými duchovními a státem v ohledu katolických škol a platů duchovenstvu vedoucí až k diplomatické roztržce se Svatým stolcem a vykázaní papežského nuncia Bartoloniho z Litvy), až začala situace být neudržitelná a vyžádala si změnu režimu. Prvním krokem na této cestě bylo svolání parlamentu v roce 1936. Tento okamžik však zdaleka není možno považovat za krok směrem k demokracii. Volby do sněmu totiž neproběhly zcela korektně a rovněž ani jeho složení bez opozice rozhodně neodpovídalo demokratickým poměrům (Švec 2001: 223; Švec 1996: 189–190). V zásadě se lze domnívat, že hlavní úlohou sněmu bylo vytvoření a následné schválení nové ústavy, která měla jen kodifikovat autoritářský režim.

Tato ústava, konečně schválená sněmem po mnohaměsíčních přípravách v únoru 1938, vykazovala některé nedemokratické rysy, ale přesto je velice důležitou i pro budoucí demokratické směřování Litvy a nutně okamžik jejího schválení musíme označit za další z „*critical junctures*“. Oproti oktrojované ústavě z roku 1928, tedy té z dob Voldemarasových, tato ústava ještě posilovala postavení prezidenta¹⁶, zcela odstranila systém politických stran a parlamentu, sestavenému specifickým způsobem odpovídajícím vládním požadavkům, ponechávala jen velmi omezenou úlohu¹⁷ spočívající v projednávání a schvalování zákonů a podávání dotazů na vládu. Zrušila též dělbu moci a již na počátek

---

¹⁶ Již v předchozí ústavě bylo jeho postavení poměrně silné, připomeňme si například, že disponoval legislativními pravomocemi a bylo mu umožněno vládnutí pomocí dekretů v období, kdy nebyl svolán sněm. Nyní mu kromě zákonodárné iniciativy a práva vydávat zákony v době, kdy není svolán sněm, nebo když zrovna nezasedá, přislouchaly též pravomoci rozpuštění sněmu či odvolávání jednotlivých ministrů i vlády jako celku, a to bez jakéhokoliv omezení (AMZV, Politické zprávy 1918–1939, Zastupitelský úřad Kaunas, 1938; Constitution de la Lithuanie 1938: 17–20).

¹⁷ Příznačný je už jen fakt, že v ústavě existuje kromě kapitoly „Sněm“ i samostatná kapitola nazvaná „Legislativa“, je tedy zjevné, že sněm není jediným a hlavním orgánem legislativní složky moci (Constitution de la Lithuanie 1938: 20, 27).

ústavy včlenila stanovisko, že státní moc je jen jedna a nedělitelná¹⁸. Základem pro řízení celé země byla pak myšlenka vůdcovství, uplatňovaná jak ve vládě, tak i nacionalistické straně a organizacích k ní přiřazeným, která do jisté míry vyplynula z potřeb země trpící přemírou stranictví. O nutnosti posílení exekutivy jako takové, ale i pravomocí prezidenta se ostatně nacionalisté zmiňovali již delší dobu, když například na podzim 1930 o tomto vydali zvláštní brožuru (Švec 2001: 223; AMZV, Politické zprávy 1918–1939, Zastupitelský úřad Kaunas, 1930, č. 46; 1938, č. II/2). Důraz na tuto skutečnost byl tedy přítomný prakticky po celou dobu trvání litevského autoritářského režimu a zdá se, že litevské společnosti vyhovoval natolik, že i při svém budoucím směřování se rozhodla ubírat tímto směrem. Na druhou stranu však ústava stanovovala též rovnost občanů před zákonem a umožňovala autonomii některým geografickým oblastem, což musíme nepochybně považovat za správný krok k demokracii a především k uklidnění situace v zemi.

Dle názoru československé diplomacie se režim uzákoněný novou ústavou opatrně přibližoval demokracii, avšak její zařízení a instituce byly ústavou zavedeny jen do té míry, dokud bylo možno nad nimi shora dohlížet a řídit je. Sám prezident nicméně připouštěl, že ústava ve všem „*neodpovídá běžným demokratickým zásadám, ale přesto je udělána v demokratickém duchu*“ (Švec 2001: 223; AMZV, Politické zprávy 1918–1939, Zastupitelský úřad Kaunas, 1938, č. II/2).

Již od jara téhož roku, kdy byla schválena ústava, počínaje polským ultimátem¹⁹, se však režim nacházel v jisté krizi, k jejímuž umocnění došlo počátkem roku 1939 v důsledku problematické mezinárodní situace, zejména pak kvůli imperiálním snahám hitlerovského Německa, což vyvrcholilo ztrátou Klaipėdy v březnu 1939. Ačkoliv ekonomická situace se po dobu trvání litevského autoritářského režimu zlepšila, když se vláda dokázala obstojně vypořádat i s dopadem světové hospodářské krize, vnitropolitickou situaci se nepodařilo zcela stabilizovat a zahraničněpolitické neúspěchy z let 1938 a 1939 pak zapříčinily aktivizaci opozičních skupin. Následkem jejich intenzivního nátlaku byl A. Smetona donucen přijmout liberálnější kurs směřování režimu, došlo k amnestii politických vězňů, zrušení válečného stavu, omezení cenzury a nakonec,

---

¹⁸ Kapitola 1: Obecná ustanovení, článek 4.: „*Státní moc je jedna a nedělitelná. Je vykonávána prezidentem republiky, sněmem, vládou a soudy*“ (Constitution de la Lithuanie 1938: 6).

¹⁹ K polskému ultimátu např. Dejmek, Jindřich. 2008. „Polské ultimátum Litvě v březnu 1938: mezinárodní aspekty zapomenuté krize předválečné Evropy.“ *Slovanský přehled: Review for Central, Eastern and Southeastern European History* 94 (2): 209–220.

ačkoliv ještě v prosinci 1938 tuto možnost prezident odmítal, též ke zformování koaliční vlády s křesťanskými demokraty a národními socialisty. V listopadu téhož roku nakonec usedly opoziční strany i ve sněmu (AMZV, Politické zprávy 1918–1939, Zastupitelský úřad Kaunas, 1938, č. 180892/II-38; č. 178896/II; 1939, č. 13160/II-39; Kasparavičius 2006: 206; Švec 2001: 295; Hanuliak 2013: 130).

Tajný dodatek *Smlouvy o uspořádání hranic a o přátelství mezi Německem a SSSR*, kterým si v září 1939 Německo a sovětské Rusko rozdělily část Evropy, ale předznamenal ztrátu suverenity pobaltských států. Smetonův autoritářský režim v Litvě definitivně skončil sovětskou okupací, jež začala 15. června 1940 (Kasparavičius 2006: 306; Švec 1996: 215).

3.1.3. Klasifikace režimu podle Linzovy a Merkelovy teorie

Ve snaze o aplikaci Linzovy teorie autoritářských režimů na litevský případ se dostáváme před nelehký úkol. Prvním problémem je už samotný fakt, na který bylo upozorněno již v teoretické části, a sice že často není možno začlenit konkrétní příklad režimu do jediné kategorie.

Budeme-li vycházet z prostředí, v němž se autoritářský režim vyvinul, před březnovým převratem 1926 jsme mohli Litvu ze socioekonomického hlediska považovat za převážně zemědělský, nepřilíš rozvinutý stát s pomalu rozšiřující se industrializací a s velkým podílem obyvatelstva žijícího na venkově. Z politického hlediska bychom tehdejší Litvu mohli označit za stát s existujícími liberálně demokratickými institucemi, které však nedokázaly efektivně fungovat, politické strany byly vzhledem k nedostatečně vyvinuté demokratické politické kultuře zatíženy korupcí a ve formě koaličních vlád nedokázaly efektivně spravovat zemi. Tento popis by odpovídal jak zemím, v nichž se vyvinuly byrokraticko-militaristické režimy, tak též těm, kde se vyvinuly režimy organicko-etatistické. Zde je však nutno připomenout, že Smetonův režim vznikl a vyvinul se z předchozího Voldemarasova autoritářského režimu, s takovým případem ale J. J. Linz nepočítá.

Podíváme-li se na samotné fungování režimu Antanase Smetony v otázce Linzových tří definičních znaků, respektive os, můžeme dojít trochu určitějších závěrů.

V případě osy mentalita-ideologie se Smetonův režim zcela jistě blíží pólu mentality. Přestože A. Smetona nezastíral určité sympatie k fašismu, jedním z hlavních

definičních znaků jeho režimu se stal odpor k ideologizaci politiky. Hlavními hesly Smetony, jak je uvedl na výročním sjezdu nacionalistické strany v lednu 1938, pak byly „*práce, pořádek, disciplína a autorita*“ (AMVZ, Politické zprávy 1918–1939, Zastupitelský úřad Kaunas, 1938). Za zcela nejdůležitější hodnotu byl považován silný národní stát. To odpovídá téměř přesně klasickému pojetí mentality v autoritářských režimech, zejména pak v režimech byrokraticko-militaristických, kde je mentalita nejsilnější.

Co se osy mobilizace-depolitizace týče, A. Smetona vedl Litvu k depolitizaci společnosti. Sám deklaroval odpor k politickým stranám, komunistickou stranu a posléze i národní socialisty a křesťansko-demokratickou stranu postavil mimo zákon a rovněž zakázal sdružování mládeže v politických organizacích. To představuje taktéž i jisté omezení pluralismu politického a společenského života, čímž se dostáváme ke třetí Linzem definované ose, tedy ose pluralismus-monismus. Výsadní postavení ve společnosti zaujímal jediná strana, a sice strana nacionalistická. Co se ostatních organizací společenského života týče, bylo jim ponecháno téměř volné působení, tedy alespoň do té míry, pokud nějakým způsobem nespolupracovaly s nežádoucími politickými stranami. Určité omezení jsme též mohli pozorovat v souvislosti s katolickou církví, spíše se však týkalo vlivu církve na vzdělání a na politiku. Pomineme-li pak spory o vyplácení platů kněžím, do chodu církve jinak nebylo ze strany režimu více zasahováno.

Na tomto místě je ale důležité také znovu připomenout snahu Smetony o vytvoření korporativního uspořádání, což nám znemožňuje jednoznačně identifikovat režim s byrokraticko-militaristickou kategorií Linzova rozdělení. Byrokraticko-militaristickému režimu nicméně naopak nahrává fakt důležitosti role armády, v jejíchž řadách byl A. Smetona ctěnou osobou a taktéž pro něj byla armáda důležitou součástí režimu, neboť umožnila jeho vzniku a podílela se na jeho podpoře a fungování, a tudíž můžeme říci, že Smetonův režim měl skutečně nejbliže k byrokraticko-militaristickému typu. Jak ale podotýká Juraj Hanuliak, smetonismus byl po celou dobu jeho fungování do jisté míry improvizací a vycházel z tzv. litevské cesty, jež spočívala mj. na „*odporu k ideologizaci politiky, resp. odmítání komunistické a fašistické totalitní ideologie, litevském nacionalismu, zdůrazňování litevských historických a kulturních tradic, důrazu kladenému na konzervatismus (...), jakož i na nedůvěře vůči sousedním státům, primárně Polsku*“, a proto je tak k němu ve snaze o jeho analýzu potřeba přistupovat (Hanuliak 2013: 134).

V případě Merkelovy typologie je zařazení Smetonova režimu ještě o něco složitější, jak jsme si totiž představili v úvodu, definice jednotlivých režimů jsou velice stručné, aby do nich bylo možno zařadit co největší množství režimů. V zásadě je tedy smetonismus možno považovat za kombinaci fašistického autoritářského režimu s režimem militaristickým a částečně by se snad dal pojmut též jako režim korporativní a modernizační.

Fašistickému režimu odpovídá zkoumaný režim zejména v odporu k socialismu i liberalismu (liberální demokracii), rozhodně též v případě vůdcovského principu a snahy o korporativní správu, ale rovněž v občasném totalitním směřování v politických otázkách. Neshoduje se pak ve zvýšené míře mobilizace a neexistenci stranického vojska. Rovněž by se toto zařazení mohlo zdát z principu neslučitelné se Smetonovým vymezením se vůči fašismu a odporu k ideologizaci politiky, zde je však nutno podotknout, že W. Merkel ve své teorii neuvádí nutnost přítomnosti fašistické doktríny pro možnost zařadit režim do této kategorie.

Militaristickým režimům se podobá smetonismus především tradiční mentalitou odvolávající se na národní hodnoty a kladoucí důraz na pořádek, disciplínu a národní bezpečí. Rovněž by souhlasil i doplněk ve formě snahy o ekonomickou a institucionální modernizaci. Jediným, avšak důležitým, aspektem, v němž se tento režim s definicí militaristických režimů neshoduje, je osoba vůdce, která v tomto případě není důstojníkem armády, nýbrž se o ni ve své existenci pouze opírá.

Korporativním režimům se náš režim přibližuje především Smetonovou snahou o zavedení organicko-etatistické struktury, což však může být zahrnuto i v režimech fašistického typu.

Podobu s modernizačními režimy zase můžeme spatřovat v přítomnosti charismatického vůdce, jenž drží v rukou *de facto* veškerou moc, a skutečností velkého ekonomického rozvoje, který byl za dobu trvání režimu učiněn. Tento aspekt je však přítomen i v militaristických režimech a zde je rovněž nutno podotknout, že v případě modernizačních režimů je socioekonomická modernizace hlavním ospravedlněním pro vedení autoritářského režimu, což v tomto případě zcela neplatí.

Na základě Linzovy teorie má tedy smetonismus nejbližší byrokraticko-militaristickým režimům, v případě aplikace Merkelovy teorie se nejvíce blíží kombinaci fašistického a militaristického typu autoritářského režimu, ani jedna kategorie však touto

režimu neodpovídá zcela. V závěru je tedy nutno říci, že autoritářský režim Antanase Smetony je v rámci Linzovy a Merkelovy teorie případem *sui generis* a není jej tak možno jednoznačně klasifikovat na základě teorií představených na začátku práce, tyto teorie nicméně mohou alespoň zčásti posloužit k přiblížení pochopení jeho fungování.

3.2. Polský případ autoritářského režimu

3.2.1. Okolnosti vzniku režimu a budování postavení vůdce

Tak jako v případě Litvy, i tentokrát si nejprve stručně představíme základní historické okolnosti, které vedly ke vzniku autoritářského režimu v Polsku a determinovaly postavení klíčové osoby zkoumaného autoritářského režimu, maršála Józefa Piłsudského.

Při pátrání po kořenech Piłsudského autoritářského režimu je nutno podívat se do historie boje o nezávislý polský stát. Touto snahou se vyznačovalo prakticky celé devatenácté století a také počátek století dvacátého. První světová válka pak pro Poláky, stejně jako pro další evropské národy, byla zásadním okamžikem na cestě za vytvořením samostatného a jednotného státu. Před válkou bylo území Polska rozděleno mezi tři větší státní celky, Rusko, Rakousko-Uhersko a Německo. Jedním z odpůrců dřívější ruské nadvlády a především pak bojovníkem za právo na sebeurčení polského národa se stal mj. i J. Piłsudski, velitel tzv. I. brigády, polské legie organizované v rámci rakousko-uherské armády. Kvůli svému boji pro polský národ byl v minulosti několikrát zatčen, strávil několik let v exilu, ve vězení a dokonce i ve vyhnanství na Sibiři. Právě díky jeho obrazu „mučedníka za Polsko“ a především zásluhou jeho velících schopností se mu následně podařilo vybudovat silnou pozici jak v armádě, tak též v celé společnosti (Straka 2003: 47–48, Kochanowski 1999: 22–23). Navíc podobně jako A. Smetona v případě Litvy, rovněž J. Piłsudski stál přímo u zrodu novodobého samostatného polského státu.

Vzápětí po vytvoření tzv. druhé polské republiky²⁰ se stal v listopadu 1918 z pověření Regentské rady na tři měsíce, jeho slovy, „*faktickým diktátorem, který vydával rozkazy i výnosy, (...), jmenoval vojenské i civilní úředníky, (...) všechno záviselo od jeho vůle (...)* a [m]iliony lidí podléhaly jeho rozkazům“ (AMZV, II. sekce 1918–1939, k. 442). Takto vládl v pozici hlavy státu, tzv. dočasného náčelníka státu, až do doby, než nechal

---

²⁰ Vytvoření „druhé polské republiky“ je rozhodujícím okamžikem nejen pro polskou historii, ale i pro následující politické směřování a v souvislosti s historickým institucionalismem jej můžeme označit za „*critical juncture*“.

svolat sněm, jímž byl vzápětí ve funkci jednomyslně opět potvrzen, a kde setrval až do roku 1922. Tehdy zvolením prezidenta, na jehož funkci vzhledem k zanedbatelným pravomocem odmítl J. Piłsudski kandidovat, funkce náčelníka státu přestala existovat. V roce 1923 se pak vzdal též místa náčelníka generálního štábu a předsedy válečné rady, čímž načas stvrdil svůj odchod z armády i veřejného života (Straka 2003: 48–51, Holzer 2000: 345–346; Kosman 2011: 275; AMVZ, II. sekce 1918–1939, k. 442). To vše, a mnoho dalšího²¹, předurčilo jeho silnou pozici v očích polského národa a následně dalo vzniknout režimu, v němž se J. Piłsudski stal zcela nejdůležitější osobou.

Pokud se podíváme na celkovou situaci předcházející konci demokracie, nedlouho před rozhodnutím svrhnout tehdejší demokratickou vládu a chopit se vedení státu byla situace v Polsku po ekonomické, politické i sociální stránce velice nepříznivá. V roce 1925 zemi sužovala finanční krize, vysoká inflace a nezaměstnanost, čemuž vzhledem k nestabilním a neakceschopným vládám, často úřednickým, které kvůli vysoké fragmentaci a polarizaci tehdejšího stranického systému obtížně dosahovaly většinové podpory sněmu, nebylo možno efektivně čelit. Neideální hospodářská situace pramenila z celkové zaostalosti země, zejména tedy dříve rakouských a ruských oblastí, ale pochopitelně též ze značných ztrát v oblasti infrastruktury i průmyslu, které proběhly za války a se kterými se země nebyla schopna rychle a efektivně vypořádat. Nedostatečná kvalifikace obyvatel (po vytvoření nového státu byla v Polsku téměř 50% negramotnost) i nejisté obchodní styky²² způsobené přerušáním dřívějších obchodních kontaktů nutně ekonomickému fungování příliš nepříspěly (AMZV, II. sekce 1918–1939, k. 442; Kochanowski 1999: 22).

Klidnému chodu státu rovněž nepřispívala vysoká národnostní heterogenita²³ obyvatelstva, nejisté zahraničněpolitické postavení státu a, stejně tak jako v případě Litvy, rovněž nedostatečná demokratická zkušenost, a tudíž nepříliš rozvinutá demokratická kultura. V případě Polska se toto však neprojevovalo jen korupcí a politikařením, jako

---

²¹ Více o Piłsudského životě, úspěších a významných činech vykonaných pro polský národ např. Nałęcz, Tomasz, Daria, Nałęcz. 1987. *Józef Piłsudski – legendy i fakty*. Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza.; Garlicki, Andrzej. 1988. *Józef Piłsudski 1867-1935*. Warszawa: Czytelnik.; Hein, Heidi. 2002. *Der Piłsudski Kult und seine Bedeutung für den polnischen Staat 1926–1939*. Marburg: Verlag Herder-Institut.

²² Polsko např. vedlo celní válku s Německem (Kochanowski 1999: 24).

²³ Oficiálně podle údajů z roku 1921 bylo složení obyvatelstva následující: 69 % Poláků, 14 % Ukrajinců, 8 % Židů, po 4 % Bělorusů a Němců a 1 % ostatních. Údajně se však lze na základě náboženského vyznání domnívat, že byly tyto údaje zkreslené ve prospěch Poláků (Kovács 2010: 73). Zejména na východě Polska pak toto národnostní rozvrstvení způsobovalo značné nepokoje a kvůli působení ukrajinského a běloruského nacionalistického hnutí byla tamější situace z počátku 20. let 20. století na pokraji občanské války (Straka 2003: 53).

tomu bylo v litevském případě. Běžné politické soupeření nezřídka přecházelo v nesmířitelný boj zdaleka přesahující klasické politické konflikty, vrcholící ozbrojenými útoky a např. i zavražděním prezidenta Gabriela Narutowicze po pouhém týdnu, co byl v úřadu (Kubát 2004: 341; Kochanowski 1999: 24). Jak se dočteme v souhrnné zprávě o Polsku vydané Ministerstvem národní obrany: *„Zájmy politických stran zůstávají stále protichůdné, politické ovzduší je každé chvíle náchylné ke krizím, které náhle vybuchují a jsou zase zažehnavány stálými změnami ve vládě.“* (AMZV II. sekce 1918–1939, k. 442) Samotným politikům navíc ani příliš nezáleželo na zachování demokracie, protože jejím prostřednictvím nebyli schopni prosadit bez kompromisů svou vůli (Kubát 2006: 52–54). Jak napsal Kubát, *„kořeny polské demokracie byly natolik slabé, že všechny hlavní politické tábory byly bez většího váhání schopny rezignovat na její fundamentální zásady ve prospěch silových a mimoparlamentních kroků“* (Tamtéž: 53). Důvody tohoto musíme spatřovat v předchozím státním uspořádání a v životě Poláků pod cizí nadvládou mimo jejich národní stát. Prakticky celá polská společnost, a to včetně politických elit, byla dříve zvyklá na život v neustálé opozici, kdy jim rozhodování o vlastním uspořádání nebylo umožněno a zákony jim byly de facto vnucovány vládou státu, na jehož území se nacházeli. A jelikož základní vzorce chování a smýšlení ve společnosti vždy přetrvávají a sotva se změní ze dne na den zároveň se změnou režimu, bylo dodržování nových zákonů, komunikace s politickými protivníky a následné společné dosahování konsensu o to obtížnější. Navíc, což je nutno považovat za jeden z nejdůležitějších aspektů vedoucích ke konci druhorepublikové polské demokracie, veřejnost v zásadě nebyla s demokratickým uspořádáním ztotožněna. Někteří občané podezírali demokratický režim z neschopnosti zajistit vnější i vnitřní bezpečnost státu a příliš nedůvěřovali schopnostem demokracie řešit na základě zdlouhavého vyjednávání a obtížného dosahování konsensu problémy každodenního života (Straka 2003: 53; Kochanowski 1999: 22). Proto lid určitou změnu režimu požadoval a bylo jen otázkou, kdy k ní dojde, ze které strany převrat přijde a kdo se ujme vlády.

Problematická byla v tomto ohledu též značná slabost exekutivy již v samotném ústavním nastavení vyplývajícím z ústavy z května roku 1921. Prezident, jenž stál v čele výkonné moci, disponoval velice úzkými kompetencemi. Všechna jeho rozhodnutí vyžadovala kontrasignaci vlády, případně souhlas Senátu (horní komora polského parlamentu), což, vzhledem k výše zmíněnému faktu o nestabilitě a neakceschopnosti vlád, které byly odpovědny Sejmu (dolní komora parlamentu), jenž je mohl bez jakéhokoliv

omezení prostou většinou kdykoliv odvolat, snižovalo exekutivní moc na minimum (Kubát 2006: 53–54). V ústavě tak můžeme nepochybně spatřovat důvody, proč se v následujících polských ústavách kladl důraz na posílení exekutivy (ať už v nedemokratické podobě „vlády pevné ruky“ prostřednictvím autoritářského režimu, anebo posléze v novodobé historii ve formě semiprezidencialismu a později racionalizovaného parlamentarismu).

Nespokojenost společnosti se v předpřevratovém období neustále zvyšovala, autorita Sejmu naopak v souvislosti s častými spory a aférami rapidně klesala, čímž pomalu docházelo k přípravě půdy pro změnu režimu. Jisté snahy o státní převrat se v Polsku v první polovině 20. let objevovaly opakovaně, příhodný okamžik však nadešel v květnu 1926, kdy se od listopadu předchozího roku vystřídal hned tři vlády. Tehdy v táboře Piłsudského příznivců došlo k rozhodnutí pokusit se o změnu politického kursu (Kosman 2011: 276–277; Kochanowski 1999: 24).

Po bezvýsledném tlaku Piłsudského na prezidenta a žádání demise tehdejší nově úřadující pravicové vlády došlo 12. května 1926 k pochodu na Varšavu za účasti 2500 vojáků (několik pěších i jízdních pluků) a posléze ke státnímu převratu^{24,25} za podpory části armády a stran levice, zejména PPS (Polska Partia Socjalistyczna) a organizací k ní přidružených. K úspěchu pak přispěly například sociálně demokratická mládež nebo odborový svaz železničářů, díky němuž se podařilo prosadit stávkou železničářů a znemožnit tak dopravení posil pro stoupence tehdejšího režimu. Následně po menších bojích ve městě došlo ke svržení dosavadního premiéra Wincentyho Witose i prezidenta Stanisława Wojciechowského a nastolení nového režimu (AMZV, II. sekce 1918–1939, k. 442, k. 442 A).

Na rozdíl od litevského případu však převrat v Polsku neproběhl zcela poklidnou cestou, neboť tehdejší držitelé moci se nehodlali vzdát jen tak. Období od 12. do 14. května bylo poznamenáno četnými boji ve varšavských ulicích, při nichž padlo na několik set vojáků i civilistů. Následující vývoj probíhal takovým způsobem, že 15. května J. Piłsudski jmenoval jemu oddaný kabinet Kazimierze Bartla, složený většinou z nestraníků (odborníků), a 1. června, poté, co odmítl své zvolení na prezidenta z důvodu omezených

---

²⁴ Podrobněji o průběhu státního převratu a o s ním pojících se okolnostech např. Rotschild, Joseph. 1962. The Military Background of Piłsudski's Coup D'Etat. *Slavic Review* 21 (2): 241–260; Rotschild, Joseph. 1963. „The Ideological, Political, and Economic Background of Piłsudski's Coup D'Etat of 1926.“ *Political Science Quarterly*, 78 (2): 224–244; Dejmek, Jindřich. 1995. „Coup d'état Józefa Piłsudského v květnu 1926 v pohledu československé diplomacie.“ *Moderní dějiny* 3: 101–125.

²⁵ Květnový státní převrat je nepochybně nutno považovat za „critical juncture“, neboť zásadním způsobem ovlivnil budoucí politické směřování.

pravomocí, na tento post prosadil svého kandidáta Ignacyho Moścického (Kubát 2004: 343; Straka 2003: 59).

3.2.2. Charakter Piłsudského režimu, jeho vývoj a fungování

Nyní, když jsme si představili základní okolnosti vedoucí ke svržení demokratického režimu pod vedením maršála J. Piłsudského, můžeme přejít k představení základních osobních motivací ke státnímu převratu, klíčových znaků, jimž se fungování režimu vyznačovalo, a některých zásadních událostí, jež ovlivnily vývoj tohoto režimu.

Podíváme-li se na prvotní motivace strůjců a podporovatelů převratu a jejich ideové ospravedlnění nastolení režimu, ze strany levice byl převrat podporován pod heslem boje proti fašistické diktatuře (Straka 2003: 54). Zde tedy můžeme vidět jistou paralelu se zdůvodňováním nastolení autoritářského režimu pod vedením Antanase Smetony v Litvě, ačkoliv na tomto místě je nutno poznamenat, že v polském případě je tento důvod s ohledem na tehdejší politickou realitu poměrně sporný. Co se týče ospravedlnění převratu ze strany samotného maršála Piłsudského, ten viděl ve svržení předchozího nestabilního systému, v němž chod státu řídili „*darebáci, vrazi a zloději*“, vítězství morálky a zabránění potenciálnímu rozvratu polské země, k němuž předchozí vlády směřovaly. Proto se v souvislosti s převratem můžeme setkat též s označením „morální revoluce“ či „morální diktatura“ (Małeckí 1991: 302; Kochanowski 1999: 25; Kurjer Czerwony 1926). Cílem režimu jako takového pak mělo být uklidnění současných politických problémů, ale především hospodářské ozdravení a vnitřní pacifikace poměrů v zemi. Z tohoto důvodu bývá též režim označován jako sanační, tedy mající za úkol ozdravit zemi od předchozího „špatného a nemorálního“ vládnutí. Podle svolání prezidenta Moścického k národu po nástupu do úřadu pak „*hlavním úkolem vlády mělo být soustředění všech polských národních sil k společné práci pro povznesení Polska*“ (AMZV, II. sekce 1918–1939, k. 442).

Na základě tvrzení vyslance Roberta Fliedera se lze domnívat, že i polská společnost *coup d'état* většinově spíše uvítala a nastolení nového režimu přijala jako úlevu od obecné nejistoty a finančních i dalších těžkostí minulého režimu, který se vyznačoval silným vměšováním státní správy do ekonomických záležitostí, tíživými devizovými opatřeními sloužícími k ochraně měny a uzavíráním země hraničícím s osobní nesvobodou pohybu. Takovýto názor se však může zdát v případě přechodu z demokratického režimu

k režimu nedemokratickému poměrně paradoxní (AMZV, II. sekce 1918–1939, k. 442; k. 442 A).

Po převratu se očekávalo rozpuštění parlamentu, který byl považován za jednoho z viníků neefektivnosti předchozího režimu. Toto bylo ostatně jedním z hlavních požadavků socialistické strany²⁶, která převratu přispěla svou podporou, J. Piłsudski se však rozhodl k tomuto kroku nepřistoupit, neboť volební prognóza, která byla na podzim roku 1926 vypracována ministerstvem vnitra, předpovídala, že v případě vypsání nových voleb by vláda nezískala více než 82 poslanců z 444členného parlamentu (Kochanowski 1999: 25). Úplnému zrušení parlamentu se rovněž vyhýbal, stejně jako zavedení „otevřené diktatury“. Zachování parlamentu i ústavního systému mělo dle jeho názoru dopomoci snazšímu přijetí nových pořádků, a to jak uvnitř země, tak též v zahraničních zemích, s nimiž mělo Polsko uzavřeno obchodní smlouvy a které Polsku poskytovaly úvěry na hospodářskou obnovu (Straka 2003: 66). J. Piłsudski se tak, navzdory PPS, rozhodl parlament nerozpouštět a jen umenšit jeho vliv postupně až ke kýženému stavu, kdy parlamentu bude náležet jediná úloha, a sice schvalování zákonů. K upevnění moci pak měly dopomoci čistky ve státní i regionální administrativě, ale též armádě. V případě, že osoby zastávající tyto posty nebyly ochotny ztotožnit se s režimem, byly nahrazeny osobami sympatizujícími s aktuální vládou. Tímto se fakticky zvětšila centralizace správy země a J. Piłsudski tak mohl prostřednictvím svých podporovatelů spravovat zemi. Co se ale umenšování pravomocí parlamentu týče, to probíhalo postupně a poměrně nenápadně, a povětšinou jen v rámci zákonných mezí, a sice schvalováním nových zákonů, například tzv. srpnovou ústavní novelou z roku 1926 (Kosman 2011: 282, Straka 2003: 68–69).

V roce 1928 se pak maršál Piłsudski poměrně překvapivě nechal slyšet, že si nepřeje zbavit Polsko institucí, jež tvoří parlamentní systém a jsou v Evropě i jinde ve světě obvyklé, a že dokonce podporuje spolupráci se zákonodárným sborem. Přes tento názor však parlamentu mnoho prostoru pro zasahování do chodu státu neponechával a kromě výše zmíněného též vydíráním, pozastavováním zasedání a následným oddalováním jeho zahájení dával jasně najevo svůj dominantní vliv (Kochanowski 1999: 25; Małecki 1991: 303–304; AMZV, II. sekce 1918–1939, k. 442). Rozhodnutí zachovat parlament a nepotrestat politiky, kteří se podíleli na předchozím zkorumpovaném režimu, nicméně započalo proces ztrácení přízně socialistického tábora.

---

²⁶ Kromě rozpuštění Sejmu a Senátu požadovali, aby se úřadu prezidenta ujal Piłsudski, dále trvali na utvoření dělnicko-rolnické vlády bez účasti stran podporujících bývalou zkorumpovanou vládu, změnu politiky vůči menšinám a potrestání bývalé vlády a „zloděju veřejných financí“ (Robotnik 1926).

Jedním z prvních kroků a rovněž klíčových událostí fungování Piłsudského sanačního režimu byla reforma ústavy, schválená ještě v červenci téhož roku, kdy byl učiněn převrat, která mj. prosazovala posílení pravomocí prezidenta²⁷. Ačkoliv se upozorňování na tento fakt může zdát na první pohled zbytečné, vzhledem k tomu, že skutečné fungování správy země zcela neodpovídalo zásadám v ústavě zakotveným, neboť nijak nereflektovala skutečné postavení a vliv Piłsudského a prezident I. Mościcki byl v tomto režimu spíše jen „loutkou“ přijímající rozkazy, je tuto reformu nutno považovat za zvláště důležitou, protože byla první, která nasměřovala Polsko k ústavní tradici silné exekutivy, a z tohoto důvodu je nutno ji považovat za jednu z velice důležitých „critical junctures“.

Přistoupíme-li k popisu charakteru režimu, na prvním místě se zaměříme na jeho ideologické aspekty. J. Piłsudski býval v mládí členem PPS a tatáž strana mu rovněž pomáhala s převzetím moci. Zde je však nutno poznamenat, že spolupráce s PPS v předpřevratovém období a v počátku nového režimu byla především pragmatického rázu. Nezakládala se tou dobou ani tak na jeho vlastním přesvědčení o výjimečnosti socialistické ideologie, jako spíše na možnosti prostřednictvím této strany mobilizovat masy, jelikož je pochopitelné, že bez podpory veřejnosti by stěží mohl prosadit své plány a cíle a právě socialistická strana, potažmo dělníci mu mohli dopomoci s jejich realizací (AMZV, III. sekce 1918–1939, k. 628). Socialisté tedy Piłsudskému konvenovali při vytváření svobodného a jednotného polského státu, ale též při květnovém převratu v roce 1926 a dopomohli mu tak k uchopení moci. Jak jsme si však řekli výše, jakmile se následně dožadovali splnění svých požadavků, nebylo jim vyhověno. Již od počátku režimu jsme pak mohli pozorovat vymezování se Piłsudského a jeho souputníků vůči politickým stranám a ideologizaci politiky. A proto, ačkoliv byl jak převrat, tak i samotný režim zpočátku podporován stranami levice, již první vláda (Bartlova) prosazovala politiku nezávislosti na politických stranách a přístup následujících vlád byl v tomto totožný (AMZV, II. sekce 1918–1939, k. 442). Sám J. Piłsudski považoval politické strany a stranicví za důvod rozkladu demokratického režimu a veškeré ideologie považoval za zhoubné pro stát, a jelikož razil heslo, že „nejvyšším právem je dobro státu“ (AMVZ, III. sekce 1918–1939, k. 628), byla pochopitelná jeho snaha o prosazování jakési formy

---

²⁷ Mezi prezidentské pravomoci nyní patřilo například právo rozpouštět obě sněmovny nebo právo vetovat zákony schválené parlamentem, rovněž také možnost vyhlásit rozpočet, nebude-li do 4 měsíců parlamentem schválen, ale také bylo prezidentovi umožněno vydávat dekrety s platností zákona, a sice v době, kdy je parlament rozpuštěn nebo v přestávkách mezi zasedáními (AMVZ, II. sekce 1918–1939, k. 442)

„nepolitické politiky“ (Straka 2003: 64). Jedinou „ideologií“ režimu, kterou bychom však v kontextu představené teorie autoritářských režimů podle Linze měli nazvat spíše mentalitou, byla výše popsaná sanace, kritizující předchozí politické poměry a představující zavedení vlády morálky, práva a pořádku do polské společnosti

J. Piłsudski se sice vymezoval vůči stranictví, přesto však pro efektivní správu země bylo potřeba vytvořit určitou organizační strukturu, která by sloužila k propagaci prorežimních myšlenek a utvořila by politické zázemí pro Piłsudského přívržence. Z toho důvodu vznikl Nestranický blok spolupráce s vládou (Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem – zkráceně BBWR). Oficiálně byl založen blízkým spolupracovníkem Piłsudského, Walerym Sławkem, v lednu 1928, ve skutečnosti byl však hlavní osobou a iniciátorem založení BBWR sám maršál Piłsudski, z pragmatických důvodů nicméně zůstával oficiálně mimo působení tohoto uskupení. Co se týče personálního složení, snažilo se hnutí pojmout příznivce napříč sociálním, stranickým i národnostním spektrem, aby dokázalo zaujmout co nejširší množství potenciálních voličů. Součástí se pak stali jak bývalí legionáři, tak i například skupina socialistických aktivistů, ale též někteří reprezentanti dvou rolnických stran PSL-„Osvobození“ (Polskie Stronnictwo Ludowe „Wyzwolenie“) a PSL-„Piast“ (Polskie Stronnictwo Ludowe „Piast“), a dokonce i některé menší pravicové skupiny. BBWR rychle získával na popularitě a po parlamentních volbách v březnu 1928 se stal nejsilnější parlamentní stranou s téměř 30 % mandátů, přesto se mu však nepodařilo získat většinu²⁸ (Małeckí 1991: 305–307; Kovács 2010: 83; Straka 2003: 69). Bez ohledu na tuto skutečnost byl nicméně BBWR základem vlády a měl se stát nejdůležitějším politickým hnutím režimu.

Fakt, že opoziční strany měly v sejmu převahu, narušoval Piłsudskému jeho plány, a tak se nechal slyšet, že v případě neschopnosti spolupráce Sejmu s vládou nechá Sejm rozpustit. Na počátku roku 1929 po Czechowiczově aféře²⁹ opozice ještě zintenzivnila tlak na vládu a ta byla nucena podat demisi. Na to se maršál Piłsudski rozhodl demonstrativně pod vedením Kazimierze Świtalského nechat sestavit v pořadí první vládu ze skupiny tzv. plukovníků, což byli vysocí armádní důstojníci, nejbližší spolupracovníci Piłsudského již od květnového převratu, kteří byli zastánci „tvrdého kursu vládnutí“ (Małeckí 1991:

---

²⁸ Vládní straně připadlo v Sejmu 130 mandátů, pravice obsadila 37 křesel, zisk středových stran čítal 54 mandátů, národnostní menšiny jich získaly 86 a levice se podařilo získat nejvíce, a sice 137 mandátů (Małeckí 1991: 307).

²⁹ Aféra se týkala toho, že ministr financí Gabriel Czechowicz zpronevěřil peníze ze státního rozpočtu a nechal je využít na kampaň BBWR (více o kauze např. Garlicki 1988: 537–540 nebo Machray 1932: 371–374).

307–309; Garlicki 1988: 541). Toto můžeme považovat za první předzvěst utužení režimu. Po tomto kroku následovala další vlna nespokojenosti opozice, ale také části společnosti. Proti vládě plukovníků a na obranu parlamentu se tak levicové a středové strany³⁰ rozhodly zformovat do širší koalice zvané Centrolew, jež následně v prosinci 1929 vyvolala hlasování o nedůvěře vládě a opět nechala vládu padnout (Garlicki 1988: 541; 556–565). Opozice razila heslo „*pryč s dyktaturou*“ a prostřednictvím veřejných setkání se snažila zmobilizovat občany. Dle zpráv československé diplomacie byla politická situace v roce 1930 velmi napjatá a odbojové akce proti režimu začaly kromě Centrolewu pořádat i pravicové skupiny a skupiny podporované komunisty. Situace již začínala být neúnosná, a tak se sám Piłsudski v létě 1930 postavil do čela vlády a prostřednictvím prezidenta Moścického nechal ke dni 29. srpna s účinností od následujícího dne rozpustit Sejm i Senát a postupně též pozatýkat hlavní představitele opozice, které dal následně uvěznit v pevnosti v Brestu nad Bugem³¹ (Kovács 2010: 83; AMZV, II. sekce 1918–1939, k. 442). V tomto bodě můžeme hovořit o definitivním obratu autoritářského režimu. Na rozdíl od Litvy nicméně nedocházelo k zakazování a rozpouštění politických stran a ani parlament nezůstal rozpuštěn po delší dobu, neboť již na konci roku se konaly nové volby, ač tedy ne zcela svobodné. Po volbách BBWR získal parlamentní většinu a následně se mu podařilo např. prosadit zákony upravující shromažďovací a spolčovací právo, ale také celé fungování školského systému s konečným cílem kontrolovat všechny aspekty lidského života (Kochanowski 1999: 26, Kosman 2011: 284). Z tohoto tedy vyplývá, že ačkoliv by se na první pohled, vzhledem k zachování existence opozičních stran, mohlo zdát, že polský autoritářský režim byl ve srovnání s tím litevským liberálnější, požadavek na absolutní kontrolu společnosti, charakteristický pro totalitní režimy, nás přesvědčuje o opaku.

Co se existence nepolitických organizací společenského života týče, zde vláda přece jen zasahovala více. Brzy po převratu se rozhodla například k rozpuštění některých nacionalistických organizací, v roce 1930 pak při rozsáhlé pacifikační akci na východě země došlo k rozeznání mnohých ukrajinských kulturních a společenských organizací, a rovněž byla v roce 1933 rozpuštěna mládežnická organizace přidružená

---

³⁰ PSL-„Piast“, PSL-„Osvobození“, Rolnická strana, Národní dělnická strana a Polská strana křesťansko-demokratická (Małeckí 1991: 309).

³¹ Tento incident je známý jako brestské zatýkání a bylo při něm uvězněno 84 bývalých opozičních poslanců a senátorů. Mimo nich též došlo k zatčení organizátorů pouličních protivládních protestů a také některých jejich účastníků. Celkový počet uvězněných údajně přesáhl pět tisíc (Garlicki 1988: 585–586; Kovács 2010: 83–84).

k národnědemokratické straně s názvem Tábor velkého Polska. Organizací, jimž bylo zakázáno působit, však bylo více (AMZV, II. sekce 1918–1939, k. 442; Kovács 2010: 85–86).

Dalším projevem kontroly společnosti byla též všudypřítomná mediální cenzura. Dekret prezidenta Moścického, který byl vydán z vůle Piłsudského, stanovil zákaz rozšiřování nepravdivých zpráv, konfiskaci tiskovin obsahujících takové zprávy a také finanční postihy za publikování tiskovin namířených proti vládě či nějakým způsobem škodlivých pro stát (Małecky 1991: 305; Straka 2003: 67). Cenzuře tak podléhaly především deníky sympatizující s opozičními stranami, zejména stranou socialistickou a národně demokratickou, které se permanentně vymezovaly vůči tehdejší vládě. Osoby publikující v těchto denících byly pronásledovány a konfrontovány s četnými soudními procesy proti nim vedenými. Nezřídka pak docházelo k odsuzování redaktorů písíčních články explicitně kritizující současný režim k trestům odnětí svobody, což pochopitelně jen zvyšovalo vnitropolitické napětí, které bylo přítomno po celou dobu trvání autoritářského režimu (AMZV, III. sekce 1918–1939, k. 628).

Vrcholem omezení občanských svobod bylo zřízení speciální věznice se zostřeným režimem v Bereze Kartuské určené pro politické vězně, do níž se dostávali političtí protivníci, zejména z řad komunistů, ukrajinských nacionalistů a členů Národně radikálního tábora, aniž by prošli regulérním soudním řízením (Kovács 2010: 86–87; Kosman 2011: 284).

Posledním politickým krokem, který se Piłsudskému v době trvání „jeho“ režimu podařilo učinit, bylo prosazení schválení nové ústavy, o niž usiloval prakticky již od květnového převratu. 23. dubna 1935 tedy byla prezidentem Mościckým podepsána ústava³² napsaná přesně podle požadavků Piłsudského. Ještě rozšiřovala prezidentské pravomoci a omezovala ty parlamentní. V institutu prezidenta byla koncentrována veškerá státní moc, nebyl odpovědný ani právně, ani politicky (byl odpovědný jen Bohu a dějinám) a většina jeho pravomocí nepodléhala kontrasignaci vlády.³³ Vláda sice byla odpovědná

---

³² Schválení této ústavy považujeme za „*critical juncture*“, jelikož potvrdila trend silné exekutivy započatý srpnovou novelizací ústavy z roku 1921 a navíc její platnost (s drobnými úpravami) zůstala alespoň pro exilovou vládu zachována až do roku 1990 a její stopy můžeme pozorovat též v tzv. „malé ústavě“ z roku 1992.

³³ Mezi výlučné prezidentské pravomoci patřilo např. jmenování předsedy vlády, prvního předsedy Nejvyššího soudu a předsedy Nejvyšší kontrolní komory zcela dle jeho uvážení, svolávání a rozpouštění Sejmu i Senátu (bez omezení), funkce vrchního velitele ozbrojených složek, ratifikace mezinárodních smluv... (Plné znění ústavy dostupné z: <<http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19350300227&type=2>>)

parlamentu a parlament jí mohl vyslovit nedůvěru, bylo však na prezidentovi, jestli vládu odvolá, anebo naopak rozpustí obě parlamentní komory, konečné rozhodnutí tedy opět záleželo výhradně na osobě prezidenta. Úkol parlamentu spočíval v kontrole vlády (prováděné v praxi jen prostřednictvím interpelací), ve schvalování zákonů (s výjimkou těch, které se týkaly armády a státní správy) a rozhodování o rozpočtu. Dokonce ani soudní moc nebyla zcela nezávislá, neboť předsedu Nejvyššího soudu vybíral zcela dle své vůle prezident (Ustawa Konstytucyjna 1935, Kubát 2004: 345). Ústava zcela zjevně neodpovídá běžným demokratickým ústavám, prezidentovi svěřuje téměř absolutní moc a neobsahuje ani zmínku o lidských právech a svobodách.

Nedlouho po schválení Dubnové ústavy, 12. května 1935, J. Piłsudski zemřel, čímž se končí hlavní období, jemuž se věnuje tato práce. Ohlédneme-li se za fungováním režimu, dle názoru československé diplomacie „*Piłsudski povznesl na nebyvalou úroveň polské národní sebevědomí, polskou ozbrojenou moc a hluboko naočkoval polský národ velmocenskou ideou. Zkrátil vybujele stranictví, snažil se vštípit národu zásadu, že prospěch státu je nejvyšším právem. Polskou demokracii snad nevědomky obrodil: prošla za jeho režimu tvrdou školou, zcela jistě se odnaučila mnoho ze své demagogie, doktrinerství a stranické zbedněnosti, která bývá tak často viditelnou jinde*“ (AMZV: III. sekce 1918–1939; k. 628). Na druhou stranu však po dobu jeho vlády poklesla úroveň školství v Polsku hluboko pod předválečnou úroveň, zvýšil se počet analfabetů a snížila se porodnost, vzhledem k opomíjení rozvoje zemědělství a venkova, který následně sužovala chudoba. Ačkoliv se maršál Piłsudski za svého života těšil uznání, na jeho pohřbu bylo podle názoru československé diplomacie vidět, že ačkoliv se vláda prostřednictvím tisku snažila vyvolat v lidu smuteční náladu, nebylo pro ni reálného citového podkladu a smrt Piłsudského nechala široké masy chladné a jejich jediným projevem byla zvědavost (AMZV: III. sekce 1918–1939, k. 628).

3.2.3. Klasifikace režimu podle Linzovy a Merkelovy teorie

Když jsme si představili základní znaky fungování režimu, můžeme přistoupit k pokusu o jeho klasifikaci na základě v počátku představených typologií. Pokud jde o Piłsudského režim, může se zdát tento úkol o něco snazší než v případě režimu Smetony, jelikož bývá uváděn přímo jako příklad byrokraticko-militaristického typu v případě Linzova rozdělení, jako militaristický režim v případě rozdělení W. Merkela. V této práci si nicméně nevystačíme s pouhým konstatováním, že tomu tak je, a proto si rozebereme

jednotlivá kritéria pro klasifikaci, abychom zjistili, zda režim skutečně ve všech bodech odpovídá tomuto předpokladu.

Podíváme-li se na prostředí, v němž se režim vyvinul, Polsko nepatřilo v evropském kontextu mezi příliš vyspělé země. Na vesnici žilo cca 72 % obyvatelstva, a ačkoliv v oblasti Horního Slezska se poměrně úspěšně rozvíjelo hornictví a hutnický průmysl, v celé zemi téměř 2/3 obyvatel pracovaly v zemědělství. K ekonomické spokojenosti v období před převrácením nepřispěla ani finanční krize spojená s hyperinflací a vysokou nezaměstnaností. Co se základní charakteristiky obyvatelstva týče, to se vyznačovalo značnou národnostní i náboženskou heterogenitou a nízkou vzdělaností (Kovács 2010: 73–74; Holzer 2000: 335). Po politické stránce bylo tehdejší Polsko zemí s liberálně demokratickými institucemi, avšak nepříliš účinně fungujícími. Připomeňme si dominantní převahu legislativní složky moci a extrémně fragmentovaný stranický systém, který nebyl schopný produkovat stabilní parlamentní většiny. V tomto ohledu režim zcela odpovídá předpokládanému byrokraticko-militaristickému typu na základě představené Linzovy charakteristiky.

Pokud přistoupíme k analýze klíčových znaků podle Linzových tří os, dojdeme podobných závěrů. V případě osy mentalita-ideologie se Piłsudského režim blíží pólu mentality. Žádná skutečná režimní ideologie nebyla vytvořena, režim pracoval s pragmatickou mentalitou založenou na kultu Piłsudského, polském nacionalismu, tradiční morálce, boji proti politickým stranám, dobru státu coby nejvyšší hodnotě atp. V tomto ohledu tedy režim opět souhlasí s byrokraticko-militaristickým typem.

V případě osy pluralismus-monismus už není situace úplně jednoznačná. Existovala zde sice jedna prorežimní „strana“ (BBWR), ne však od samého počátku režimu, navíc nikdy nezaujímal zcela výsadní postavení. Navíc, jak poznamenává M. Kubát, nejednalo se ani o příliš jednotné uskupení jako spíše o volné sdružení osob různých názorových proudů, proto nikdy nedosáhlo většího významu a brzy po smrti Piłsudského se rozpadlo (Kubát 2004: 347). Prostor pro existenci opozičních stran zůstal zachován, ačkoliv jejich působení bylo zprostředkovaně omezováno, například prostřednictvím upozadování role legislativy, případně zvýšeným dohledem nad tiskem s takovými stranami sympatizujícími, ale též zatýkáním politicky nepohodlných osob. Tak se dělo zejména v pomyslné druhé fázi režimu, kterou můžeme ohraničit milníkem rozpuštění parlamentu v srpnu 1930. K jistému omezování pluralismu docházelo jen v případě ostatních organizací kulturního a společenského života, není tomu však třeba přikládat většího významu. Podstatná role

ve společnosti pak náležela armádě a byrokratům. Zde bychom tedy rovněž mohli souhlasit s byrokraticko-militaristickým typem. M. Straka se nicméně zmiňuje o „*plíživém politickém etatismu*“ a konečné existenci určité formy korporativního systému po rozhodujícím roce 1930. Sféra byrokracie, tak podstatná pro fungování režimu, byla jeho slovy „*ve velké míře zprivatizovaná*“ a vliv průmyslu na vládu byl rozhodně nezanedbatelný. Za signifikantní v tomto případě můžeme považovat zejména úzkou spolupráci vlády se sdružením průmyslníků, bankéřů a velkostatkářů, tzv. Leviathanem (Straka 2003: 66).

Poslední osa mobilizace-depolitizace je pro nás v tomto případě obtížněji analyzovatelná, jelikož se režim, jak je možno vysledovat z předchozí podkapitoly, vyznačoval určitou dynamikou, a proto fakticky přešel za dobu svého fungování téměř od jednoho pólu ke druhému. Zpočátku J. Piłsudski kladl důraz na přímé spojení režimu s lidem, po zmíněném rozhodujícím roce 1930 však došlo k radikálnímu obratu a charakteristickou byla naopak snaha o naprosté oddělení politických záležitostí od společnosti (Tamtéž: 80). Speciální systém vzdělávání v souladu s požadavky režimu zavedený zákonem z roku 1932 měl za úkol zcela eliminovat z myšlení studentů politické vlivy nekorespondující s prosazovanými hesly, normami a hodnotami. A stejného cíle mělo být dosaženo i mediální cenzurou a omezováním působení některých organizací společenského života.

Je tedy zjevné, že režim je vzhledem ke své dynamice, podobně jako ten litevský, poměrně složitě klasifikovatelný. V případě Linzovy typologie režim nejvíce koresponduje s charakteristikou byrokraticko-militaristického typu, objevují se zde však i náznaky organického etatismu.

Přejdeme-li k Merkelově klasifikaci, zde byla jako hlavní posuzovací kritérium stanovena mocenská legitimace. Tu v tomto případě představovala snaha o zabránění rozvratu státu, ozdravení poměrů a zajištění národního bezpečí a prosperity. Toto nejvíce odpovídá jediné kategorii, a sice byrokratického typu režimu. Pokud bychom následně využili druhého Merkelova kritéria pro určení konkrétního podtypu, tedy otázky, kdo vládne, dostaneme se ke druhému představenému podtypu, a sice militaristickému vůdcovskému režimu, kdy režim řídí charismatický vojevůdce. Merkelova typologie se tedy v případě Piłsudského režimu ukázala být vhodnější. Kubát sice s takovýmto zařazením nesouhlasí, protože označení militaristický režim dle jeho názoru přílišně vyzdvihuje roli armády, která v tomto případě nebyla až tak výrazná (Kubát 2004: 347),

sám Merkel se však o míře úlohy armády v režimu nezmiňuje a označení je nepochybně potřeba brát jen jako zástupné.³⁴

3.3. Srovnání litevského a polského autoritářského režimu

Na první pohled vykazují oba zkoumané režimy určité podobnosti, je zde však též několik skutečností, jež je ve výsledku od sebe značně odlišují. V obou případech se jednalo o režimy s jedním vůdcem majícím silný vliv na fungování celého státního aparátu. Jak v Litvě, tak i v Polsku se na správě režimu podílela velkou měrou také armáda. Odlišnost však najdeme ve vztahu vůdce k armádě, jelikož J. Piłsudski si svou pozici ve společnosti vypracoval především na základě svého dřívějšího vojenského působení, zatímco A. Smetona byl sice armádními kruhy podporován, sám byl však civilistou a jeho postavení v rámci státu se primárně neodvíjelo od jeho postavení v armádě. Na tomto místě je důležité též zmínit, že dominantní postavení v rámci režimu v případě Smetony vycházelo primárně z jeho funkce prezidenta, a tedy z pravomocí jemu ústavou svěřených, zatímco výsadní pozice Piłsudského v polském režimu nevyplývala z žádné ústavně zakotvené funkce.

Odlišné byly zkoumané režimy i v akceptování politického pluralismu. Zatímco v Litvě docházelo k opakovaným zákazům působení mnohých politických stran, v Polsku jsme se se stejnou praxí nesetkali. Podobnosti ale režimy vykazovaly v zasahování do společenského a kulturního života obyvatel, mohli jsme se setkat například s vměšováním do fungování nepolitických společenských organizací a podpora režimu byla zajišťována též prostřednictvím úpravy vzdělávacího systému, kde byly žákům a studentům vštěpovány hodnoty ražené režimem. Do života obyvatel bylo zasahováno také prostřednictvím rozsáhlé mediální cenzury a kontroly ze strany byrokratických a armádních kruhů v zájmu potírání protivládní činnosti. V obou režimech docházelo k internaci některých politicky nepohodlných osob a v určitých závažných případech i k jejich odsuzování k trestu smrti. V případě Polska se jednalo například o stoupence fašismu, kteří při květnovém převratu ve Varšavě vykazovali odpor vůči změně režimu, v případě Litvy pak v této souvislosti můžeme hovořit zejména o plečkaitinincích, kteří se pokoušeli o státní převrat.

---

³⁴ Což jsme si ostatně již ukázali při klasifikování Smetonova režimu pod kategorií tzv. fašistických režimů, u nichž Merkel za definiční znak nestanovuje přítomnost fašistické doktríny. Na jednu stranu je tento fakt nepochybně značně zavádějící, na druhou stranu se jedná jen o název, který nemusí být ve vztahu k výsledné skutečnosti vždy zcela vypovídající.

Co se vývoje režimu a jeho vlivu na fungování státu týče, oba režimy zpočátku dovedly zemi k hospodářskému pokroku, následnému zlepšení špatné ekonomické situace přítomné před státním převratem a dopomohly též určitému rozvoji infrastruktury. V případě Polska však tento aspekt nebyl natolik výrazný jako v případě Litvy, jíž se podařilo čelit i ekonomické krizi ve 30. letech, kdy naopak Polsko zaznamenalo poměrně značný pokles.

Ještě podstatnější vliv jsme zaznamenali v ústavních změnách. V obou režimech došlo k prosazení nové ústavní listiny, která silně posilovala postavení prezidenta a svěřovala mu rozsáhlé pravomoci, včetně možnosti rozpouštět legislativní těleso nebo vydávat dekrety s platností zákona (při splnění stanovených podmínek).

Pokud srovnáme konkrétní postavení vůdců, oba se těšili poměrně značné podpoře mezi obyvatelstvem, zejména pak díky svému podílu na utváření státu po první světové válce, kde sehráli klíčovou úlohu. Ujmutím se moci se jim následně podařilo, alespoň do jisté míry, zkonsolidovat kromě hospodářské situace i vnitropolitické poměry v zemi, což bychom mohli považovat za hlavní důvod jejich uznání ve společnosti. Dle dostupných informací byl nicméně A. Smetona více konsensuální osobností a ačkoliv se svým ideovým zařazením dnešním pohledem spíše blížil pravici, akcentováním hodnot typických pro celkovou litevskou společnost, jako byl litevský nacionalismus, tradicionalismus, paternalismus, antikomunismus a nedůvěra vůči sousedním státům, zejména Polsku, dosahoval podpory napříč (téměř) celou litevskou společností. Ostatně jak píše A. Lieven, v Pobaltí nikdy nebylo pozorovatelné jasné pravolevé rozdělení společnosti a ústřední roli v politice nehrála socioekonomická témata, jako v zemích „Západu“, nýbrž byly na prvním místě otázky nacionální, historické a kulturní (zejména v Litvě), které naopak v západních zemích hrají jen vedlejší úlohu (Lieven 1993: 215). Přes tuto „konsensuálnost“ nebo snad právě pro ni se Smetonovi nepodařilo vybudovat natolik silnou pozici, aby byl do dnešních dnů považován za skutečného národního hrdinu. Naproti tomu J. Piłsudski, ačkoliv na prvním místě rovněž akcentoval typické hodnoty tehdejší polské společnosti, jako byl boj za jednotný nezávislý polský stát, snaha o dosažení pořádku a prosperity a v kontextu tehdejší situace z demokratické epizody druhé polské republiky též úsilí o skoncování s přebujelým stranictvím a korupcí, na čemž se dozajista shodoval s většinou obyvatel, nedosahoval za doby fungování svého režimu podpory celé společnosti. Připomeňme si, že od dob bojů v první světové válce byla polská společnost rozštěpená na dva dominantní politické tábory – socialistický v čele s Piłsudským a národnědemokratický v čele

s Romanem Dmowským, což se i přes následný vývoj, odpoutání se Piłsudského od socialistické ideologie a jeho akceptování částí pravicově smýšlející populace, která v jeho velení v počátku utváření Polského státu viděla možnost ochrany před vypuknutím komunistické revoluce, nepodařilo zcela změnit. Navíc, jak již bylo řečeno, se i PPS postupně přesunula z pozice podporující vládu do opozice a za Piłsudským zůstala stát jen část socialistického tábora. I přesto se však, což podporuje i ředitel Litevského historického institutu Rimantas Miknys, kolem Piłsudského v polské společnosti vytvořil mnohem silnější kult, než v případě Smetony ve společnosti litevské, a dodnes je, přes všechny kontroverze, považován za národní hrdinu, vycházejí o něm stovky knih, desítky ulic nesou jeho jméno a pomníky stavěné na jeho počest stojí téměř v každém městě, zatímco v Litvě, ač jsou stopy Smetonova režimu nadále patrné, není tehdejší vůdce zdaleka natolik uznávanou osobností³⁵ (DELFI 2013b; Błaszczak 2013: 213–214).

Na základě klasifikace dle výše představených teorií autoritářských režimů se v případě aplikace Linzovy teorie oba režimy téměř shodují, nejvíce se totiž blíží byrokraticko-militaristickému typu, ani jeden však této kategorii neodpovídá bezvýhradně. V případě využití Merkelovy teorie se ale režimy více rozcházejí, neboť zatímco v případě Polska spadá režim pod kategorii militaristických vůdcovských režimů, v případě Litvy není zařazení jednoznačné. Nejvíce se blíží kombinaci militaristického a fašistického režimu, můžeme zde však najít i náznaky režimu modernizačního a korporativního, ani jedna kategorie nicméně zcela neodpovídá reálné praxi Smetonova režimu, není tedy možné režimy na tomto základě porovnávat.

---

³⁵ Kromě zmiňované „konsenzuálnosti“ a, v porovnání s Piłsudským, též jisté nevýraznosti k tomuto faktu přispěly také další faktory. Na snaze o diskreditaci prezidenta Smetony se například podílel též sovětský režim, který se jej, potažmo celou meziválečnou litevskou epizodu, pokoušel upozadit a vykreslit prezidenta jako chladnokrevného diktátora. Připojení Litvy k SSSR pak mělo být vnímáno jako osvobození od diktátorského režimu a nastolení období sociálního pokroku. Pro bližší představu zkreslování národní historie je vhodná paralela s postojem komunistického režimu v Československu k historii pojící se s Tomášem Garriguem Masarykem. V této souvislosti se navíc hodí poznamenat, že právě TGM byl na základě informací z diplomatických zpráv často v litevské společnosti ke Smetonovi přirovnáván (AMZV, Politické zprávy 1918–1939, Kaunas, 1938; DELFI 2013b; Černohorský 2012: 59).

4. Přejchod k demokracii, ústavní konsolidace a odrazy dob minulých

V následující kapitole si ve stručnosti představíme základní historické okolnosti, jež vedly k pádu nedemokratických režimů v obou zkoumaných zemích, dále se budeme zabývat utvářením nového politického systému, konsolidací ústavního systému a pátráním po odkazech na meziválečné režimy, tehdejší instituce a vůdce, a to zejména při tvorbě nových demokratických konstitucí. Největší důraz pak bude kladen na exekutivní složku moci a paralely s meziválečným ústavním nastavením.

4.1. Litevský případ

4.1.1. Stručný náhled do historického kontextu

Po invazi sovětských vojsk a následné anexi Sovětským svazem v červnu 1940 pozbyla Litva státní suverenitu a 50 let čekala na její znovuzískání. Ačkoliv výraznější snahy o obnovení nezávislosti³⁶ se začaly objevovat až v druhé polovině 80. let 20. století, po celou dobu sovětské nadvlády si litevský národ zachoval určité vzorce kulturních hodnot a způsobu myšlení³⁷, tak jak byly popsány v kapitole týkající se meziválečného režimu, a bylo jen otázkou času, kdy přijde vhodná příležitost pro to, aby se dostaly na povrch a dovedly Litvu k samostatnosti. Taková příležitost přišla spolu s uvolňováním sovětského komunistického režimu, které následovalo po nástupu Michaila Sergejeviče Gorbačova na pozici generálního tajemníka KSSS, s probíhajícími procesy jako perestrojka, glasnost, zároveň též ekonomickým propadem a následným postupným rozpadem SSSR³⁸ (Linz, Stepan 1996: 403; Švec 1996: 255; Krupavičius 1998: 6).

Klíčovou úlohu v odboji proti stávající komunistické nadvládě na území Litvy sehrálo Litevské přestavbové hnutí (Lietuvos Persitvarkymo Sajūdis – zkráceně Sajūdis),

---

³⁶ Více o disidentských hnutích a bojovnících za svobodu v Litvě např. Valiunas, Joseph K. 1988. *Serving Lithuania*. New York: Valiunas Publishing.

³⁷ Není tedy divu, že první opoziční snahy vůči sovětské nadvládě, které se v Litvě objevovaly, směřovaly zejména k ochraně lidového kulturního dědictví (Eglitis 2011: 235). Tento fakt ostatně souvisí i s intenzivním důrazem na tradice v litevské společnosti, jak již bylo zmíněno v souvislosti s autoritářským režimem. Podrobněji o důležitosti litevských tradic a kultury jako takové pro obnovení nezávislosti a další politické směřování např. Lieven, Anatol. 1993. *The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence*. New Haven: Yale University Press. Pp.: 109–130., nebo Šmidchens, Guntis. 2007. „National Heroic Narratives in the Baltics as a Source for Nonviolent Political Action.“ *Slavic Review* 66 (3): 484–508.

³⁸ Více k rozpadu SSSR např. Sakwa, Richard. 1999. *The Rise and Fall of the Soviet Union*. New York: Routledge.; Crawshaw, Steve. 1992. *Goodbye to the USSR: The Collapse of Soviet Power*. London: Bloomsbury.; Marples, David R. 2004. *The Collapse of the Soviet Union, 1985–1991*. London: Routledge.; Galeotti, Mark. 1997. *Gorbachev and his Revolution*. New York: St. Martin's Press.

které vzniklo na podzim roku 1988 a sdružovalo občanské aktivisty z řad inteligence, ale též reformní komunisty a mělo zásadní vliv na ekonomické i politické liberalizační reformy a následně také vyhlášení nezávislosti Litvy (Švec 1996: 258; Dančák 1999: 85; Seimas of the Republic of Lithuania 1999). Cílem Sajūdisu bylo nejprve dosažení nezávislosti litevské ekonomiky a následně též nezávislosti politické. Jádrem programu pak bylo postaveno na historickém odkazu k litevské samostatnosti z let 1918–1940 a snaze o znovuoobnovení někdejší Litevské republiky (Seimas of the Republic of Lithuania 1999).

4.1.2. Utváření demokratického politického systému a vznik ústavy

V prvních svobodných a demokratických volbách do zákonodárního sboru, Nejvyšší rady Litvy (rekonstituovaný Seimas), které se konaly v únoru roku 1990, Sajūdis zvítězil³⁹ (Dančák 1999: 88). Tehdejším lídrem Sajūdisu byl profesor Vytautas Landsbergis, jenž byl po volbách, ke dni 11. března, zvolen předsedou Nejvyšší rady a následně též potvrzen na pozici hlavy státu⁴⁰, kde setrval až do listopadu 1992. Co se základních cílů nově zvoleného legislativního tělesa týče, jednalo se především o vyhlášení nezávislého státu a prostřednictvím právních, politických a historických dokumentů též formalizování kontinuity s dřívější ústavní tradicí (Seimas of the Republic of Lithuania 1999; Lieven 1993: 256–257).

Téhož dne, kdy došlo ke zvolení Landsbergise předsedou parlamentu, došlo rovněž ke schválení zákona o znovuoobnovení Litevské republiky, který deklaruje zachování platnosti zákonů z let 1918 a 1920 o nezávislosti a o obnovení demokratického litevského státu⁴¹. Rovněž ve stejném dni bylo rozhodnuto o zrušení účinnosti Ústavy Litevské SSR a platnosti Ústavy SSSR na litevském území a zároveň k obnovení platnosti tzv. květnové ústavy z roku 1938 (Dančák, Kubát 2004: 179). Obnovení květnové ústavy bylo především symbolickým aktem, který měl demonstrovat kontinuitu suverénního litevského státu (Hrdličková, Waisová 2008: 114). Avšak vzhledem k autoritářskému charakteru ústavy, který zcela neodpovídal demokratickým zásadám a principům, na nichž Litva zakládala své budoucí směřování, tato nebyla trvale uvedena v platnost v celém rozsahu a původním znění. Brzy došlo k opětovnému pozastavení její účinnosti a schválení prozatímní ústavy,

---

³⁹ Obsadil 96 křesel z celkových 141 (Seimas of the Republic of Lithuania 1999).

⁴⁰ Ve skutečnosti nezastával pozici prezidenta, jeho oficiální funkce byla „předseda prezidia nejvyšší rady“, nicméně reálně vykonával i exekutivní funkci (Lieven 1993: 256).

⁴¹ K potvrzení nezávislosti bylo v Litvě uspořádáno referendum, jež se konalo v únoru 1991. Na otázku, zda souhlasí s tím, aby byla Litva nezávislou a demokratickou republikou, odpovědělo 90 % ze zúčastněných 84 % občanů Litvy starších 18 let kladně (Eglitis 2011: 236; Dančák 1999: 86; Kuchyňková 2005: 205).

jež byla v podstatě kompilací meziválečné květnové ústavy, z níž byly vypuštěny určité pasáže např. o postavení prezidenta, pravomocích sněmu a mechanismech státní kontroly, a ústavy LSSR z dubna 1978 (Dančák 1999: 88–89; Dančák, Kubát 2004: 179).

Již od počátku platnosti provizorní ústavy se nicméně začalo intenzivně pracovat na vytvoření nové řádné ústavy. Z tohoto důvodu byla v rámci sněmu zřízena speciální Ústavní komise. Zásadní otázkou, o níž se v případě utváření nové konstituce vedly rozsáhlé spory, se stalo postavení a rozsah pravomocí prezidenta, a zároveň též výsledná podoba demokratického ústavního systému. V. Landsbergis, který byl jedním ze členů Ústavní komise, a za nímž stála takřka polovina sněmu, prosazoval zavedení rozsáhlých prezidentských pravomocí a de facto vznik prezidentského režimu, naopak proti němu stála přibližně stejně velká skupina prosazující režim parlamentní. V. Landsbergis tak dal následně Ústavní komisi vypracovat návrhy zákonů vztahujících se k zakotvení funkce prezidenta v litevském politickém a ústavním systému, jež měly být předloženy ke schválení veřejnosti. Na květen 1992 tak bylo vypsané referendum, kde se občané měli k předloženému souboru návrhů zákon vyjádřit. Ačkoliv se pak více než 69 % zúčastněných vyslovalo pro jejich schválení⁴², tedy pro zavedení prezidentského režimu, ve výsledku se při účasti 59 % oprávněných voličů stalo referendum neplatným, neboť nebyla splněna zákonná podmínka požadující souhlas nadpoloviční většiny všech oprávněných voličů (Kubát, Dančák 2004: 180; Lieven 1993: 260–261; Kuchyňková 2005: 205). Vzhledem k neplatnosti referenda zůstal tedy jeho výsledek pro parlament nezávazným, načež došlo k souhlasu parlamentu s kompromisním řešením mezi oběma prosazovanými návrhy. Landsbergisovi se nakonec přece jen podařilo včlenit do ústavy alespoň část ze svých požadavků na silnou prezidentskou pozici a ke dni 13. října 1992 byl Nejvyšší radou schválen návrh ústavy fakticky činící z Litvy poloprezidentskou republiku. K definitivnímu souhlasu se zněním Ústavy Litevské republiky následně došlo po schválení v referendu⁴³, jež se konalo zároveň s předčasnými parlamentními volbami na konci října téhož roku. V platnost pak vstoupila 6. listopadu 1992 podpisem předsedy Nejvyšší rady, čímž byl formálně zavržen proces ústavní konsolidace demokratického režimu (Kubát, Dančák 2004: 180; Krupavičius 1998: 10; Švec 1996: 281–282).

---

⁴² Proti návrhu hlasovalo jen něco málo přes 25 %, zbytek tvořily neplatné hlasy (Lieven 1993: 260).

⁴³ S přijetím souhlasilo přes 75% zúčastněných, což činilo téměř 57 % všech oprávněných voličů (Kuchyňková 2005: 205; Kubát, Dančák 2004: 180).

4.1.3. Kontinuita, odkazy na meziválečný režim a projevy „*path dependency*“

V závislosti na předchozích dvou podkapitolách můžeme jednoznačně říct, že demokratická ústavní tradice byla alespoň zčásti založena na zkušenosti z meziválečného období (Krupavičius 1998: 6). Je zde poměrně jasně viditelné odkazování se na meziválečnou republiku, a to nejen na demokratickou epizodu, nýbrž i období autoritářské nadvlády. Nové instituce po osamostatnění se na SSSR tedy byly vytvářeny s vědomím obnovování nezávislého státu spíše než vytváření státu nového (Eglitis 2011: 236). Proto též v následujícím politickém a ústavním směřování můžeme zaznamenat jasné důkazy čerpání z meziválečné zkušenosti.

Nejen, že Sajūdis, který byl hlavní formací podílející se na obnovování nezávislého státu a konstituování nového politického systému, hlásal ve svém programu propojení s litevským státem fungujícím v meziválečném období, V. Landsbergis tehdy explicitně ve svých projevech obdivoval meziválečného vůdce Smetonu⁴⁴, hlásil se k jeho odkazu a v jistém smyslu se považoval za jeho politického dědice (Lieven 1993: 68; Seimas of the Republic of Lithuania 1999). Zde tedy můžeme spatřovat jasnou kontinuitu též mezi politickou reprezentací z dob přechodu k demokracii, mající zásadní vliv na budoucí politické směřování státu, a politickou reprezentací z doby meziválečného autoritářského režimu.

Výrazný prvek kontinuity s dřívější tradicí nezávislosti tvoří také nacionalismus, který byl rovněž charakteristickým prvkem meziválečného režimu (Csargo 2011: 103). Navíc, jak jsme si řekli výše, další z hodnot typických pro litevskou společnost (nejen) v meziválečném období byla vedle nacionalismu rovněž nedůvěra a vymezování se vůči okolním státům, což zůstalo po dobu ztráty suverenity litevského státu v litevské společnosti zachováno a posloužilo na konci 80. a počátku 90. let 20. století jako hnací síla pro následné znovunabytí nezávislosti.

Za další aspekt návaznosti nově vznikajícího politického systému na meziválečný režim můžeme nepochybně považovat též skutečnost, že oficiální parlamentní deník z 90. let, „Lietuvos Aidas“ (Litevská ozvěna), ačkoliv vznikl na základech sovětských „Státních novin“, se považoval za přímého nástupce meziválečného deníku „Lietuvos Aidas“, který

---

⁴⁴ Minulý čas je použit jen pro zdůraznění souvislosti se situací přechodu k demokracii a konstituování nového státu, kdy V. Landsbergis stál v jeho čele. Co se však Landsbergisovy rétoriky stran Smetony týče, je možno najít i projevy z posledních let, kdy s obdivem hovoří o jeho činech a mj. žádá převoz jeho ostatků z USA do vilniuské katedrály, jako symbol projevu úcty k jeho osobě a zdůraznění jeho důležitosti pro litevský národ a stát (DELFI 2013a).

založil A. Smetona a který platil za oficiální státní deník Smetonova režimu (Lieven 1993: 245).

Podíváme-li se však přímo na ústavní listiny z let 1938 a 1992, na první pohled, kromě toho, že preambule začíná stejnými slovy, tedy „Litevský národ“, mezi nimi není žádná zjevná podobnost. Zatímco meziválečná ústava obsahuje 21 hlav, současná ústava jich má jen 14. Došlo například ke včlenění kapitol o náboženství a vzdělávání pod kapitolu nazvanou společnost a stát a ani výčet pravomocí prezidenta není příliš podobný. Jedinou na první pohled zřejmou podobností je, že kapitola věnovaná prezidentovi v obou ústavách shodně obsahuje 14 článků⁴⁵, jejich obsah se však v mnohém liší, neboť ústava 1938 je v některých ohledech velmi stručná a vystačí si s konstatováním, že podrobnou úpravu stanoví zákon (tak je to například v případě podmínek kandidatury a způsobu volby prezidenta).

Pokud přejdeme ke konkrétním bodům vztahujícím se k prezidentovi, v nichž se obě ústavy shodují, v první řadě jsou to základní podmínky volby prezidenta, tedy že prezident je volen přímou volbou a může se jím stát osoba starší 40 let, která splňuje podmínky volitelnosti do sněmu (1992 kap. 6, čl. 78, odst. 1; resp. 1938 kap. 10, čl. 63). Podobnosti vykazují též kapitoly týkající se neodpovědnosti a nedotknutelnosti prezidenta za činy vykonané v době trvání úřadu. V případě ústavy 1992 je nicméně přidána možnost odvolatelnosti prezidenta, a sice za předpokladu hrubého porušení ústavy nebo prezidentského slibu, anebo usvědčení z trestného činu. Naopak v ústavě 1938 je prezident zcela neodvolatelný (1992 kap. 6, čl. 86; 1938 kap. 10, čl. 73). Další podobnost můžeme nalézt též v požadavku na kontrasignaci prezidentových rozhodnutí. Poměrně paradoxní se ale může zdát, že zatímco v případě ústavy 1938, kde očekáváme silnější prezidentovy pravomoci, se v prvním odstavci článku 74 dočteme o nutnosti kontrasignace všech prezidentových úkonů premiérem nebo příslušným ministrem a výjimky z této povinnosti jsou vypsány níže⁴⁶, v případě ústavy 1992 jsou naopak specifikovány jen ty pravomoci, k nimž prezident spolupodpis potřebuje⁴⁷ (1992 kap. 6, čl. 85; 1938 kap. 10, čl. 74). V obou ústavách je též nutno podívat se na pravomoci prezidenta vzhledem ke sněmu.

---

⁴⁵ V ústavě z roku 1938 se jedná o články 61–74, v případě ústavy z roku 1992 jsou to články 77–90.

⁴⁶ Kontrasignace není potřeba v případě jmenování či odvolávání předsedy vlády nebo státního kontrolora, anebo v případě obžaloby předsedy vlády nebo státního kontrolora z porušení předpisů týkajících se výkonu funkce (Constitution de la Lithuanie 1938: 20).

⁴⁷ Jedná se o odstavce 3, 15, 17 a 21 z článku 84. Konkrétně můžeme mluvit o jmenování a odvolávání diplomatických zástupců, přijímání a odvolávání diplomatických zástupců cizích států, udělování nejvyšších diplomatických a vojenských hodností, vyhlášení výjimečného stavu a udělování státního občanství (Constitution of the Republic of Lithuania 2003).

Prezidentovi shodně náleží možnost rozpustit sněm před uplynutím řádného funkčního období, avšak zatímco meziválečnému prezidentovi bylo umožněno jej rozpustit kdykoliv bez specifikování nějakých výjimek, současný prezident tak může učinit jen za předem stanovených podmínek⁴⁸ (1992 kap. 4, čl. 58, odst. 2; 1938 kap. 11, čl. 81, odst. 2). Jak v ústavě 1938, tak i v té schválené roku 1992 navíc náleží prezidentovi pravomoc legislativní iniciativy (1992 kap. 4, čl. 68, odst. 1; 1938 kap. 13, čl. 110). Souhrnně je možno říci, že jisté podobnosti mezi ústavami je možno nalézt a vzhledem k odkazování se Nejvyšší rady Litvy v době vytváření ústavy 1992 na meziválečnou ústavu patrně k určité inspiraci mohlo dojít, na čemž se ostatně shodují i někteří autoři⁴⁹ odborné literatury zabývající se ústavními systémy. Nemůžeme nicméně dojít závěru, že by ústavy obsahovaly větší množství shodných pasáží a bylo tedy jednoznačně při vytváření nové demokratické ústavy ve větší míře čerpáno z té meziválečné.

Přesto je však návaznost na meziválečný režim zjevná, dokládá ji jak dočasné obnovení ústavy 1938, tak též odkazy tehdejší hlavy státu Landsbergise, který měl zásadní vliv na vytváření nové ústavy, na prezidenta Smetonu. Navíc, jsme si však řekli výše, za instituce v případě historicko-institucionalistického přístupu se považují též určité hodnotové orientace a vzorce chování lidí, což v tomto případě také vykazuje jasné známky „*path dependency*“. Nacionalismus a paternalismus v litevské společnosti zachovaly kontinuitu s meziválečným režimem a pomáhaly při znovuoobnovení samostatného litevského státu. Požadavky po silném prezidentství, jež započal A. Smetona, jsou v litevské společnosti též zjevně přítomny, a sice na základě výsledku referenda z roku 1992, ale též průzkumu veřejného mínění z roku 2012, který uveřejnil hlavní litevský internetový zpravodajský portál DELFI.⁵⁰ Podle něj se bez mála 55 % obyvatel Litvy vyslovilo za silnou prezidentskou vládu. Komentář politologa Alvidase Lukošaitise z Vilniuské univerzity pak navíc dokládá, že lidé si toto pojetí spojují s meziválečným režimem a často se v této souvislosti vyslovují ve smyslu hesla: „*Za Smetony bylo lépe*“ (DELFI 2012).

---

⁴⁸ Jedná se o případ, kdy sněm do 30 dnů neschválí nový představený program vlády, nebo pokud jej zamítne dvakrát za sebou do 60 dnů od jeho prvního představení, anebo na návrh vlády, když jí sněm vyjádří nedůvěru (Constitution of the Republic of Lithuania 2003).

⁴⁹ Např. Kubát s Dančákem (2004: 182).

⁵⁰ Jedná se o polskou mutaci tohoto webu, můžeme však předpokládat, že v původní verzi se obsah příliš neliší.

4.2. Polský případ

4.2.1. Stručný úvod do historického kontextu

Tak jako Litva, i Polsko následkem tajného dodatku smlouvy Molotov-Ribbentrop ze dne 23. srpna 1939, v němž si SSSR s Hitlerovským Německem rozdělily sféry vlivu (nejen) na polském území, ztratilo svou suverenitu⁵¹ a existence polského státu, tak jak jsme jej znali z meziválečného období, se stala minulostí (Małecky 1991: 378–388; Paczkowski 2000: 11). Právní kontinuita nicméně zůstala zachována prostřednictvím tzv. exilové vlády, tedy nejvyšších ústavních činitelů (prezidenta a vlády), kteří se v září roku 1939 uchýlili vykonávat svůj úřad do emigrace na území Francie. Tuto státní moc v emigraci (od porážky Francie v roce 1940 přesunutou do Velké Británie) v období druhé světové války uznávaly v podstatě všechny země, s nimiž mělo Polsko navázáno diplomatické styky, díky čemuž mu zůstala zachována i mezinárodněprávní subjektivita (Paczkowski 2000: 13, 38; Kubát 2006: 82–83).

Zde je též důležité zmínit rozhodnutí prezidenta v emigraci Władysława Raczkiewicze ze dne 30. září 1939, kdy přistoupil k úpravě provádění dubnové ústavy z roku 1935 ve smyslu užší spolupráce prezidenta s premiérem (Kubát 2006: 83). Tento krok, zdánlivě nepříliš podstatný, můžeme totiž považovat za jednu z „*critical junctures*“, které ovlivnily budoucí ústavní nastavení ve prospěch poloprezidentského režimu. Sama exilová vláda, jež zůstala fungovat až do roku 1990, ač po skončení války a následném vítězství komunistického tábora v Polsku nebyla většinou států uznávána⁵², je velice důležitým spojujícím článkem mezi meziválečnou druhou polskou republikou a třetí polskou republikou vzniknuvší mezi lety 1989 a 1990.⁵³ Exilová státní moc, jež po celou dobu své existence fungovala⁵⁴ na základě ústavy z roku 1935, skončila své působení symbolickým aktem, kdy exilový prezident Ryszard Kaczorowski odevzdal nově zvolenému „domácímu“ prezidentovi Lechu Wałęsowi do rukou prezidentské symboly

---

⁵¹ O rozdělení polského území podrobněji např. Kubát, Michal. 2006. *Vývoj a proměny státního zřízení Polska ve 20. století: institucionálně politická studie*. Praha: Dokořán. Pp.: 79–82. nebo Paczkowski, Andrzej. 2000. *Půl století dějin Polska, 1939–1989*. Praha: Academia. Pp.: 14–31.

⁵² Exilovou vládu po skončení války nepřestaly uznávat z evropských států jen Irsko, Španělsko a Vatikán, z ostatních států pak Kuba a Libanon (Kubát 2006: 208).

⁵³ Ohledně data počátku třetí republiky se vedou spory. Někteří za počátek považují polosoutěživé volby z června 1989, jiní ústavní novelu provedenou v prosinci 1989, další názor za zlomový bod považuje vyslovení důvěry vládě Tadeusze Mazowieckého v září 1989 a poslední objevující se názor pokládá za počátek datum složení prezidentské přísahy Lechem Wałęsou, tedy 22. 12. 1990 (Tamtéž: 133).

⁵⁴ Více o fungování polské státní moci v emigraci např. Habielski, Rafał. 2005. *Emigracja*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne., případně též příslušné kapitoly k jednotlivým historickým etapám v Paczkowski Andrzej. 2000. *Půl století dějin Polska, 1939–1989*. Praha: Academia.

druhé republiky⁵⁵. Za hlavní cíl si totiž exilová vláda vytyčila navrácení suverenity Polsku, což bylo zvolením demokratického prezidenta formálně dokončeno (Kubát 2006: 113; Dybkowska, Żaryn, Żaryn 2006: 350).

Podobnou úlohu, jako sehrál v případě Litvy Sąjūdis, sehrála v Polsku Solidarity (Solidarność), odborový svaz, který se stal vedle Výboru na obranu dělníků⁵⁶ (KOR) hlavním opozičním hnutím proti vládnoucí Polské sjednocené dělnické straně⁵⁷ (PZPR) v Polské lidové republice⁵⁸ (Kovács 2003: 276–283). Není cílem této práce, a ani zde k tomu není dostatečný prostor, rozebírat program Solidarity a její působení na dekompozici lidového Polska. Navíc je též nutno poznamenat, že na rozdíl od Sąjūdisu se Solidarity rozpadla již v roce 1990⁵⁹, tudíž její působení ani nebylo podstatné pro utváření nové ústavy (Kubát 2005: 23). Zmínka o ní je zde nicméně důležitá především z důvodu jejího lídra. Předseda Solidarity, Lech Wałęsa měl zásadní vliv jak na tzv. jednání u kulatého stolu⁶⁰, jež je možno považovat za zcela zásadní mechanismus pro polskou tranzici k demokracii, tak též na formování nového politického systému, ale, což je nutno v kontextu této práce vyzdvihnout, také na jisté propojení nového režimu s režimem meziválečným.

4.2.2. Utváření demokratického politického systému a vznik ústavy

Jednání u kulatého stolu, dubnová ústavní novelizace a polosoutěživé parlamentní volby z června 1989⁶¹, jež vedly k sestavení první nekomunistické vlády v čele

---

⁵⁵ Těmito symboly byla prezidentská pečeť, insignie Řádu bílého orla a prezidentská standarda (Kubát 2004: 113).

⁵⁶ V originále Komitet Obrony Robotników. Byl založen v roce 1976 především za účelem snahy o propuštění dělníků vězněných po účasti na tzv. radomských a ursuských demonstracích, jež se konaly v červnu 1976 jako reakce na vládou plánované zdražení potravin (Kovács 2010: 260; Dybkowska, Żaryn, Żaryn 2006: 334–335).

⁵⁷ V originále Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (Tamtéž: 312).

⁵⁸ Polská lidová republika, v originále Polska Rzeczpospolita Ludowa (PRL), je oficiální název polského státního útvaru mezi lety 1952–1989, tedy od přijetí červencové ústavy v roce 1952, někteří autoři (např. Kubát 2006; Brzezinski 1991) tak ale nazývají Polsko již od roku 1944.

⁵⁹ Za okamžik definitivního rozpadu považováno zvolení Lecha Wałęsy prezidentem (Kubát 2005: 22–23).

⁶⁰ Jednání u kulatého stolu mezi komunistickou státní mocí a opozicí začala oficiálně 6. února 1989 a skončila 5. dubna téhož roku. Kulatý stůl vedl k dohodě o ústavních reformách zaručujících vytvoření podmínek pro politický a oborový pluralismus, zavedení institutu prezidenta, restrukturalizaci parlamentu (tzv. dubnová novelizace ústavy), ale také konání polosoutěživých voleb a postupný přechod k tržní ekonomice (Kubát 2005: 19–21; Kubát 2008: 9–10; Garlicki 2006: 16).

⁶¹ Datum konání voleb do obou komor (Sejmu i Senátu) bylo stanoveno na 4. června 1989. Volby do Senátu byly zcela svobodné, při volbách do Sejmu se mohla opozice ucházet jen o 35 % mandátů, tedy 161 z celkových 521. Při volbách do Sejmu se Solidarity podařilo získat všech 161 možných mandátů, při volbách do Senátu se jednalo o 99 z celkového počtu 100 (Ženíšek 2006: 133; Chwalba 2009: 21; Lenard, Wywiał 2000: 539).

s Tadeuszem Mazowieckým, sice nasměrovaly Polsko k demokracii, za rozhodující okamžik pro změnu politického režimu však můžeme považovat až tzv. prosincovou ústavní novelizaci (Kubát 2004b: 271–272; Curry 2011: 165–166). Touto novelizací došlo mj. k definování Polské republiky coby demokratického právního státu, dále byl změněn název z Polské lidové republiky na Polskou republiku, navrácen původní státní znak⁶², také byl vyňat článek vedoucí úloze PZPR, došlo k zavedení svobodné politické soutěže a rovněž svobody podnikání. Zároveň nicméně bylo bráno na vědomí, že tento stav je jen provizoriem a že v blízké době bude nutno vytvořit novou plně demokratickou ústavu (Kubát 2008: 10, Brzezinski 1991: 104–108).

V červenci 1990 prezident Wojciech Jaruzelski, zvolený na základě neoficiální dohody mezi opozicí a „starým režimem“, po opoziční kampani vedené za účelem snahy o jeho odstoupení předložil Sejmu návrh na zkrácení funkčního období prezidenta a na ústavní novelu zavádějící pro jeho nástupce přímou volbu, což je nepochybně důležitý okamžik pro budoucí podobu polského politického systému (Kubát 2005: 22; Curry 2011: 168). Tímto se naskytla vhodná příležitost pro vůdce opozice, L. Wałęsu, jenž pak záhy v prezidentských volbách, které se konaly v prosinci téhož roku, zvítězil⁶³ (Chwalba 2009: 29; Kosman 2011: 397–398). 22. prosince pak v Sejmu složil slavnostní prezidentský slib a ještě téhož dne mu exilový prezident R. Kaczorowski předal výše zmíněné prezidentské insignie, čímž světu demonstroval obnovení nezávislého polského státu na domácí půdě (Kovács 2010: 292).

V říjnu 1991 pak došlo k prvním zcela svobodným parlamentním volbám⁶⁴ v poválečné historii Polska a hlavním úkolem nově zvoleného parlamentu se stalo schválení nové ústavy (Lenard, Wywiał 2000: 540). Objevilo se několik návrhů⁶⁵, z nichž jeden předložil dokonce sám prezident L. Wałęsa, úspěšným se stal však až návrh postsolidaritní strany Demokratické unie (UD). Po několikaměsíčních diskusích, mnoha

---

⁶² Jedná se o bílou orlici s královskou korunou (Kosman 2011: 396).

⁶³ Ve druhém kole porazil Stanisława Tyminského se 74,3 % (Kubát 2004b: 296).

⁶⁴ Volby do obou komor vyhrála postsolidaritní Demokratická unie (Unia Demokratyczna). Postkomunistická Sociální demokracie (Sojaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej) kandidovala v koalici s dalšími levicovými stranami pod názvem Spojenectví demokratické levice (Sojusz Lewicy Demokratycznej), které v případě voleb do Sejmu získalo druhý nejvyšší počet hlasů (o dva mandáty méně než UD), v Senátu už tak úspěšná nebylo a obsadilo jen čtyři křesla (Tamtéž: 295–296).

⁶⁵ Dohromady se objevilo 11 ústavních návrhů, jeden vzešel z práce parlamentní ústavní komise vytvořené Sejmem, druhý z podobné komise vytvořené Senátem, čtyři návrhy vytvořily politické strany a pět návrhů bylo z rukou jednotlivců (Kubát 2006: 147).

pozměňovacích návrzích a ústavní stížnosti byla „malá ústava“⁶⁶ na základě předloženého návrhu schválena a vstoupila v platnost dne 8. prosince 1992 (Kubát 2006: 144). Ústava definovala dělbu moci, v níž zcela zásadní bylo poměrně silné postavení exekutivní složky, především pak přímo voleného prezidenta disponujícího rozsáhlými pravomocemi, zatímco role parlamentu byla naopak umenšena a Sejm tak pozbyl svou pozici nejvyššího orgánu státní moci (Garlicki 2006: 19–20; Kubát 2008: 10–11). Zde můžeme vidět téměř nezpochybnitelný vliv „*path dependency*“, jelikož, což poznamenává i M. Brzezinski (1991: 111), historická zkušenost Polského státu z počátku 20. století, kdy poslanci v Sejmu nebyli schopni kooperovat a vytvářet stabilní a akceschopné vlády, ukázala, že není možno efektivně spravovat zemi bez dostatečných pravomocí svěřených exekutivní složce. A když si připomeneme, že historický institucionalismus je založen také na racionalitě, nemohla se reprodukce tohoto směřování v kontextu událostí spojených s prvními lety fungování třetí republiky neobjevit⁶⁷. L. Wałęsa se v této souvislosti nechal slyšet, že jedině silná vláda v rukou prezidenta může zaručit rychlý rozvoj země, efektivní provádění reformy a docílení suverenity (Chwalba 2009: 29). Ačkoliv se Wałęsovi nepodařilo prosadit jeho vlastní návrh ústavy, nebyl jediný, kdo si tuto skutečnost uvědomoval, a proto malá ústava zaváděla v Polsku poloprezidentský režim (srov. Kubát 2006: 156).

Tímto však, jak známo, nebyl vývoj polského politického systému ukončen. V letech následujících po přijetí „malé ústavy“ prošel mnoha kvalitativními změnami, jako byly například reformy volebního systému a konečně přijetí řádné ústavy v červenci 1997⁶⁸. Touto ústavou Polsko opustilo cestu semiprezidencialismu, někteří autoři (např. Elgie⁶⁹ 2004, Protsyk 2001 nebo Sydorchuk 2012) s tím však nesouhlasí, a to přestože

---

⁶⁶ Nejednalo se o ústavu v pravém slova smyslu, nýbrž o ústavní zákon, který sice svým rozsahem ústavě odpovídá, neobsahuje však všechny náležitosti, jež se v ústavách běžně vyskytují (definování základních principů jako je nezávislost, demokracie, suverenity,...). Co se týče obsahu, tato „ústava“ stanovuje především dělbu moci a konkrétní kompetence jednotlivých složek moci a také v části o územní samosprávě definuje určité principy devoluce. Mimo to nicméně stále zůstaly v platnosti některé články ústavy z roku 1952, proto se předpokládalo postupné přijetí řádné ústavy. Tato skutečnost, že je malá ústava jen dočasnou záležitostí, byla rovněž vepsána přímo do jejího obsahu, a to již na samém počátku v místě, kde se běžně vyskytuje preambule (Kubát 2006: 144–145).

⁶⁷ Jednalo se o velice podobnou situaci, jež předcházela květnovému převratu v roce 1926. Parlament byl silně fragmentován (neexistovala uzavírací klauzule), kvůli čemuž bylo obtížné produkovat vládní většiny a dosahovat konsensu, s čímž se spojilo též časté střídání vlád.

⁶⁸ Ústava byla přijata tak pozdě především z důvodů neshod ohledně začlenění klerikálních principů (dovolávání se Boha v preambuli, vztahy mezi státem a církvemi,...), rozdílného pojetí sociálních práv, definování vztahů mezi exekutivou a legislativou, postavení prokuratury, otázek týkajících se územní samosprávy, zachování bikameralismu a dalších (Kubát 2006: 148).

⁶⁹ Robert Elgie definuje semiprezidencialismus jako situaci, kde prezident zvolený v přímých volbách koexistuje s premiérem a vládou, kteří jsou odpovědní parlamentu (Elgie 1999: 13). R. Elgie navíc provozuje

ústava explicitně definuje politický režim jako parlamentní. Bez ohledu na tyto spory je nicméně zřejmé, že ani schválením této ústavy nepřijalo Polsko „tradiční“ parlamentní režim s nepřímo voleným prezidentem a s výraznou převahou legislativní složky moci nad mocí exekutivní⁷⁰ a tradice započatá Piłsudského režimem, respektive ústavní novelou ze srpna 1926, tedy zůstala svým způsobem zachována.

4.2.3. Odkazování na meziválečný režim, kontinuita a projevy „*path dependency*“

Snaha navázat na období meziválečné polské svrchovanosti byla při utváření nového demokratického státu jasně viditelná, a to v různých formách. Připomeňme si skutečnost již zmíněnou v kapitole srovnávající meziválečný autoritarismus v Litvě a Polsku, že J. Piłsudski v dnešní polské společnosti stále platí za velice významnou osobnost polské národní historie a jeho kult⁷¹ je stále přítomen v každodenní realitě Poláků ve formě názvů ulic, jež nesou jeho jméno⁷², soch stavěných na jeho počest či mnoha knižních publikací pojednávajících o jeho životě.

V souvislosti s přímým odkazováním na osobu maršála Piłsudského je dále nutno zmínit prvního přímo zvoleného polského prezidenta Wałęsu, který se též coby opoziční předák podílel na tzv. debatách u kulatého stolu v roce 1989 a pomohl tak Polsko dovést k obnově nezávislého státu, podobně jako učinil J. Piłsudski v roce 1918. Po dobu trvání jeho prezidentského mandátu pak často docházelo k použití politické image Piłsudského pro tvorbu jeho vlastní politické image. Přímé odvolávání se Wałęsy na jeho vzor, maršála Piłsudského, ale v zásadě i na celý meziválečný režim je pak zjevné například v souvislosti se založením politického hnutí BBWR, tedy Nestranického bloku podpory reforem (Bezpartyjny Blok Wspierania Reform), jehož název, především pak jeho zkratka, byly

---

své vlastní webové stránky (semipresidentialism.com) zaměřené na toto téma, kde nechybí ani průběžně aktualizovaný seznam všech zemí, jejichž politický režim je dle jeho definice možno považovat za poloprezidentský.

⁷⁰ Ústava zavedla racionalizaci parlamentního režimu posílením vlády v čele s premiérem na úkor parlamentu, navíc i prezident je ve srovnání s jinými parlamentními demokraciemi výrazně silnější, disponuje např. zákonodárnou iniciativou, je nejvyšším osobou ozbrojených složek a garantem suverenity a bezpečnosti státu a především je přímo volen, což v „klasických“ parlamentních režimech není obvyklé. Kubát v této souvislosti hovoří o tzv. racionalizovaném parlamentarismu, ale často se též v této souvislosti používá označení parlamentně-kabinetní režim (Kubát 2006: 154–157).

⁷¹ O kultu Piłsudského detailně pojednáno v této publikaci: Hein, Heidi. 2002. *Der Piłsudski Kult und seine Bedeutung für den polnischen Staat 1926–1939*. Marburg: Verlag Herder-Institut.

⁷² Navrácení předválečných názvů ulic bylo součástí dekomunizace země a pojmenování po Piłsudském se stalo vůbec nejčastějším. Bylo tak pojmenováno 118 ulic v celém Polsku. Za populární však platil také název odvolávající se na den vytvoření tzv. druhé polské republiky, tedy 11. listopad (Błaszczak 2013: 308).

zřetelně vytvořeny po vzoru Piłsudského BBWR.⁷³ Co se účelu založení těchto organizací týče, byl v obou případech v podstatě totožný, hnutí měla zabezpečit politickou podporu obou osobností a zároveň deklarovat jejich odstup od klasických politických stran, novodobý BBWR však nikdy nezískal významnější podporu obyvatelstva (Błaszczak 2013: 313; Dudek 2013: 281; Ziemer 2013: 122–123).

Odkaz na meziválečný režim a návaznost na něj je zaručena také pojmenováním státního útvaru. Polsko po roce 1989 bývá označováno jako třetí republika, což má vyjadřovat návaznost na První („šlechtickou“) republiku a druhou republiku, o níž bylo pojednáno ve třetí kapitole této práce. Všimněme si, že tzv. lidové Polsko je z číslování vynecháno, což jasně naznačuje návaznost meziválečného státního útvaru na novodobý demokratický stát (Kubát 2006: 133). Zde je také nutno podotknout, s čímž souhlasí i Kubát (2006), že toto číslování je všeobecně akceptováno a pochybnosti vzbuzuje jen výjimečně⁷⁴.

Podstatnou pro zachování kontinuity mezi meziválečným režimem a novým demokratickým režimem je nepochybně též výše zmíněná prezidentská tradice zachovaná prostřednictvím exilové vlády v Londýně. Ačkoliv za dob PRL, počínaje přijetím ústavy z roku 1952, byla instituce prezidenta zrušena a nahrazena kolektivní hlavou státu, tzv. Státní radou, vláda v emigraci stále funkci prezidenta uchovávala a první skutečně demokraticky zvolený prezident L. Wałęsa tak mohl po symbolickém přijetí prezidentských insignií z rukou exilového prezidenta Kaczorowského plynule na tuto tradici navázat (Kubát 2008b: 121–122). Při předání prezidentských insignií navíc sám L. Wałęsa pronesl památnou větu související s předchozím odstavcem pojednávajícím o pojmenování státu: „*Tímto okamžikem slavnostně začíná třetí republika*“⁷⁵.“ (Gazeta Polska Codziennie 2014)

Jistou snahu navázat na institucionální tradici z meziválečného období můžeme vidět také ve skutečnosti obnovení Senátu, k němuž došlo na základě požadavků stanovených v diskusích u kulatého stolu prostřednictvím výše zmiňované dubnové novelizace ústavy z roku 1952. Zatímco prezident měl reprezentovat zájmy odstupující komunistické moci, Senát, do nějž se již v červnových volbách roku 1989 volilo dle

---

⁷³ O meziválečném BBWR pojednáno v kapitole 3.2.2. Charakter Piłsudského režimu, jeho vývoj a fungování.

⁷⁴ Pokud se výjimečně objeví nějaký nesouhlasný názor, jedná se většinou o hlas z levicových postkomunistických kruhů (Kubát 2006: 210).

⁷⁵ V originále: „*Z tą chwilą zaczyna się uroczyscie III Rzeczpospolita.*“ (Gazeta Polska Codziennie 2014)

demokratických zásad, znamenal místo působnosti pro opozici (Garlicki 2006: 16; Kubát 2005: 38).

Co se týče inspirace nového ústavního nastavení meziválečnou Piłsudského ústavou, na základě tvrzení Janusze Onyszkiewicze, mluvčího vlády Solidarity (který byl následně též poslancem za UD, jejíž ústavní návrh nakonec zvítězil), z konce roku 1989 měla zamýšlená „malá ústava“ čerpat především z principů francouzské ústavy z roku 1958, ale též z polské dubnové ústavy z roku 1935 (Brzezinski 1991: 111). M. Brezinski dále tvrdí, že při pozdější tvorbě ústavy skutečně došlo k návratu k dřívějším polským ústavním principům (Tamtéž: 112). Pro konkrétní představu tedy porovnáme zmiňovanou „malou ústavu“ (1992) s meziválečnou ústavou z roku 1935, abychom tak zjistili, zda se zde opravdu vyskytují kromě obecného faktu o silném postavení prezidenta nějaké zjevné podobnosti.

Porovnání ústav z roku 1935 a 1992 není snadné, neboť, jak již bylo řečeno, ústava z roku 1992 není plnohodnotnou ústavou, porovnávat je jako celek by tedy nemělo větší význam. Proto přejdeme rovnou k prezidentským pravomocem. V ústavě z roku 1935 je prezidentovi republiky věnována druhá kapitola, jež obsahuje 14 článků rozebírajících postavení prezidenta v politickém systému, jeho pravomoci a způsob volby. V ústavě z roku 1992 o prezidentovi pojednává kapitola třetí, kde jsou veškeré náležitosti týkající se funkce prezidenta, jeho postavení, volby a jeho pravomocí rozebrány ve 23 člancích. Podíváme-li se na podobnosti, v obou případech je prezident nejvyšším představitelem státu, a to jak ve vnitřních, tak i v mezinárodních záležitostech a má výsadní postavení v oblasti utváření zahraničních vztahů, jmenování diplomatických zástupců a ratifikaci mezinárodních smluv (1935 kap. 1., čl. 2., odst. 1, 3; 1935 kap. 2., čl. 12, odst. e, g; 1992 kap. 3., čl. 28, 32, 33). Je také nejvyšším nadřízeným ozbrojených sil Polské republiky (1935 kap. 2, čl. 12, odst. d; 1992 kap. 3, čl. 35, odst. 1). V obou případech rovněž disponuje pravomocí rozpuštění Sejmu (a zprostředkovaně též Senátu) před dobou uplynutí řádného volebního období. Na základě ústavy z roku 1992 nicméně toto musí předem konzultovat s předsedou Sejmu i Senátu (1935 kap. 2., čl. 12, odst. b; 1992 kap. 2, čl. 4, odst. 5, 7). Další shodnou pravomocí je pak výběr a jmenování předsedy vlády (1935 kap. 2., čl. 12., odst. a; 1992 kap. 3., čl. 47, odst. 7). Mezi další shodné pravomoci, k nimž v obou případech není potřeba kontrasignace předsedy vlády ani žádného z ministrů, patří například udělování milostí, jmenování předsedy Nejvyššího soudu, svolávání zasedání nově zvoleného Sejmu i Senátu nebo jmenování i odvolávání vrchního velitele vojsk

v případě válečného stavu. Mezi další jeho pravomoci shodné v obou případech patří též zákonodárná iniciativa (1935 kap. 2., čl. 12, 13; 1935 kap. 6., čl. 49; 1992 kap. 3., čl. 35, 43, 47).

Po tomto nahlédnutí do prezidentských pravomocí je zřejmé, že se z velké části shodují, ačkoliv v „malé ústavě“ z roku 1992 prezident o některé pravomoci přišel⁷⁶. Neexistuje sice dostatek dostupných zdrojů, jež by stoprocentně potvrzovaly čerpání z meziválečné ústavy z roku 1935 při tvorbě ústavy z roku 1992, přesto však na základě výše provedeného porovnání a také prohlášení poslance Onyszkiewiczze existuje důvod domnívat se, že tomu tak skutečně bylo. Přinejmenším však můžeme potvrdit „*path dependency*“ v podobě uchýlování se k posílení exekutivy pro zvýšení efektivity vládnutí a předcházení politické nestability v případě vysoké fragmentace parlamentu a následného obtížného dosahování konsensu a častého střídání vlád. Tento trend byl započat srpnovou novelou (1926) březnové ústavy z roku 1921, potvrzen ústavou 1935, její novelizací v roce 1939 a následně též „malou ústavou“ z roku 1992 i řádnou ústavou z roku 1997. I v dalších ohledech jsou pak odkazy na meziválečný režim nejen při tvorbě nového nezávislého státu, ale i v současnosti zjevné a není možno je nijak zpochybnit.

4.3. Srovnání odkazů na meziválečné režimy při restaurování nezávislých států

Když jsme si představili hlavní skutečnosti přítomné při přechodu k demokracii a konstituování nových politických a ústavních systémů, v nichž se odrazily pozůstatky po meziválečných autoritářských zkušenostech, můžeme plynule přejít k porovnání obou případů.

Na obou případech je zjevná historická zkušenost, její projevy se nicméně od sebe odlišují. Podobnosti můžeme nalézt především v klíčových osobnostech, jež stály na čele hlavních opozičních hnutí, pomohly přivést zemi k demokracii, následně stanuly v čele státu a zároveň u nich byly patrné explicitní odkazy na meziválečný režim, respektive na jeho hlavní protagonisty. Tak jako se V. Landsbergis v litevském případě z pozice předsedy parlamentu zastávajícího funkci hlavy státu odkazoval na prezidenta Smetonu a budoval si svou politickou image na vzoru Smetonova politického dědictví,

---

⁷⁶ Například jmenování části senátorů, právo vládnout pomocí dekretů, některé kreační pravomoci a také pozbyl bezvýhradnou neodpovědnost.

L. Wałęsa se při výkonu prezidentského úřadu podobným způsobem odkazoval na maršála Piłsudského.⁷⁷

Historická zkušenost pak zůstala přítomna také v hodnotové orientaci společnosti a určitých kulturních vzorcích. V obou zemích je patrná důležitost tradic ve společnosti, nejen tradičního nacionalistického smýšlení, ale také ve formě typických oslav spojených s obnovením nezávislosti. V případě Polska se pak jedná též o všudypřítomný kult Piłsudského coby národního hrdiny, zatímco v litevském případě se s ničím podobným nesetkáváme.

V obou případech je také možno vidět vliv „*path dependency*“ ve formě institucionálního nastavení. V Litvě započal prezident Smetona, někdy zvaný též „otec národa“, silnou prezidentskou tradici, která je pro litevskou paternalistickou společnost vyhovující a dle průzkumů dodnes většina společnosti požaduje další posílení prezidentských pravomocí. Z těchto důvodů došlo také k dočasnému obnovení platnosti ústavy z roku 1938 po znovunastolení nezávislého státu v roce 1990 a k následnému zakotvení poloprezidentského režimu v první ústavě vytvořené po přechodu k demokracii, tedy v ústavě z roku 1992. V Polsku došlo rovněž v meziválečném období k zavedení tradice silné exekutivy v čele s prezidentem, především pak v důsledku nestability a neefektivnosti politického systému na počátku druhé republiky způsobené vedle neideálního volebního systému též přílišnou převahou legislativní složky moci nad exekutivní. Vzhledem k faktu, že J. Piłsudski přes svůj reálný vliv nezastával žádnou významnou ústavně-politickou funkci a meziváleční prezidenti přes ústavou svěřené kompetence působili (po dobu Piłsudského života) spíše jako vykonavatelé jeho vůle, než jako skutečně silní prezidenti disponující výrazným vlivem, nedošlo k natolik hlubokému zakořenění posílení prezidentské funkce, aby zůstala zachována až do přijetí řádné ústavy v roce 1997. Přesto však můžeme pozorovat reálný vliv této tradice v pozdějších novelizacích ústavy PRL při ustavování demokratického režimu, ale též v tzv. malé ústavě z roku 1992, kdy byl v Polsku ustaven, stejně jako v Litvě, poloprezidentský režim, a to přibližně podle vzoru provádění dubnové ústavy z roku 1935 prvním exilovým prezidentem Raczkiewiczem, počínaje 30. zářím 1939. Co se pak přesného znění ústavy týče, především v případě vymezení prezidentských pravomocí, v polském případě se vyskytuje větší množství shodných pasáží, můžeme zde tedy předpokládat větší vliv,

---

⁷⁷ Tyto osobnosti pochopitelně nebyly (nejsou) jedinými, u nichž se objevovaly (objevují) odkazy na meziválečné vůdce, vzhledem k jejich postavení v systému a jejich zásadnímu vlivu na jeho formování je nicméně nutno považovat je za nejdůležitější, proto je pozornost věnována právě jim.

nejedná se nicméně o nic specifického, tudíž toto tvrzení nelze považovat za stoprocentně platné.

Pokud bychom měli poznatky načerpané z poslední kapitoly shrnout, i přes to, že není zcela možno ani v jednom z případů s určitostí prokázat přímé čerpání z meziválečných ústav při vytváření prvních ústav po přechodu k demokracii, přinejmenším pokud se jedná o základní obrysy distribuce moci a posílení exekutivy na úkor parlamentu, můžeme zde potvrdit jistou souvislost.

Závěr

Tato bakalářská diplomová práce si kladla za cíl především rozebrat a zanalyzovat hlavní fáze meziválečných autoritářských režimů v Polsku a v Litvě a za pomoci využití historicko-institucionalistického přístupu následně zhodnotit jejich dopad na utváření nových demokratických politických systémů po přechodu k demokracii v 90. letech 20. století. Primárně bylo vycházeno z předpokladu, že ačkoliv výchozí režimy fungovaly o více jak půl století dříve než druhá zkoumaná fáze a na první pohled by se mohlo zdát, že období socialistické nadvlády zpřetrhalo dříve vytvořené vazby, kontinuita zůstala vícero způsoby zachována a na základě „*path dependency*“ následně došlo v obou zemích při vytváření prvních demokratických ústav v roce 1992 k reprodukci institucionálních trendů započatých meziválečnými vůdci J. Piłsudským a A. Smetonou.

Na základě historicko-institucionalistického přístupu podloženého dostupnými daty se nám podařilo dojít závěru, že litevská společnost si i přes politické a ekonomické změny udržuje typické hodnoty a vzorce smýšlení. Jedním z těchto vzorců je paternalismus, který se promítá do politiky prostřednictvím požadavků po silné osobnosti v čele státu. K umocnění tohoto faktu navíc přispělo zavedení tradice silného prezidenta v čele státu, již v roce 1918 započal A. Smetona, jenž se podílel na utváření novodobého samostatného litevského státu. K právnímu ukotvení silného prezidentství došlo poprvé ústavou 1927 a dále též ústavou 1938, která se navíc stala zásadním dokumentem pro navázání právní kontinuity při znovuoobnovení nezávislé Litevské republiky v 90. letech minulého století. Dále i v první řádné demokratické ústavě po znovuoobnovení samostatnosti Litevské republiky došlo k faktickému vytvoření poloprezidentského režimu, většina osob zúčastněných v referendu rozhodujícím o budoucím postavení prezidenta v politickém systému a rozsahu jeho pravomocí se však vyslovila dokonce za prezidentský režim. Požadavky po silném prezidentství a odvolávání se v této souvislosti na meziválečný režim jsou dodnes v litevské společnosti přítomné.

Podobných závěrů jako v litevském případě se nám podařilo dojít i při analýze polských skutečností. Nejen že odkazy na meziválečný režim a na osobu J. Piłsudského se objevovaly při obnovování nezávislosti a přechodu k demokracii na přelomu 80. a 90. let a vyskytují se v polské společnosti dodnes, můžeme zde též vidět náznaky přímého čerpání z ústavy z roku 1935 při utváření první ústavy po přechodu k demokracii. Dále jsme pak schopni pozorovat jasné příznaky „*path dependency*“ po tzv. srpnové ústavní novelizaci

z roku 1926, jež byla učiněna krátce po převratu a v níž došlo k poměrně zásadnímu posílení exekutivy. Tato skutečnost měla reagovat především na nestabilitu a neefektivitu předchozího institucionálního nastavení. Poučení z tohoto faktu se pak stalo „*critical juncture*“ a ovlivnilo následující ústavně-politické směřování, a to i přes to, že v období PRL byla prezidentská funkce zrušena. Pro zachování přímé kontinuity v tomto případě posloužila tzv. exilová vláda, která se po celou dobu svého fungování, tedy od září 1939 až do prosince 1990 ve svém fungování řídila podle ústavy z roku 1935 (ve znění pozdějších úprav, jež fakticky zavedly přímou tradici semiprezidencialismu), a proto bylo možno plynule na tuto skutečnost navázat. Ačkoliv schválením řádné ústavy v roce 1997 podle některých autorů Polsko cestu semiprezidencialismu opustilo, postavení exekutivní složky moci, ale i samotného prezidenta si stále uchovává pozůstatky po Piłsudským započaté tradici.

Podíváme-li se na výzkumné otázky, v úvodu došlo ke stanovení dvou hlavních a pěti specifických. Hlavní výzkumné otázky se nám podařilo zodpovědět, můžeme zde však spatřovat jisté rezervy, neboť rozsah využitých zdrojů zde nebyl natolik velký, abychom mohli s naprostou jistotou tvrdit, že nedošlo k opomenutí a následnému vynechání některých faktů. Jednalo se o otázky následující. *Jaké pozůstatky po meziválečných autoritářských režimech můžeme nalézt v demokratických režimech ustavených po tranzici v 90. letech 20. století? V čem můžeme spatřovat kontinuitu mezi meziválečnými režimy a demokratickými režimy vzniknuvšími v post-socialistickém období na území obou zkoumaných zemí?* K zodpovězení těchto otázek došlo ve čtvrté kapitole nazvané „Přechod k demokracii, ústavní konsolidace a odrazy dob minulých“, především pak v podkapitolách věnujících se kontinuitě, odkazování na meziválečný režim a projevům „*path dependency*“. Konkrétně se jednalo o podkapitolu 4.1.3. v případě Litvy, respektive 4.2.3. v případě Polska.

Co se vedlejších výzkumných otázek týče, tyto byly rozděleny do dvou základních částí, a to podle historického období, jemuž se věnují. I v tomto případě došlo k jejich zodpovězení, u některých otázek však nebylo úplné. V souvislosti s meziválečnou částí práce se jednalo o tyto otázky: *Jak se projevoval faktický vliv Józefa Piłsudského na fungování tzv. sanačního režimu v Polské republice v letech 1926–1935? Jak se projevoval faktický vliv Antanase Smetony na fungování Litevské republiky v období 1929–1940?* Zodpovězení těchto otázek bylo učiněno ve třetí kapitole, přesněji pak v kapitolách věnujících se charakteru režimů, jejich vývoji a fungování, tedy v kapitole 3.1.2. v případě

A. Smetony a 3.2.2. následně v případě J. Piłsudského. Co se poslední výzkumné otázky k této části se vztahující týče, tedy: *Jaké byly zásadní rozdíly mezi autoritativním režimem v Polsku a Litvě*, k jejímu zodpovězení nám posloužila kapitola 3.3 věnující se srovnání obou režimů.

Pokud se podíváme na druhou sadu specifických výzkumných otázek věnujících se období tranzice a konsolidace ústavních systémů, tyto se nám podařilo zodpovědět jen zčásti. Stalo se tak ze stejných důvodů, na něž bylo poukázáno v případě hlavních výzkumných otázek. V podkapitole 4.2.2. věnující se utváření demokratického politického systému a vzniku ústavy v Polsku jsme zodpověděli tuto otázku: *Jaké faktory přispěly k rozhodnutí ustavit silnou exekutivu v první ústavě po přechodu k demokracii v 90. letech 20. století v Polsku?* Nemůžeme nicméně s určitostí tvrdit, že se zde neobjevily ještě jiné faktory, jež měly na konečné rozhodnutí vliv, avšak nám se nepodařilo je odhalit. Druhou otázkou k tomuto tématu, tedy: *Co bylo důvodem ustavení silné exekutivy v první ústavě po přechodu k demokracii v 90. letech 20. století v Litvě*, se nám podařilo zodpovědět v podkapitole 4.1.2, stejně zaměřené jako v případě Polska. Opět ale musíme konstatovat, že ani v tomto případě nutně nemuselo dojít k postihnutí a následné reflexi všech aspektů, proto zodpovězení těchto dvou otázek pokládáme za neúplné a ponecháváme zde prostor pro další výzkum.

V návaznosti na výše zhodnocené závěry můžeme plynule navázat s poukázáním na limity práce. Za hlavní z limitů je nutno považovat omezené množství dostupných zdrojů, a to nejen v litevském případě, kde spousta literatury pocházející z tamějšího prostředí nebyla dosud přeložena do angličtiny (nebo jiného běžného jazyka), ale také v případě polském. Poměrně paradoxní se pak zdá skutečnost, že k meziválečným režimům existuje větší množství využitelné primární literatury než k období před 25 lety. Zásadně omezující se ukázal především fakt nedostupnosti pramenů pojednávajících o diskusích při utváření nových demokratických politických a ústavních systémů, které by nám dopomohly dojít určitějších závěrů, než se nám v této práci podařilo dosáhnout. V souvislosti s tímto tvrzením je za limit práce nepochybně nutno považovat autorčinu neznalost litevského jazyka, což značně zúžilo již tak nepřilíš široké množství dostupných pramenů. Od těchto limitů se pak pochopitelně též odvíjela celková kvalita práce, neboť vyloučila možnosti detailnější analýzy, a tedy i dosažení širších a stoprocentně platných závěrů, na což bylo poukázáno výše.

I přes drobné nedostatky se nám v zásadě podařilo naplnit cíl práce i zodpovědět všechny stanovené výzkumné otázky. Stále se zde nicméně nachází prostor pro další analýzu. Kromě rozšíření současného výzkumu vedeného na totožných základech (avšak s rozšířenými zdroji) se například nabízí rovněž analýza vůdcovských stylů prostřednictvím teorie vůdcovství, což by nám mohlo dopomoci ke komplexnějšímu pochopení jednání těchto osobností a také jejich vlivu na zkoumané režimy, potažmo též na tehdejší společnost. V této práci však teorie vůdcovství využita nebyla především z rozsahových důvodů, ale též z důvodu snahy zachovat jistou textovou ucelenost. Zakomponování tohoto přístupu by totiž učinilo text zbytečně komplikovaným a, s ohledem na skutečnost, že se jedná o bakalářskou diplomovou práci, snad také příliš rozsáhlým. Využití tohoto přístupu navíc nebylo nezbytné, neboť od počátku stanovené téma s tímto nepočítalo. Za jeden z předmětů práce jsme si sice stanovili také zkoumání postavení vůdců v daných režimech, toto však bylo v základních obrysech možno provést i bez využití konkrétních teoretických přístupů, jež by ostatně z tohoto „jednoho předmětu“ učinili předmět hlavní, což nebylo žádoucí.

Pokud bychom měli zhodnotit práci také z pozitivního pohledu, za největší kvalitu je nutno vyzdvihnout její inovativnost. Jak již bylo řečeno v úvodu, ačkoliv je historický institucionalismus v současné empirické politologii jedním z nejužívanějších přístupů, v české politologii mu dosud nebyl věnován dostatek prostoru, proto nepochybně každá práce vyžívající tento přístup znamená přínos pro český výzkum. Samotné téma pak bylo rovněž velmi inovativním a nejen v českém prostředí dosud téměř nezpracovaným. Ačkoliv v polském případě je možno nalézt odborné články věnující se „ústavnímu dědictví“ nebo „historické paměti“ a obrazu maršála Piłsudského v dnešní společnosti, ucelené studie založené na historickém institucionalismu a zkoumající vliv meziválečného období na proces ústavní konsolidace v 90. letech nejsou rozšířeny. V litevském případě, budeme-li se bavit o literatuře přeložené do některého ze světových jazyků, navíc dostupné v České republice, pak takové práce chybí zcela a setkáváme se jen s útržkovitými odkazy na minulost zakomponovanými v (nepočtených) historických publikacích. V tomto ohledu je tedy práce nepochybně přínosem.

Seznam informačních pramenů a literatury

Literatura

Balík, Stanislav. 2004. „Totalitární a autoritativní režimy.“ Pp. 259–284 in Hloušek, Vít, Lubomír, Kopeček (eds.). *Demokracie. Teorie, modely, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.

Balík, Stanislav, Michal, Kubát. 2004. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha: Dokořán.

Błaszczak, Tomasz. 2013. „Changes in Polish Historical Memory after 1989 and the Image of the Interwar Period.“ *Darbai ir Dienos* 60 (1): 305–318.

Dostupné z databáze EBSCO

Brzezinski, Mark F. 1991. „Constitutional Heritage and Renewal: The Case of Poland.“ *Virginia Law Review* 77 (1): 49–112.

Dostupné z databáze JSTOR

Cappocia, Giovanni, R. Daniel Kelemen. 2007. „The Study of Critical Junctures: Theory, Narrative, and Counterfactuals in Historical Institutionalism.“ *World Politics* 59 (3): 341–369.

Dostupné z databáze PROJECT MUSE

Csergo, Zsuzsa. 2011. „Ethnicity, Nationalism, and the Expansion of Democracy.“ Pp. 83–108 in Wolchik, L. Sharon, Jane L., Curry (eds). *Central & East European Politics: From Communism to Democracy*. Plymouth: Rowman & Littlefield Publishing Group.

Curry, Jane L. 2011. „Poland: The Politics of „God’s Playground“.“ Pp. 161–185 in Wolchik, L. Sharon, Jane L., Curry (eds). *Central & East European Politics: From Communism to Democracy*. Plymouth: Rowman & Littlefield Publishing Group.

Černohorský, Petr. 2012. *Meziválečné ústavy pobaltských republik ve vzájemném srovnání*. Plzeň: Právnická fakulta Západočeské univerzity v Plzni.

Dančák, Břetislav, Michal, Kubát. 2004. „Litva.“ Pp.178–198 in Kubát, Michal (ed.). *Politické a ústavní systémy zemí středovýchodní Evropy*. Praha: Eurolex Bohemia.

Dančák, Břetislav (ed.). 1999. *Pobaltí v transformaci: politický vývoj Estonska, Litvy a Lotyšska*. Brno: Masarykova univerzita.

Dudek, Antoni. 2013. *Historia polityczna Polski 1989–2012*. Kraków: Znak.

Dybkowska, Alicja, Jan Żaryn, Małgorzata Żaryn. 2006. *Polskie dzieje od czasów najdawniejszych do współczesności*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN.

Eglitis, Daina Stukuls. 2011. „The Baltic States. Changes and Challenges in the New Europe.“ Pp. 231–250 in Wolchik, L. Sharon, Jane L., Curry (eds). *Central & East European Politics: From Communism to Democracy*. Plymouth: Rowman & Littlefield Publishing Group.

Elgie, Robert. 1999. „The Politics of Semi-Presidentialism.“ Pp 1–21 in Robert Elgie (ed.). *Semi-Presidentialism in Europe*. New York: Oxford University Press,.

Elgie, Robert. 2004. „Semi-presidentialism: Concepts, Consequences and Contesting Explanations.“ *Working Papers in International Studies* 2. Dublin: Dublin City University.

Garlicki, Andrzej. 1988. *Józef Piłsudski 1867-1935*. Warszawa: Czytelnik

Garlicki, Leszek. 2006. *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*. Warszawa: Liber.

Greener, Ian. 2005. „The Potential of Path Dependence in Political Studies.“ *Politics* 25 (1): 62–72.

Hanuliak, Juraj. 2013. „Litovský autoritarizmus – vývoj, prejavy a formy.“ *Slovenská politologická revue* 13 (2): 116–139. Dostupné z:

<<http://spr.fsv.ucm.sk/studie-studies/hanuliak-juraj-lithuanian-authoritarianism-%E2%80%93-development-manifestations-and-forms.html>>, (15. 12. 2014).

Holzer, Jerzy. 2000. „Poland: From Post-War Crisis to Authoritarianism.“ Pp. 335–353 in Berg-Schlosser, Dirk, Jeremy, Mitchell. *Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939*. New York: St. Martin's Press.

Hrdličková, Blanka, Šárka, Waisová. 2008. „Litva: Mezi Pobaltím a střední Evropou,“ Pp. 113–130 in Cabada, Ladislav (ed.). *Nové demokracie střední a východní Evropy*. Praha: Vysoká škola ekonomická.

Chwalba, Andrzej. 2009. *Polsko 1989–2008: Dějiny současnosti*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Kasparavičius, Algimantas. 2006. „The Historical Experience of the Twentieth Century: Authoritarianism and Totalitarianism in Lithuania.“ Pp. 297–311 in Borejsza, Jerzy, Klaus, Ziemer (eds). *Totalitarian and Authoritarian Regimes in Europe: Legacies and Lessons from the Twentieth Century*. Warsaw: Berghahn Books.

Kochanowski, Jerzy. 1999. „Polsko v době autoritativního režimu Piłsudského.“ *Historický obzor* 10 (1): 22–35.

Kosman, Marcell. 2011. *Dějiny Polska*. Praha: Karolinum.

Kovács, István. 2010. *Piłsudski... Katyň... Solidarita...: klíčové pojmy polských dějin 20. století*. Brno: Barrister & Principal.

Krupavičius, Algis. 1998. „The Post-Communist Transition and Institutionalization of Lithuania's Parties.“ *Political Studies* 46 (3): 465–491.

Kubát, Michal. 2004. „Politický systém druhé polské republiky (1918–1939).“ *Politologický časopis* 11 (4): 331–353.

Kubát, Michal. 2004. „Polsko.“ Pp. 271–297 in Kubát, Michal (ed.). *Politické a ústavní systémy zemí středovýchodní Evropy*. Praha: Eurolex Bohemia.

Kubát, Michal. 2005. *Demokracie v Polsku: politický systém Polské republiky (1989–2005)*. Praha: SLON.

Kubát, Michal. 2006. *Vývoj a proměny státního zřízení Polska ve 20. století: institucionálně politická studie*. Praha: Dokořán.

Kubát, Michal. 2008. „Polsko: Politický a ústavní systém Třetí republiky.“ Pp. 9–36 in Cabada, Ladislav (ed.). *Nové demokracie střední a východní Evropy*. Praha: Vysoká škola ekonomická.

Kubát, Michal. 2008. „Prezident v politickém systému Polska.“ Pp. 119–133 in Novák, Miroslav, Miloš, Brunclík (eds.). *Postavení hlavy státu v parlamentních a poloprezidentských režimech: Česká republika v komparativní perspektivě*. Praha: Dokořán.

Kuchyňková, Petra. 2005. „Litva.“ in Fiala, Petr, Markéta, Pitrová (eds.). *Evropská referenda*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Lenard, Stanisław Bogusław, Ireneusz, Wywiół. 2000. *Historia Polski w datach*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN.

Lieven, Anatol. 1994. *The Baltic revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence*. New Haven: Yale University Press.

Linz, J. Juan, Alfred, Stepan. 1996. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore: John Hopkins University Press.

Linz, J. Juan. 2000. *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. London: Boulder.

Łossowski, Piotr. 1972. *Kraje bałtyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury (1918–1934)*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Małecki, Jan. M. 1991. *Zarys dziejów Polski, 1864–1939*. Kraków: Znak.

Merkel, Wolfgang. 2010. *Systemtransformation: Eine Einführung in die Theorie und Empirie der Transformationsforschung*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Paczkowski, Andrzej. 2000. *Pół století dějin Polska, 1939–1989*. Praha: Academia.

Protsyk, Oleh. 2001. „Semi-presidentialism Under Post-communism.“ Pp. 1–32 in Elgie, Robert, Moestrup, Sophie (eds.). *Semi-Presidentialism in Central and Eastern Europe*.

Manchester: Manchester University Press. (online). Dostupné z: <<http://www.policy.hu/protsyk/Publications/Chapters/PostComSPPalgr11.pdf>>

Skocpol, Theda, Paul, Pierson. 2002. „Historical Institutionalism in Contemporary Political Science.“ in Katznelson, Ira, Helen V., Milner. *Political Science: The State of the Discipline*. New York: Norton.

Steinmo, Sven. 2008. „Historical Institutionalism.“ Pp. 118–138 in Della Porta, Donatella, Michael, Keating (eds.). *Approaches and Methodologies in the Social Sciences. A Pluralist Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

Straka, Michal. 2003. „Autoritativní režim maršála Józefa Piłsudského.“ Pp. 47–84 in Lainová Radka, Zora Hlavičková, Michal Straka. *Diktatury v rukavičkách?* Praha: Triton.

Sydorchuk, Oleksij. 2012. „The Impact of Semi-Presidentialism on the Democratic Consolidation: The Cases of Poland and Ukraine.“ *Policy Association for an Open Society*. 3. 6. 2012 (online).

Dostupné z: <<http://pasos.org/wp-content/uploads/2012/06/The-impact-of-semi-presidentialism-on-democratic-consolidation-final.doc>>, (10. 4. 2015).

Švec, Luboš. 2001. *Československo a pobaltské státy 1918 – 1939*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum.

Švec, Luboš, Vladimír Macura, Pavel Štol. 1996. *Dějiny pobaltských zemí*. Praha. Lidové noviny.

Ziemer, Klaus. 2013. *Das politische System Polens. Eine Einführung*. Wiesbaden: Springer VS.

Ženíšek, Marek. 2006. *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň: Aleš Čeněk.

Prameny

Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky

Constitution de la Lithuanie. 1938. Kaunas: Spindulys.

„Dyktatura Marszałka Piłsudskiego nad moralnością i prawością rządów w Polsce. Sensacyjna opinja posła belgijskiego w Warszawie.“ *Kurjer Czerwony*, 15. 5. 1926.

Fond II. sekce 1918–1939, kartony č. 435, 442 a 422 A

Fond III. sekce 1918–1939, kartony č. 624 a 628

Fond Politické zprávy 1918–1939, Zastupitelský úřad Kaunas. 1929, 1930, 1938, 1939

„Za rozwiązaniem Sejmu! Za Rządem lewicowym! Tymczasowy nowy Rząd. Żądania Polskiej Partji Socjalistycznej!“ *Robotnik*, 15. 5. 1926.

Elektronické prameny

„AWPL oskarża Landsbergisa o podżeganie do waśni narodowościowych.“ *DELFI*, 25. 2. 2013 (online).

Dostupné z: <<http://pl.delfi.lt/aktualia/litwa/awpl-oskarza-landsbergisa-o-podzeganie-do-wasni-narodowosciowych.d?id=60759357>>, (15. 4. 2015).

„Constitution of the Republic of Lithuania.“ *Constitutional Court of the Republic of Lithuania*. (online).

Dostupné z: <http://www.lrkt.lt/Documents2_e.html>, (24. 10. 2014).

„Jaki prezydent, takie święto wolności.“ *Gazeta Polska Codziennie* (online), 4. 6. 2014.

Dostupné z: <<http://gpcodziennie.pl/30551-jaki-prezydent-takie-swieto-wolnosci.html>>, (21. 4. 2015).

„Miknys: Smetona tworzył na Litwie ,wariant putinowski‘.“ DELFI, 21. 6. 2013. Dostępne z: <<http://pl.delfi.lt/archive/miknys-smetona-tworzyl-na-litwie-wariant-putinowski.d?id=61666253>>, (17. 4. 2015).

„Sondaż: Mieszkańcy Litwy są za silną prezydencką władzą.“ DELFI, 23. 7. 2012 (online). Dostępne z: <<http://pl.delfi.lt/aktualia/litwa/sondaz-mieszkanicy-litwy-sa-za-silna-prezydencka-wladza.d?id=59160329>>, (20. 12. 2014).

„Supreme Council (Reconstituent Seimas) 1990-1992.“ *Seimas of the Republic of Lithuania*, 7. 12. 1990 (online). Dostępne z: <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=281&p_d=3248&p_k=2>, (17. 12. 2014).

„Ustawa Konstytucyjna z dnia 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym.“ *Internetowy System Aktów Prawnych*. (online). Dostępne z: <<http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19920840426>>, (24. 10. 2014).

„Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r.“ *Internetowy System Aktów Prawnych*. (online). Dostępne z: <<http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19350300227>>, (24. 10. 2014).

Seznam použitých zkratk

AMZV	Archiv Ministerstva zahraničních věcí
BBWR	Nestranický blok spolupráce s vládou/Nestranický blok podpory reforem
KOR	Výbor na obranu dělníků
LSSR	Litevská sovětská socialistická republika
PPS	Polská socialistická strana
PRL	Polská lidová republika
PSL	Polská lidová strana
PZPR	Polská sjednocená dělnická strana
UD	Demokratická unie

Abstrakt

Tato práce se zabývá dopadem meziválečných autoritářských režimů v Litvě a v Polsku na utváření nových politických systémů po přechodu k demokracii v 90. letech 20. století. Hlavní cíl práce spočíval v komparativní analýze těchto meziválečných autoritářských režimů s důrazem na postavení jejich hlavních protagonistů, Józefa Piłsudského a Antanase Smetony, a následném pátrání po odkazu obou vůdců v současné společnosti. Zde byla pozornost zaměřena jednak na přímé důkazy související s explicitním odkazováním se na daný režim v procesu utváření nových států, respektive ústavních listin, jednak na důkazy nepřímé, jež bylo možno vypožorovat až na základě hlubšího bádání.

Ke zkoumání obou případů byla použita obsahová analýza dokumentů, jejímž prostřednictvím za použití historicko-institucionalistického přístupu jsme postupně vyhledávali rozhodující okamžiky dějin, jejichž vliv se posléze projevil na budoucím institucionálním směřování dané země, zejména pak na podobě exekutivy. Na základě komparativní analýzy jsme dále pozorovali rozdíly mezi zkoumanými případy.

V práci se nám podařilo dojít závěru, že polská i litevská společnost si přes politické a ekonomické změny udržuje typické hodnoty a vzorce smýšlení a že odkazy na meziválečné režimy jsou tam dodnes přítomny. Ačkoliv výchozí režimy fungovaly o více jak půl století dříve než druhá zkoumaná fáze a na první pohled by se mohlo zdát, že období socialistické nadvlády zpřetrhalo dříve vytvořené vazby, kontinuita zůstala v obou případech vícero způsoby zachována. Na základě „*path dependency*“ následně došlo v obou zemích při vytváření prvních demokratických ústav v roce 1992 k reprodukci institucionálních trendů započatých meziválečnými vůdci J. Piłsudským a A. Smetonou.

Klíčová slova: autoritářské režimy, historický institucionalismus, path dependency, Antanas Smetona, Józef Piłsudski

Abstract

The thesis deals with the interwar authoritarian regimes in Lithuania and Poland and their impact on the shaping of the new political systems after the transition to democracy in the 1990s. The main purpose of the thesis was to analyse the aforementioned interwar authoritarian regimes, with a particular emphasis on their main protagonists, Józef Piłsudski and Antanas Smetona, and to investigate the heritage of both leaders in contemporary Polish and Lithuanian society. In this regard, we focus both on direct evidence in connection with explicit references to the interwar regimes during the process of state building, respectively the constitution making, as well as circumstantial evidence, which could be identified only after more detailed research.

In the examination of both cases we applied content analysis, through which, employing a historical institutionalist approach, we have gradually sought out the *critical junctures* which subsequently affected the respective country's institutional development, especially of the executive branch. By way of comparative analysis, we further observed the differences between the examined cases.

Finally, we reached the conclusion that despite political and economic changes, society in both Poland and Lithuania continues to preserve certain typical values and thinking patterns, and references to the interwar regimes remain present to this day. Although the interwar regimes existed more than 50 years prior to the other examined period, and while at a first glance it might appear that the era of socialist domination disrupted the previously created ties, continuity has in both cases been maintained. By virtue of *path dependency*, both countries subsequently reproduced, during the adoption of their democratic constitutions in 1992, institutional trends entrenched by the interwar leaders, J. Piłsudski and A. Smetona.

Key words: authoritarian regimes, historical institutionalism, path dependency, Antanas Smetona, Józef Piłsudski